

HRADEC KRÁLOVÉ

všrr

CIVITAS
PER POPULI

SPOLEČNOST PRO ZAHRADNÍ
A KRAJINÁŘSKOU TVORBU
občanské sdružení

Mendelova
univerzita
v Brně

Zahradnická
fakulta

Sborník referátů z odborné konference

PROMĚNY MĚSTSKÉ ZELENĚ – MINULOST, SOUČASNOST, VIZE

Hradec Králové 2. - 3. října 2014

Mediální partneři konference:

**moderní
obec**

Hradec Králové
Hradec Králové
Hradec Králové
Hradec Králové

dějiny
a současnost

deník

HRADEC KRÁLOVÉ.cz

www.regionálnírozvoj.eu

ISBN 978-80-87756-06-5
ISSN 1805-3246

Editoři:

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.

Mgr. Michael Pondělíček, Ph.D.

Recenzenti:

Prof. Ing. arch. Jan Koutný, CSc.

Ing. Jana Vaňurová, Ph.D.

© Civitas per Populi/Vysoká škola regionálního rozvoje 2014

Obsah

ÚVOD	1
OKRAŠLOVACÍ HNUTÍ V HRADCI KRÁLOVÉ V 1. POLOVINĚ 20. STOLETÍ	2
ROZVOJOVÝ POTENCIÁL OBLASTI SE ZVÝŠENOU OCHRANOU PŘÍRODY A KRAJINY – NA PŘÍKLADU POROVNÁNÍ ČESKÉ A POLSKÉ STRANY KRKONOŠ ..	18
PŘÍRODNÍ INFRASTRUKTURA ÚZEMÍ V ORGANISMU MĚSTA.....	31
SADY V HRADEBNÍM OKRUHU – VÍDEŇ VS. PRAHA.....	38
SOKOLSKÝ OSTROV V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH A SPORY O JEHO BUDOUCNOST V LETECH 1912 – 1915	46
ZELEŇ MĚST A JEJÍ ÚLOHA VE SVĚTLE KLIMATICKÉ ZMĚNY	56
TYPLOGIE ZELENĚ VEŘEJNÝCH PROSTORŮ HISTORICKÝCH JADER MĚST NA PŘÍKLADU MPZ STŘEDOČESKÉHO KRAJE	63
PROMĚNY ZELENĚ V ULICÍCH CENTRA HRADCE KRÁLOVÉ.....	74
HODNOTÍCÍ INDIKÁTORY KVALITY SÍDELNÍ ZELENĚ	101
VÝZNAM MĚSTSKÝCH LESŮ PRO ŽIVOT OBYVATEL V HRADCI KRÁLOVÉ	112
STRUKTURA ZELENĚ: FRANTIŠEK THOMAYER A HRADEC KRÁLOVÉ.....	126

ÚVOD

Systémové aspekty tvorby městské zeleně jako nejdůležitější složky veřejného prostoru měst jsou čím dál větším tématem pro krajinářské architekty, urbanisty, městské inženýry a dokonce i pro komunální politiky. Na evropské úrovni získaly tyto koncepce podporu v rámci programu „Green Infrastructure“ (GI). Podstata této skutečnosti vychází z nenahraditelného polyfunkčního významu nezastavěných (a snad i nezastavitelných) městských prostorů pro kvalitu života obyvatel. Samostatným tématem jsou benefity zeleně, které představují pro lidskou společnost prospěch generovaný existencí zeleně na konkrétním území.

Hradecká konference „Proměny městské zeleně – minulost, současnost, vize“ vyprofilovaná širokým spektrem příspěvků představuje cenný přínos do šířící se odborné diskuse posledního období. Především je nutno zmínit aktivity České komory architektů (Workshop OTTA-systém sídelní zeleně a územní plánování /15.05.2014/, OTTA - Zelená infrastruktura /18.09.2014/). Recenzované autorské texty a přednášky této konference představují další krůček k tolik potřebným proměnám městské zeleně.

doc. Ing. Pavel Šimek, Ph.D. v.r.

Zahradnická fakulta
Mendelovy univerzity

OKRAŠLOVACÍ HNUTÍ V HRADCI KRÁLOVÉ V 1. POLOVINĚ 20. STOLETÍ

BEAUTIFICATION MOVEMENT IN HRADEC KRÁLOVÉ IN THE 1ST HALF OF THE 20TH CENTURY

Ing. arch. Jan Falta

Statutární město Hradec Králové, Odbor památkové péče
Československé armády 408, 502 00 Hradec Králové
e-mail: jan.falta@tiscali.cz

Klíčová slova:

okrašlovací hnutí, veřejná zeleň, Hradec Králové

Keywords:

beautification movement, public greenery, Hradec Králové

Abstrakt:

Nepřehlédnutelnou aktivitou v 1. pol. 20. století v oblasti péče o zeleň a životní prostředí v dnešním pojetí bylo okrašlovací hnutí. V Hradci Králové a okolních obcích byly zakládány okrašlovací spolky, které úzce spolupracovaly s obecní samosprávou v oblasti výsadby městské zeleně. Článek se zaměřuje na jejich vznik, činnost a vliv na proměnu městské zeleně ve městě Hradec Králové v období jeho proměny v moderní město. Město Hradec Králové je pro účely tohoto příspěvku chápáno v rozsahu současných hranic, protože vývoj okolních samostatných obcí v 1. pol. 20. století byl výrazně ovlivňován městem Hradec Králové.

Při zkoumání tématu byly využity archivní dokumenty uložené ve fondech paměťových institucí v komparaci s dobovými publikacemi vydávanými v myšlenkovém prostředí okrašlovacího hnutí.

Abstract:

In first half of the 20th century there was as noticeable activity in caring about greenery and the environment in today's concept - beautification movement. In Hradec Králové and some near villages there were established beautification movements, which cooperated with municipal government in plantings of the urban greenery. The article is focused to their formation, activities and the effect of changing the urban greenery in Hradec Králové in the age of the transformation into the modern city. Hradec Králové is – for purpose of this article – understood in a range of the current border, because the process of the near, separated villages was affected by Hradec Králové in first half of the 20th century

Úvod

Dějínám spolkové činnosti v 19. a 20. století, vlivu na místní společenství a vztahům k představitelům veřejné správy a místním elitám se věnuje v poslední době pozornost. Zájem je mj. podpořen současným zvýšeným zájmem o mladší dějiny a dále budováním občanské společnosti. Po takřka padesátileté přestávce ve svobodné spolkové činnosti, vznikají nebo se obnovují od počátku 90. let 20. stol. spolky orientované na různé oblasti dobrovolnické činnosti. Právě zájem o přerušenou historii je jednou z motivací poznání historie spolkové činnosti. [22] [18]

V 19. století se spolková činnost rozvíjela zejména po přijetí spolkového zákona v roce 1852¹ a dále zejména v souvislosti s přijetím zákona o právě spolčovacím v roce 1867². Zatímco zákon z roku 1852 se vztahoval i na spolky tvořící zisk (např. spořitelní, konzumní ...) nový spolkový zákon z roku 1867 tyto spolky produkující zisk ze své působnosti vyjímá.

Spolky okrašlovací, na které je zaměřen tento příspěvek, se výrazným způsobem rozšířily v poslední třetině 19. stol.³ Jejich činnost byla nejenom vzdělávací, ale i mnohdy plnily úlohu v oblasti kulturní a společenského života. Za své rozšíření mj. vděčí aktivitě Svazu okrašlovacího v Praze založeného v roce 1904, který aktivity místních okrašlovacích spolků podporoval a šířil osvětu. Taktéž v Hradci Králové a sousedních obcích byly zakládány okrašlovací spolky.

V literatuře není činnost okrašlovacích spolků v Hradci Králové a okolí dostatečně popsána. V publikaci popisující historii spolkové činnosti na Hradecku (Hloušková 2001) je činnost okrašlovacích spolků úplně opomenuta. [22] Dílčí informace jsou uvedeny v dvoudílné encyklopedii města Hradec Králové (Kolektiv 2011). [21] V práci zabývající se úlohou spolků na utváření kulturního života v Hradci Králové v 19. a poč. 20. stol. (Doležalová 1998, Štěpánková 2009) [20] [51] nebo v práci zabývající se sociálním významem a hmotné kultury hostinských zařízení na přelomu 19. a 20. stol. (Prokopová 2011) [48] je existence okrašlovacího spolku v Hradci Králové jen zmíněna. Obdobně v pracích, jejichž těžištěm jsou současné "okrašlovací" spolky (Ovčáková 2004, Blažek 2010) jsou informace o okrašlovacích spolkách v 19. a poč. 20. stol. zahrnuty. [46], [18]

Příspěvek vychází z archivních dokumentů uložených v archivu Akademie věd České republiky, Státního oblastního archivu v Zámrsku, Okresního archivu v Hradci Králové, dobových publikací a tisku a zejména se soustředí na činnosti okrašlovacích spolků vztahující se k městské zeleni na veřejných prostranstvích. [1] až [15]

1 Císařský patent č. 253/1852 ř. z. ze dne 26. 11. 1852 (tzv. starý spolkový zákon), kterým byla spolková agenda mimo několika výjimek zahrnující zejména spolky železniční a paroplavební, přesunuta z rozhodování panovníka na ministerstvo vnitra.

2 Zákon č. 106/1867 ř.z. ze dne 15. 11. 1867 o právě spolčovacím a zákon č. 142/1867 ř. z., ze dne 21. 12. 1867 o obecných právech občanů státních v královstvích a zemích v radě říšské zastoupených viz čl. 12 „*Rakouští občané státní mají právo se shromažďovati a spolky činiti. Jak se těchto práv má užívati, ustanovuje se zvláštními zákony.*“.

³ První okrašlovací spolek byl založen roku 1861 v Kutné Hoře.

Historické souvislosti činnosti okrašlovacích spolků ve městě Hradec Králové

Město Hradec Králové, které je středověkého založení, bylo v 18. stol. zvoleno pro výstavbu bastionové pevnosti. Pevnostní systém zahrnující i rozsáhlé inundační kotliny byl vybudován na místě zbořených přirozeně rostlých městských předměstí. Pro jejich vysídlené obyvatele byly založeny v okolí nové obce. Stavba pevnosti byla zahájena v roce 1766, probíhala ve dvou etapách a v roce 1787 byla pevnost již prakticky dokončena. Stavba barokní bastionové pevnosti nejenom přerušila plynulý stavební vývoj města, ale stala se po několik století brzdou jeho rozvoje. [43]

Město Hradec Králové v roce 1850 bylo po odtržení okolních předměstí prohlášeno samostatným městem a město tvořilo jen historické návrší. Ačkoliv již v roce 1858 bylo poprvé zrušeno pevnostní velitelství a s tím spojený zákaz výstavby v pevnostním okrsku, pevnost byla definitivně zrušena až v roce 1884, svobodný rozvoj města umožnila smlouva uzavřená roku 1893 po několika odmítnutých nabídkách⁴ a dlouhých jednáních⁵, kterou pevnostní stavby a pozemky zakoupilo město Hradec Králové. Další rozvoj města Hradec Králové na území zrušené pevnosti a inundačních kotlin se uskutečňovala podle schválených regulačních plánů⁶. Během prvních desetiletí zanikly faktické hranice mezi městem Hradec Králové a okolními obcemi, avšak k jejich připravovanému sloučení došlo až v roce 1942. Hodnotný urbanistický a architektonický vývoj území města Hradec Králové v rozsahu z roku 1850 byl ukončen v 50. letech 20. stol.⁷ [16], [47] Toto území se stalo základem městské památkové zóny Hradec Králové vyhlášené v roce 1990.

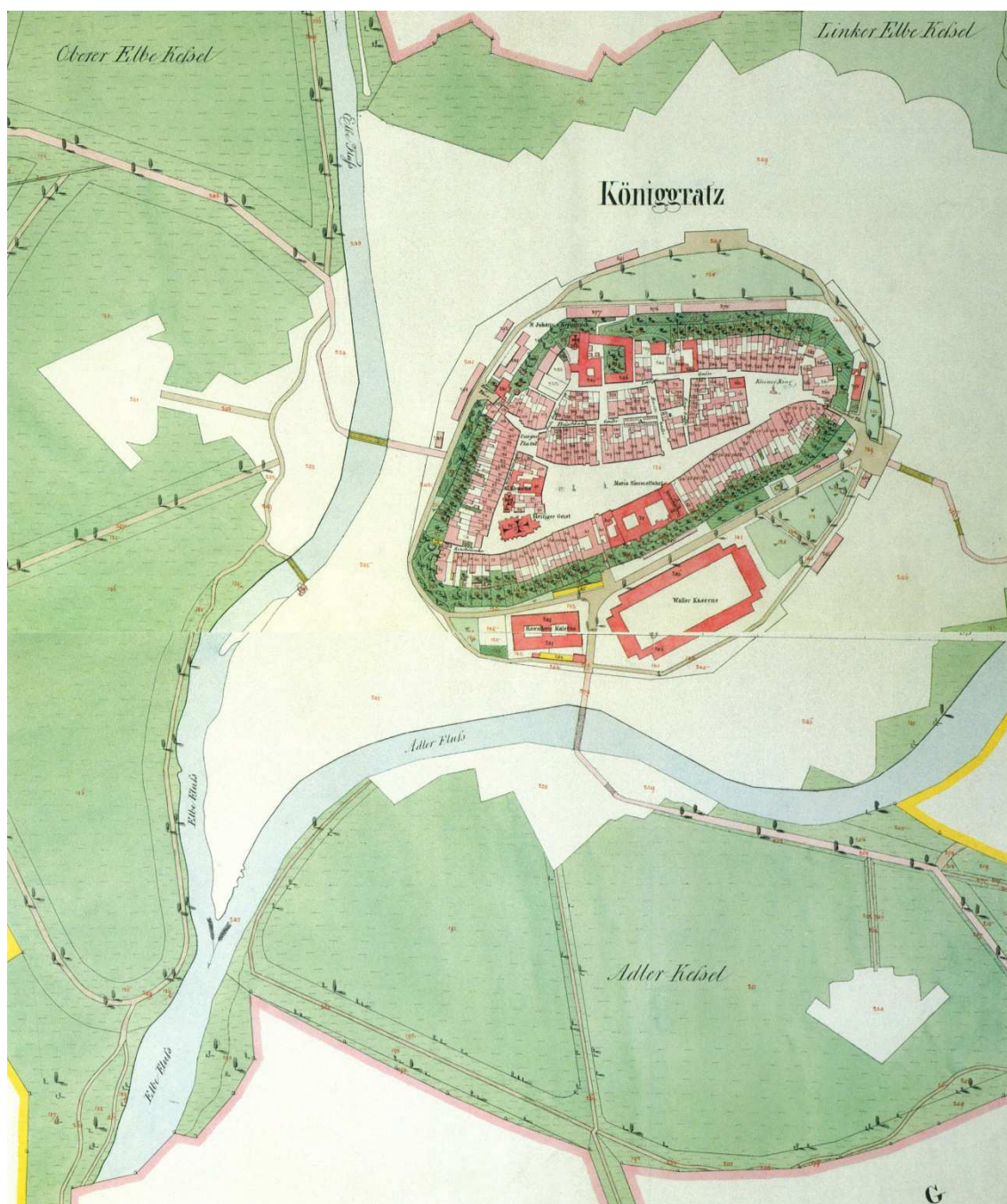
⁴ 1858, 1863,

⁵ 1875 – 1876, 1880

⁶ 1884 mezinárodní urbanistická soutěž a dále regulační plány např.: první regulační plán Hradce Králové (Ing. Josef Zámečník) z let 1897-1900, Generelní plán zastavovací - Hradec Králové (Oldřich Liska, Václav Rejchl) z roku 1911 a později Hradec Králové, Regulační plán (Josef Gočár) z let 1925-1928.

⁷ 1947 – 1955 obytný soubor Labská kotlina I., 1950 – 1958 obytný soubor Orlická kotlina

Obrázek 1: Mapa stabilního katastru 1840

Zdroj:[50]

Z mapy stabilního katastru z roku 1840⁸ je zřejmé, že veřejnou zeleň tvořily v městě Hradec Králové zejména aleje podél cest a případně jednotlivé stromy nebo skupiny stromů. V souvislosti válkou v roce 1866 byla tato stromořadí vykácena a následně obnovena, proto veřejná zeleň na regulačním plánu z roku 1890 je zachycena v obdobném rozsahu. V dalších letech se veřejná zeleň stala součástí nově zřizovaných ulic, náměstí a parků budovaných na základě zmíněných regulačních plánů. Růst nové výstavby a s tím související rozšiřování

⁸ Srov. Císařský povinný otisky stabilního katastru 1:2880, katastrální území Hradec Králové, 1840, bezešvá digitalizovaná mapa, dostupné na: <http://www.hradeckralove.org/hradec-kralove/map-historicke-mapy>.

veřejné zeleně může nepřímo ilustrovat nárůst počtu obyvatel ve městě Hradec Králové z 8 523 obyvatel v roce 1890 na přibližně 22 500 v roce 1940. [50]

Rozsáhlý urbanistický rozvoj města spolu s odtržením samostatného města Hradec Králové a okolních obcí, tvořilo prostředí činnosti okrašlovacích spolků. Proto na území dnešního Hradce Králové bylo založeno několik spolků. V Hradci Králové to byl Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Hradci Králové a dalších samostatných obcích tyto okrašlovací spolky: Okrašlovací spolek Nový Hradec Králové, Okrašlovací spolek Malšovice u Hradce Králové, Okrašlovací spolek Pouchov u Hradce Králové, Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny Slezské Předměstí u Hradce Králové, Okrašlovací spolek Věkoše u Hradce Králové, Okrašlovací spolek Náhon, pošta Hradec Králové, Okrašlovací spolek Pražské Předměstí, Okrašlovací spolek Plotiště, Okrašlovací spolek Kukleny, Okrašlovací spolek Plačice, Okrašlovací spolek Svobodné Dvory a Okrašlovací spolek ve Farářství, Hradec Králové II. Některé vykonávaly činnost dlouhodobě a jiné svoji činnost ani nerozvinuly. [1] až [15]

Tabulka 1: Přehled činnosti okrašlovacích spolků na území dnešního města Hradec Králové

(1884) 1885 – 1944 (1950)	Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Hradci Králové
1890 – ?	Okrašlovací spolek Nový Hradec Králové
1890 – ?	Okrašlovací spolek Kukleny
1898 – (1945)	Okrašlovací spolek Náhon, pošta Hradec Králové
1900 – 1926	Okrašlovací spolek Svobodné Dvory
1900 – ?	Okrašlovací spolek Plotiště
1902 – ?	Okrašlovací spolek Pouchov u Hradce Králové
1902 – ?	Okrašlovací spolek Věkoše u Hradce Králové
1904 – ?	Okrašlovací spolek Plačice
1905 – 1915	Okrašlovací spolek Malšovice u Hradce Králové

Zdroj: [1] až [15], [41]

Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Hradci Králové

Okrašlovací spolek v Hradci Králové patří k starším spolkům. Byl založen v roce 1885. Avšak Ing. Karel Prokeš, ředitel reálky, jako předseda okrašlovacího spolku na valné hromadě spolku konané dne 22. dubna 1935 překvapivě sděluje, že podle „nových“ informací byl spolek založen již v roce 1884. [2], [11]

O počátcích činnosti spolku až do roku 1895 se nedochovaly archivní doklady a veškeré informace pocházejí jen ze zpráv otištěných Ratiboru. Z dalších let jsou dochovány knihy protokolů a zápisy jednání výboru a jednání valných hromad⁹, které podrobně mapují činnost spolku v jednotlivých letech. Valné hromady konaly pravidelně každý rok až do roku 1915. Valná hromada v roce 1916 se z důvodu světové války již nesešla. Od roku 1919 se opět valné hromady konaly převážně každý rok. Druhá světová válka a události po roce 1948

⁹ Valné hromady spolku se uskutečnily 13.01.1889 a 12.01.1890 u Černého koně, 26.01.1891, 05.03.1892 v a 25.02.1893 v Živnostenské jednotě, 10.03.1894 a dále v Besedě, 20.04.1896, 07.03.1896, 13.02.1897, 1897, 26.02.1898, 04.03.1899, 10.02.1890, 30.03.1901, 22.03.1902, 21.03.1903, 20.02.1904, 18.02.1905, 17.03.1906, 22.04.1907, 16.03.1908, 23.04.1909, 02.04.1910, 20.03.1911, 01.04.1912, 27.04.1913, 21.04.1914, 04.05.1915, 04.1916 - odložena, 28.05.1919, 03.12.1921, 28.06.1924, 10.10.1925, 10.05.1926, 14.05.1927, 06.06.1928, 27.06.1929, 21.11.1930, 9.12.1932, 1.12.1933, 03.04.1935, 22.04.1936.

činnost okrašlovacího spolku omezily a činnost spolku zaniká poč. 50. let. 20. stol. v souvislosti se společenskými změnami ve společnosti. [2]

Podrobný popis jednotlivých konaných činností přesahuje svým rozsahem daný rámec této práce, která si klade za cíl souhrnnou informaci o činnosti okrašlovacích spolků v Hradci Králové.

Spolek již v roce svého založení vysázel 500 stromů k Hrázce a Farářství, navrhl úpravu „*pustého místa u Pražské brány a za mostem*“, uspořádal koncert s ohňostrojem a upravil chodník při erární silnici od hradeb k nádraží na Pražském Předměstí. Již jen výčet činností prvního roku po založení spolku je přehledem všech oblastí, kterými se spolek zabýval a to výsadbou stromů, keřů a okrasných květin, úpravou městských prostorů a osvětovou a kulturní činností. [2]

Prioritní činností byla po celé období existence spolku výsadba stromů ve městě a okolí. Každým rokem bylo vysázeno několik desítek až stovek stromů a současně bylo pečováno o již vysazené. Tato činnost byla prováděna v souladu s městem, byla finančně podporována městem a později byla prováděna ve spolupráci s městským zahradnictvím¹⁰. [2]

Metodický přístup přípravy a rozsah výsadby například věrně dokládá akce v roce 1940, kdy spolek zamýšlel uskutečnit s finanční podporou Svazu okrašlovacího v Praze rozsáhlou novou výsadbu jako náhradu stromů postižených mrazem v předcházející zimě na Karlově třídě, Jungmannově třídě, Tylově náměstí, Ulrichově náměstí. Svaz okrašlovací v Praze vyzýval v tomto roce své členy k podání žádosti na finanční subvenci k výsadbě stromů. Z dotazníku, rozpočtu a žádosti o finanční podporu je zřejmý rozsah výsadby a její druhová skladba. Stromy dodala stromovka lestmistra Lud. Heckera v Hradci králové – Pouchově. Svaz okrašlovací v Praze podporu přiznal ve výši 4.000 Kč za podmínky, že místo jilmů bude vysázena líska a stříbrolistá lípa. Výsadba na Ulrichově náměstí se t.r. neuskutečnila. [10]

Tabulka 2: Žádost o finanční podporu na výsadbu stromů v roce 1940

Karlova třída – šíře 50 m, délka 440 m	Corylus columna – Turecká líska za zmrzlé platany	110 ks a 35 K	3.850 K
Jungmannova třída – šíře 25 m, délka 200 m	Ulmus globosa – Jilm kulovitý	45 ks á 20 K	900 K
Tylovo náměstí – 5.000 m ²	Acer negundo arg. var. – Javor pestrolistý	30 ks á 20 K	600 K
Ulrichovo náměstí – 1.032 m ²	Platanus		
práce s vysázením: vysázení stromů vč. kůlů, kopání jam, kompost			2.775 K
celkem			8.125 K

Zdroj: [10]

Spolek se soustavně věnoval i dalším „okrašlovacím“ činnostem. Například se mu dlouhodobě dařilo umisťovat po městě lavičky z darů vyznaných průmyslníků a podnikatelů (Skuherský, Viktorin, Ippen a další). Z významnějších akcí okrašlovací spolek připravoval od roku 1928 sousoší Labe a Orlice do Jiráskových sadů ve spolupráci s arch. Janem Rejchlem a sochařem Josefem Škodou nebo od let 1935/1935 Alpinium v Jiráskových sadech. [2]

¹⁰ Zápis z roku 1928.

Ne všechny plánované záměry byla úspěšné. Neúspěšným se stal protest proti umístění slovenského kostela sv. Mikuláše v Jiráskových sadech v roce 1935, kdy spolek upřednostňoval zřízení hřišť pro děti před pořízením kostela a kostel umístit do hradeckých lesů nebo snahy o osvětlení hodin Bílé věže v roce 1935. [2]

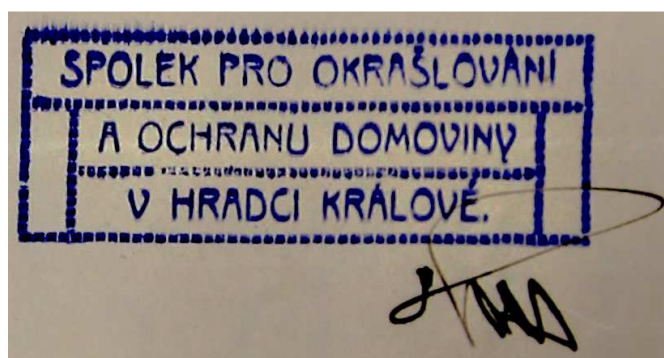
Členy spolku se stávali také i vážení občané města Hradec Králové. Prvním předsedou byl zvolen Jan Voneš, sekretář c. k. soudu. Ve věku 47 let umírá předseda spolku Jan Voneš (6. 7. 1888) a na jeho památku jsou sady u nemocnice založené v roce 1887 pojmenovány Vonešovy sady a označeny obeliskem. Návrh jednatele Dvořáčka měla být pojmenováno i stromořadí ke Hrázce, které Jan Voneš sázel a kterým každodenně chodíval. Jestli tento návrh byl schválen, není bohužel zřejmé. Činnost spolku pokračovala i po úmrtí jeho prvního předsedy v nezměněné intenzitě. [2][10]

Tabulka 3: Předsedové okrašlovacího spolku v Hradci Králové

1885 (1884) – 1888	Jan Voneš, sekretář c. k. soudu (*1841 / +1888)
1888 – 1889	Josef Peřina
1889 - 1908	JUDr. František Srdínko, rada z. soudu (+1908)
1908 – 1917	Josef Novák, vládní rada (+1917)
1917 – 1919	Rudolf Hacker, lestmistr
1919 – 1926	prof. Jindřich Fiala
1926 - 1933	Václav Imlauf, ředitel pošty
1933 – (1940)	Ing. Karel Prokeš, profesor reálky
1940	Josef Votava
1942	arch. František Tichý
04.1943	Ing. Karel Prokeš, profesor reálky
11.1943	Ing. Karel Petřík
1944	prof. J. Simon, ředitel

Zdroj:[2][10]

Obrázek 2: Razítko Spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Hradci Králové

Zdroj:[2]

Mezi členy spolku patřil i arch. Tichý, arch. Liska, Domečka, Ryba a další. [2]

Tabulka 4: Počty členů okrašlovacího spolku v Hradci Králové

1890 – 190 členů,
1894 – 202 členů,
1895 – 205 činných členů + 6 čestných členů
1896 – 212 činných členů + 6 čestných členů
1897 – 206 činných členů + 6 čestných členů
1899 – 202 činných členů + 6 čestných členů
1900 – 194 činných členů + 6 čestných členů
1902 – 193 činných členů + 6 čestných členů
1903 – 206 činných členů + 6 čestných členů
1903 – 242 činných členů
1906 – 243 činných členů
1907 – 244 činných členů
1908 – 250 činných členů
1909 – 233 činných členů
1910 – 259 činných členů
1911 – 239 činných členů
1912 – 245 činných členů
1914 – 222 členů + 69 příznivců
1921 – 176 členů
1926 – 268 členů
1927 – 268 členů
1944 – 160 členů

Zdroj: [2][10]

Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Hradci Králové byl členem Svazu okrašlovacím v Praze od roku 1909 do roku 1939¹¹. [6] [7]

Inspirací pro akce pořádané okrašlovacími spolky byly publikace, které vydával Svaz okrašlovací v Praze nebo publikace obdobného zaměření [44]. Velký květinový den [52] pořádaný v roce 1913 tělocvičnou jednotou Sokol, Družstvem pro postavení tělocvičny Sokola a Okrašlovacím spolkem, při kterém mělo být celé město vyzdobeno květinami, byl inspirován návodem na pořádání květinových slavností, který vydal svaz v roce 1909. [34]

¹¹ Ukončení členství je odvozeno podle roku, kdy byl zaplacen poslední členský příspěvek, okrašlovací spolek však minimálně do roku 1943 přijímal finanční podporu od svazu.

Svaz okrašlovací v Praze (1904 – 1951¹²) a vztah k okrašlovacím spolkům

Svaz okrašlovací v Praze byl založen v roce 1904¹³ pod prvotním názvem Svaz českých spolků okrašlovacích v Království českém se sídlem v Praze, který byl v roce 1905¹⁴, 1909¹⁵, 1920¹⁶ a 1939¹⁷ změněn. Zakládajícími členy se staly významné osobnosti, mezi které patřil architekt Jan Kotěra (31. října 1905), osobnosti z Hradce Králové: biskup královéhradecký Th. Dr. Josef Doubrava (listopad 1906) nebo Dr. Ing. Vladimír Zákrejs¹⁸, stavební rada (17. března 1910), ale i úřady: Okresní úřad Hradec Králové (6. září 1910)¹⁹. [5] až [9]

Svaz okrašlovací v Praze vydával publikace podporující myšlenky okrašlování [19], [23] až [41], [45] a časopis Krása našeho domova v rozsahu 10 čísel ročně. Časopis Krása našeho domova od 4. čísla I. ročníku byl vydáván i jako orgán i Klubu za starou Prahu, od 1909 – 1911 a od 1914 jako orgán Českého zemského Svazu ku povznesení návštěvy cizinců v království Českém. [42] Svaz vedl pečlivou evidenci členů a jejich předplatného vydávaného časopisu, ze které se dovídáme základní informace o činnosti spolků.

Tabulka 5: Evidence předplatného časopisu Krása našeho domova okrašlovacími spolky v Hradci Králové a okolí v letech 1905 – 1907

	zaplacení příspěvků	zaplacení předplatného
Spolek pro okrašlování města Hradec Králové a okolí	---	---x)
Okrašlovací spolek Hradec Králové Nový	1905 – 1907	1905 – 1907
Okrašlovací spolek Dvory Svobodné	1905 – 1907	1905 – 1907
Okrašlovací spolek Kukleny	---	1907 xx)
Okrašlovací spolek Malšovice u Hradce Králové	---	1905, 1906
Okrašlovací spolek Náhon, p. Hradec Králové	---	---
Okrašlovací spolek Plotíště nad Labem	---	---
Okrašlovací spolek Pouchov	---	---
Okrašlovací spolek Věkoše u Hradce Králové	---	---

Zdroj:[5]

x) předplatné JUDr. František Srdínko, Hradec Králové 1907

xx) zaplaceno 7. ledna 1908

Členství okrašlovacích spolků v Hradci Králové a okolí ve Svazu okrašlovacím v Praze

Členem Svazu okrašlovacího v Praze byly i spolky v Hradci Králové a okolí, alespoň po část své aktivní činnosti. Z knih členské evidence je zřejmé, že svaz se snažil udržet přispívající členy i když byli v prodlení s placením příspěvků. [5] až [9]

¹² 1.10.1951 svaz zastavuje činnost a k 31.12.1951 je likvidován

¹³ 29.5.1904 byl zvolen přípravný výbor, 26.9.1904 schválení spolku c. k. místopředsedstvím, 30.10.1904 ustavující valná hromada

¹⁴ Svaz českých spolků okrašlovacích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku

¹⁵ Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku

¹⁶ Svaz čs. spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze

¹⁷ Svaz spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze

¹⁸ Hradec Králové č.p. 767, do roku 1938

¹⁹ do roku 1944

Tabulka 6: Členství okrašlovacích spolků v Hradci Králové a okolí ve Svazu okrašlovacím v Praze

Název	od	do *)	pozn.:
Okrašlovací spolek Nový Hradec Králové	30.01.1906	1938	
Okrašlovací spolek Malšovice u Hradce Králové	14.03.1908	1916	
Okrašlovací spolek Malšovice u Hradce Králové	1928	1938	xxxx)
Okrašlovací spolek Pouchov u Hradce Králové	24.06.1908	1914	x)
Okrašlovací spolek Pouchov u Hradce Králové	1925	1933	x)
Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny Hradec Králové	02.02.1909	1939	o)
Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny Slezské Předměstí u Hradce Králové	06.05.1912	1938	
Okrašlovací spolek Věkoše u Hradce Králové	24.02.1913	1932	x)
Okrašlovací spolek Náhon, pošta Hradec Králové	01.04.1920	1938	
Okrašlovací spolek Pražské Předměstí	07.04.1937	1938	
Okrašlovací spolek Svobodné Dvory	09.02.1905	1926	xx)
Okrašlovací spolek Farářství	24.12.1924	1938	xxx)

Zdroj:[7] [8]

*) ukončení členství je odvozeno podle roku, kdy byl zaplacen poslední členský příspěvek

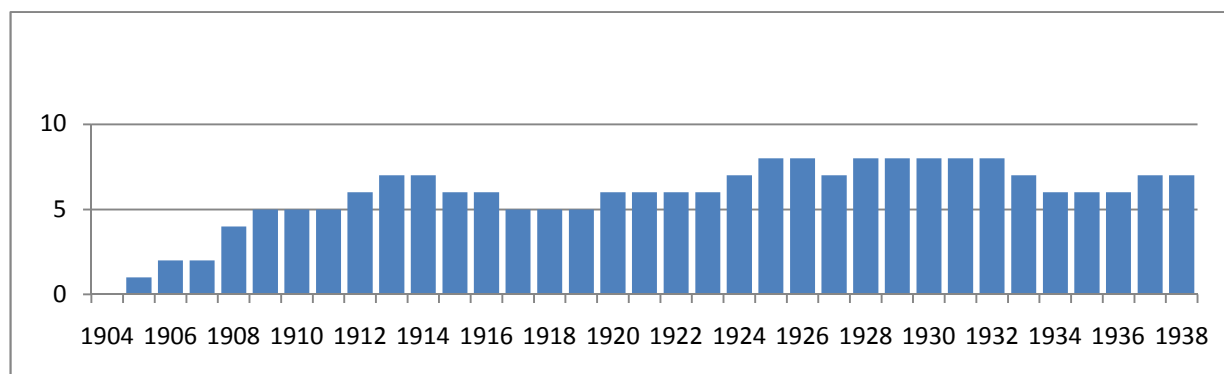
x) vyškrtnut pro neplacení

xx) rozešel se podle sdělení ze dne 25.10.1926

xxx) ukončení členství není známe

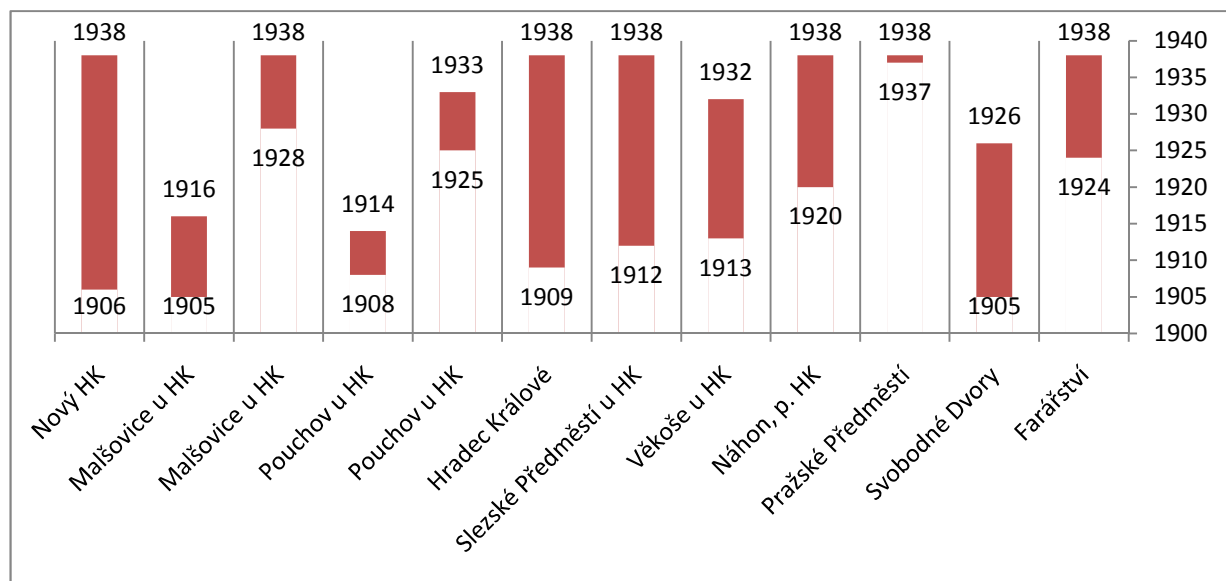
xxxx) nečinný 1916 -1927

o) minimálně do roku 1943 spolek přijímal finanční podporu od svazu

Graf 1: Vývoj členství okrašlovacích spolků v Hradci Králové a okolí ve Svazu okrašlovacím v Praze v letech 1904 - 1938

Zdroj:[7] [8]

Graf 2: Vývoj členství okrašlovacích spolků v Hradci Králové a okolí ve Svazu okrašlovacím v Praze v letech 1904 - 1938

Zdroj: [7] [8]

Příklady jiných činností a osudů okrašlovacích spolků:

Okrašlovací spolek v Kuklenách – příklad spolupráce s časopisem Krása našeho domova

O činnosti Okrašlovacího spolku v Kuklenách nemáme mnoho zpráv. Uvádíme jej zde jako příklad spolupráce spolku se svazem při propagování krásných a historických míst v obcích. V roce 1910 posílá spolek redakci měsíčníku Krása našeho domova šest²⁰ ks fotografií pro otištění v časopise. [11]

Obrázek 3: Razítko Okrašlovacího spolku na Kuklenách

Zdroj: [11]

Okrašlovací spolek Náhon, pošta Hradec Králové – příklad spolku s rozsáhlou kulturní činností

²⁰ popis fotografií:

Kukleny, domek p. Jos. Petra, p. Reifka, p. Česenska

Kukleny, kovárna p. Krapaty, druhý p. Žočkové, třetí p. Novotného

Kukleny, dům p. Jos. Petra, p. Reifka, p. Od. Česenska

Kukleny, bývalá škola, r. 1833. vystavěná, nyní majetek p. Ryšavého

Kukleny, domek p. Šejvlové

Kukleny, domek p. Šejvlové, Cabinet – Portrait / Souvenir, Wien

O činnosti Okrašlovacího spolku Náhon máme zprávy od roku 1929. Mimo výsadby stromů a péči o zeleň spolek organizoval zejména kulturu v obci a společenský život. Spolek měl zřízen hudební zábavní odbor, který pořádal koncerty, divadlo a plesy. Pro oslavy výročí založení spolku ustanovil Zábavní výbor pro oslavy 40. výročí trvání spolku. V roce 1929 spolek pořídil "společný a důstojný" husitský prapor, který půjčoval dalším spolkům. Komitét pro postavení pomníku Mistra Jana zorganizoval jeho výstavbu a o jeho údržbu se staral odbor pro udržování Husova pomníku. Kulturní akce pomáhaly získávat finanční prostředky pro další činnost. Obdobně "půjčováním" laviček a stříkačky na ovocné stromy si spolek zajišťoval další finanční prostředky. Spolek úzce spolupracoval s Kroužkem kuželkářů a dramatickým divadelním odborem spolku "Zálesáci", který v roce 1942 byl přičleněn do spolku. Poslední kulturní plánovanou aktivitou bylo založení Fondu postavení pomníků T.G.M., která již nebyla před likvidací spolku uskutečněna. [3], [12]

Členy okrašlovacího spolku byli jak obyvatelé obce Náhon a Malšovic, tak i obyvatelé z Hradce Králové a spolek ve statistice tyto členy rozlišoval.

Tabulka 7: Počty členů okrašlovacího spolku Náhon, pošta Hradci Králové

	místní - Náhon	Malšovice	Hradec Králové	celkem
1930	129	17	60	206
1931	109	10	53	172
1932	120		57	
1933	130		100	
1934	135		100	
1935	120		70	
1936	120		70	
1937	132		80	
1938	132		116	
1940	139		48	187
1941		100	17*	304
1942		256	50	306
1943		273	50	323
1944		290	50	340

Zdroj: [3]

* "Zálesáci"

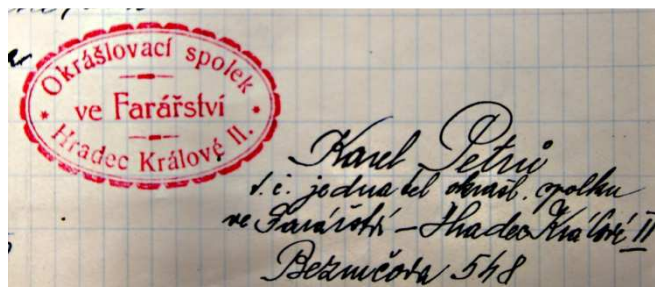
Obdobně rozsáhlou kulturní společenskou činností se zabýval Okrašlovací spolek Nový Hradec Králové, který pořádal koncerty, plesy a osvětové nedělní přednášky. K činnosti spolku je dochovaný rozsáhlý archivní fond, který s ohledem na charakter této práce není možné podrobně využít. [4], [13]

Okrašlovací spolek ve Farářství Hradci Králové II – příklad likvidace spolků

O činnosti Okrašlovacího spolku ve Farářství nemáme mnoho zpráv. Dochovaná je pouze korespondence z roku 1950, ve které násilně ustává činnost spolků. Spolek sděluje, že mimo okrasných kulovitých javorů v ulicích čtvrti vysazoval i ovocné stromy, které ošetřuje a ovoce přenechává za úplaty potřebným obyvatelům čtvrti nebo přímo členům spolku. Ze získaných peněz provádí další novou výsadbu stromů. Mimo stromů ve městě má vysázeny ovocné stromy u cesty vedoucí do luk, které nejsou umístěny na veřejném prostoru. Dochovaná korespondence dokládá zánik spolkového života. Podle přípisu Národního výboru v Hradci

Králové (MNV), referátu pro vnitřní věci a bezpečnost z 01.12.1950, se má spolek včlenit do Jednotného svazu českých zemědělců nebo do práce při MNV s tím, že okrašlovací spolky nebudou moci vyvíjet další činnost jako spolky samostatné, protože spolkový život má být budován na nových základech a to téměř výhradně jako masové organizace. Okrašlovací spolky se mají přičlenit k masové organizaci nebo se dobrovolně zlikvidovat.²¹ [14]

Obrázek 4: Razítko Okrašlovacího spolku ve Farářství, Hradec Králové II

Zdroj: [14]

Závěr

Vykonávaná činnost okrašlovacích spolků od jejich vzniku v 2. pol. 19. stol. až do jejich zániku kolem roku 1950 byla výrazně ovlivňována místními podmínkami. V městě Hradec Králové činnost okrašlovacího spolku byla zaměřena na výsadbu stromů a úpravu veřejných prostorů nově vznikajícího města. Členství ve spolku přijímaly významné osoby. Naopak okrašlovací spolky mimo Hradec Králové se staly převážně nositeli kultury a společenského života. Příkladem je spolek Okrašlovací spolek Nový Hradec Králové a Okrašlovací spolek Náhon, pošta Hradec Králové. Posledně jmenovaný překvapuje nejenom rozsáhlou kulturní činností, ale i počtem členů spolku a to zejména v porovnání s daleko větším městem Hradcem Králové. Trvání spolků, které v samostatných obcích okolo Hradce Králové, nenalezly svůj osobitý program, bylo jen časově omezené. Příkladem spolku, který našel své místo v ustálené struktuře obce může být Okrašlovací spolek Farářství, Hradec Králové II se svým zaměřením na výsadbu ovocných stromů. Velmi smutnou kapitolou je likvidace spolkového života okolo roku 1950.

Z archivních dokumentů, ale i ze znalosti místa je zřejmý velký význam okrašlovacích spolků na utváření životního prostředí člověka na konci 19. stol. a v 1. pol. 20. stol. a to nejenom v úzkém chápání výsadby a ochrany zeleně, ale i v širším pojetí zahrnující kulturu a společenský život. Podrobnější historie a popis činnosti vzhledem k množství archivních dokumentů je nad rámec rozsahu a účelu této práce.

Použité zdroje (abecedně):

- [1] Archivní fond *Masarykova akademie práce*. Archiv Akademie věd České republiky. 1863-1952.
- [2] Archivní fond *Okrašlovací spolek Hradec Králové*. Státní okresní archiv Hradec Králové 1884-1947.
- [3] Archivní fond *Okrašlovací spolek Malšovice*. Státní okresní archiv Hradec Králové 1901-1947.

²¹ Značka fondu: 33, Fond: Svaz okrašlovací v Praze, Inventurní číslo: 64- Hradec Králové, Karton: 11 Hradec Králové 1940-1950, dopis z 18.12.1950 podepsán prof. Dr. J. Klik, starosta a Dr. K. Tuček, jednatel.

- [4] Archivní fond *Okrašlovací spolek Nový Hradec Králové*. Státní okresní archiv Hradec Králové 1890-1936.
- [5] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 47, Kniha číslo 32, Členská kniha 1905 – 1907
- [6] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 52, Kniha číslo 37, Kniha zakládajících a přispívajících členů od roku 1904 – 1934
- [7] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 50, Kniha číslo 34, Kniha členů činných 1935 – 1934
- [8] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 50, Kniha číslo 35, Kniha členů činných
- [9] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 50, Kniha číslo 38, Kniha čestných, zakládajících a přispívajících členů od roku 1935
- [10] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 64 – Hradec Králové, Karton: 11 Hradec Králové 1940-1950
- [11] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 64- Kukleny, Karton: 11. Kukleny 1910
- [12] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 64- Náhon-Malšovice, Karton: 13. Náhon - Malšovice 1940-1946
- [13] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 64- Nový Hradec Králové, Karton: 13. Nový Hradec Králové 1941-1951
- [14] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 64- Pražské Předměstí, Karton: 14. Pražské Předměstí 1949-1950
- [15] Archivní fond *Svaz okrašlovací v Praze*. Archiv Akademie věd České republiky. Značka fondu: 33, Inventární číslo: 64- Slezské Předměstí, Karton: 16. Slezské Předměstí 1949
- [16] BĚLOHRADSKÝ, David. *České spolky v Českém Dubu ve druhé polovině 19. století*. [online]. 2006 [cit. 2014-08-16]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Lukáš Fasora. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/110876/ff_b/.
- [17] BENEŠOVÁ, Marie, JAKL, Jan a TOMAN, František. *Salón republiky: moderní architektura Hradce Králové*. 1. vyd. Hradec Králové: Garamon, 2000. 119 s. ISBN 80-902593-7-5
- [18] BLAŽEK, Jan. *Ideová východiska a praxe současných (vybraných) okrašlovacích spolků v České republice v environmentálních souvislostech*. [online]. 2010 [cit. 2014-08-16]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Pavel Klvač. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/224782/fss_m/.
- [19] *Čechova květnice*. Praha: Svaz čes. spolků okrašlovacích, [1906]. 9 s.
- [20] DOLEŽALOVÁ, Věra. Podíl spolků na kulturním životě v Hradci Králové v 60. - 80. letech 19. století. *Východočeský sborník historický*. Pardubice: Východočeské muzeum, 1998, č. 7, s. 71-92.
- [21] *Encyklopedie města Hradce Králové*. 1. vyd. Hradec Králové: Garamon, 2011, 846 s. ISBN 978-80-86472-52-2. Sv. A-M. 2011. 358 s. - sv. N-Ž. 2011. s. 367-846.

- [22] HLOUŠKOVÁ, Zuzana. *Historie spolkové činnosti na Hradecku*. 1. vyd. Hradec Králové: Občanské poradenské středisko, 2001, 96 s. ISBN 80-902749-6-x.
- [23] JARNÍK, Jan Urban, ed. *Zprávy ze zátiší potštýnského. Roč. 1900*. V Potštýně: Okrašlovací spolek, 1900. 48 s.
- [24] JARNÍK, Jan Urban. *Čistota a pořádek v domácnostech a obcích: k zakládání spolků okrašlovacích na našem venkově; o úkolech okrskových sborů a skupin*. V Praze: Svaz. čes. spolků pro okrašlování, [1911]. 18, 16 s.
- [25] JARNÍK, Jan Urban. *Podstata, cíl a organizace okrašlování, hlavně po stránce národohospodářské a esteticko-výchovné*. Praha: Svaz okrašlovací, 1911, 84 s.
- [26] JARNÍK, Jan Urban. *Podstata, cíl a organizace okrašlování, hlavně po stránce národohospodářské a esteticko-výchovné*. V Praze: Nákladem Svazu Okrašlovacího, 1911. 1 sv. (různé stránkování). Knihovna Svazu českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku; č. 6.
- [27] JARNÍK, Jan Urban. *Potštýnské zátiší jindy a nyní: přednesl dne 28. října 1899 ve Společenském klubu v Praze*. V Praze: Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny, 1913. 13 s.
- [28] JARNÍK, Jan Urban. *Proslovení Dra Jana Urbana Jarníka, jež měl při převzetí jubil. pavillonu pod Lipami v Potštýně n.O. do správy spolku okrašlovacího 23.července 1899*. V Rychnově: [s.n.], 1899. 8 s.
- [29] JARNÍK, Jan Urban. *Proslovení univ. prof. dra. Jana Urbana Jarníka, jež měl při převzetí jubil. pavillonu "Pod Lipami" v Potštýně n.O. do správy spolku okrašlovacího v neděli dne 23. července 1899*. Potštýn n.O.: Nákladem Okrašlovacího spolku, 1899, 8 s.
- [30] JARNÍK, Jan Urban. *Průvodce zátiším Potštýnským a okolím*. Potštýn: Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny, 1911. 208 s.
- [31] JARNÍK, Jan Urban. *Spolky okrašlovací a jejich ústředí, Svaz českých spolků okrašlovacích*. V Praze: Nákladem vlastním, 1906. 14 s.
- [32] JARNÍK, Jan Urban. *Vzpomínka na stromovou slavnost konanou v Potštýně dne 12. dubna 1908 na paměť 60tiletého panování J. V. císaře a krále Františka Josefa I*. Potštýn: nákl. vl., 1908. 10 s.
- [33] JEDLIČKA-BRODSKÝ, Břetislav. *1904-1914: Deset roků Svazu českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v Praze*. V Praze: Svaz čes. okrašl. spolků, 1916. 51 s. Knihovna Svazu českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 8.
- [34] Jedlička-Brodský, Břetislav. *Stromové a květinové slavnosti: návod k jich pořádání*. 3. pozměn. vyd. V Praze: Svaz čes. spolků okrašlovacích, 1909. 112 s.
- [35] KLIKA, Jaromír a ŠMARDA, Jan. *Horská lesní rezervace na Žákově hoře u Žďáru v Českomoravské vysočině*. [Praha]: [Svaz okrašlovací a ochranný], 1940. 8 s.
- [36] KLIKA, Jaromír, ed. *Naše stromy, stromkové slavnosti: význam a pořádání stromkových slavností, které stromy a keře máme vysazovati, péče o naše staré stromy*. Praha: Svaz spolků pro okrašlování a ochranu domoviny, 1940. 99 s. Knihovna praktických příruček pro okrašlovací spolky; Čís. 2.

- [37] KLIKA, Jaromír. *Krása našeho domova: měsíčník pro okrašlování a ochranu domoviny: orgán svazu spolků pro ochranu a okrašlování domoviny v Praze. Ročník 42.* Praha: Svaz okrašlovací a ochranný v Praze, 1951. 124 s. : il.
- [38] KLIKA, Jaromír. *Malý Kriváň: floristická črta.* Praha: Klub Za starou Prahu, 1920. [7] s. Krása našeho domova; Roč. 13.
- [39] KLIKA, Jaromír. *Naše stromy: význam a pořádání stromkových slavností.* Praha: Svaz spolků pro okrašlování a ochranu domoviny, 1940, 99 s.
- [40] KLIKA, Jaromír. *Raná - rezervace města Loun.* Praha: Klub Za starou Prahu, 1936. s. 97-99. Krása našeho domova; roč. 28, čís. 4.
- [41] *Krása našeho domova: měsíčník pro ochranu přírody a domoviny. 31. ročník, 1939, číslo 1.* V Praze: Svaz okrašlovací a ochranný, 1939. 24 s.
- [42] *Krása našeho domova: měsíčník pro ochranu přírody a domoviny.* V Praze: Svaz okrašlovací a ochranný
- [43] KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* 1. vyd. Praha: Libri, 1996-2011, 8 sv.
- [44] KUMPÁN, Josef. *Sadová úprava vesnice: zahrady na venkově s mnoha vyobrazeními : nepostradatelná příručka pro obecní úřady, okrašlovací spolky a majitele zahrad na venkově : obsahuje mimo jiné seznamy a popisy rostlin, jež se hodí k vysazování na návse a do venkovských zahrad.* Praha: J. Kumpán, 1939, 52 s.
- [45] *Okrašlovací spolek, jeho založení, vedení a úkoly v okrašlování a v ochraně přírody a domoviny.* Praha: Svaz spolků pro okrašlování a ochranu domoviny, 1940. 71 s. (Knižnice praktických příruček pro okrašlovací spolky); 1.
- [46] OVČÁČKOVÁ, L.: *Okrašlovací spolky včera a dnes.* Diplomová práce, obhájená na Katedře environmentálních studií FSS MU v Brně, 2004
- [47] POTŮČEK, Jakub. *Hradec Králové: architektura a urbanismus 1895-2009.* [Hradec Králové]: Muzeum východních Čech ve spolupráci s vydavatelstvím Garamon, [2009]. 152 s. ISBN 978-80-86472-42-3
- [48] PROKOPOVÁ, Karolína. *Hostinská zařízení na přelomu 19. a 20. století v Hradci Králové, sondy do jejich sociálního významu a hmotné kultury.* [online]. 2011 [cit. 2014-08-16]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/216229/ff_m/.
- [49] *Přerov na Moravě.* V Praze: Svaz okrašlovací a ochranný, 1927. s. 81-95. Krása našeho domova, měsíčník pro okrašlování a ochranu domoviny, roč. XIX, číslo 6., 1927, Přerov na Moravě
- [50] RICHTER, Miroslav, SEMOTANOVÁ, Eva. *Historický atlas měst České republiky.* Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, 1998
- [51] ŠTĚPÁNOVÁ, Dana. *Hudební činnost spolků v Hradci Králové v letech 1870-1900.* [online]. 2010 [cit. 2014-08-16]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/109120/ff_m/
- [52] *Velký květinový den.* In. Ratibor 30, 1913, č. 25 z 21. 6., s. 4

ROZVOJOVÝ POTENCIÁL OBLASTI SE ZVÝŠENOU OCHRANOU PŘÍRODY A KRAJINY – NA PŘÍKLADU POROVNÁNÍ ČESKÉ A POLSKÉ STRANY KRKONOŠ

THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE AREA WITH INCREASED PROTECTION OF NATURE AND LANDSCAPE (AN COMPARISON EXAMPLE OF CZECH AND POLISH SIDE OF GIANT MOUNTAINS)

Ing. Martina Jiříčková

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní ÚRBV
Horní Kalná 146, 543 71 Hostinné
Česká republika
e-mail: Jirickova.Martina@seznam.cz

Klíčová slova:

Regionální rozvoj, ochrana přírody a krajiny, chráněné území, národní park, omezení rozvoje, cestovní ruch

Key words:

Regional development, nature and landscape protection, protected area, national park, restrictions on development, tourism

Abstrakt:

Předmětem příspěvku „Rozvojový potenciál oblasti se zvýšenou ochranou přírody a krajiny – na příkladu porovnání české a polské strany Krkonoš“ je rozbor chráněných území v České republice a v Polsku a jejich vliv na regionální rozvoj. V práci jsou přiblíženy klady a zápory plynoucí z vyhlášení chráněných území pro místní rozvoj a je zde popsán systém ochrany přírody a krajiny v obou zemích. Následně zde dochází ke srovnání těchto dvou přístupů a vymezení daných odlišností. Na příkladu regionu Krkonoše, který je pro obě země velmi významný, je pak porovnán vliv chráněného území na regionální rozvoj obou zemí.

Abstrakt:

The matter of submitted thesis „The development potential of the area with increased protection of nature and landscape - an comparison example of Czech and Polish side of Giant Mountains“ is an analysis of protected areas in the Czech Republic and Poland and their impact on regional development. In this thesis we describe the pros and cons resulting from the publication of protected areas for local development and describes the system of protection of nature and landscape in both countries. There is the comparison of the two approaches and the definition of the differences. The example of the Giant Mountains region, which is very important for both countries, is compared the effect of protected areas on regional development in both countries.

Úvod

Regionální rozvoj je pojem, se kterým se v dnešní době setkáváme stále častěji. Zahrnuje řadu činností, jejichž cílem je růst socioekonomického blahobytu, životní úroveň určitých oblastí a snižování rozdílů mezi jednotlivými regiony. V České republice se této problematice věnují politici a odborníci od druhé poloviny 90. let 20. století. Na základě hospodářského vývoje České republiky, vstupu do Evropské unie a nárůstu regionálních rozdílů je dnes regionálnímu rozvoji věnován mnohem větší prostor.

Regionální rozvoj ale nelze provádět všude stejným způsobem. Každé území má svá specifika – obyvatelstvo, ekonomické předpoklady, krajinu, kulturu či tradice. Proto je nutné vyhodnotit, jaké možnosti pro rozvoj v území jsou a které činnosti zde lze či nelze provádět. Zvláště pak na území s přísnou ochranou přírody a krajiny vystupuje řada omezení a limitů, které brání provozování určitých činností, které by přispěly k rozvoji daného místa.

Ochrana přírody a krajiny má u nás oproti regionálnímu rozvoji již více než staletou tradici. Zpočátku byla zaměřena pouze na ochranu jednotlivých druhů živočichů a rostlin. Postupem času se ale podoba ochrany přírody transformovala do podoby, jakou známe dnes – do ochrany velkoplošných krajinných celků, jako jsou národní parky, chráněné krajinné oblasti či přírodní rezervace. Chráněná území obsahují nejen nedotčené přírodní krajiny a významné přírodní úkazy, ale jejich součástí jsou i obydlené krajiny, kde lidé žijí a přetvářejí tak svou činností ráz krajiny již po staletí. Stejně jako všude jinde, je i v chráněných oblastech obyvatelstvo důležitým prvkem regionu, který nese potenciál pro jeho rozvoj. V chráněných územích však obyvatelstvo naráží na řadu zákazů a limitů a jejich činnosti jsou tak značně omezeny.

Chráněné oblasti s sebou zároveň nesou obrovský potenciál pro rozvoj cestovního ruchu, který se stává stále významnějším a nepostradatelnějším faktorem regionálního rozvoje v řadě nejen českých regionů. Jeho rozvoj s sebou přináší pracovní a podnikatelské příležitosti ale zároveň i řadu negativ. V případě, že nedochází k usměrňování běžných rekreačních a turistických aktivit jsou negativně ovlivňovány přírodní hodnoty a životní prostředí, které daly základ pro tento rozvoj. Nastává zde tak rozpor mezi ochranou přírody a potenciálem pro alternativní využití tohoto území.

Chráněná území jsou velmi specifická a mnohdy jinde nevídaná, proto je nutné je chránit. Vzniká zde tak spousta zákazů a omezení, které musí všichni dodržovat – místní obyvatelé, podnikatelé či potenciální investoři. Rozvoj těchto území tak neprobíhá stejně jako v jiných oblastech.

Jako příklad území, které je právě specifické pro své přírodní hodnoty a kde je tak limitován regionální rozvoj, byl pro účely tohoto článku zvolen region Krkonoše, na jehož území se prostírají dva národní parky (Krkonošský národní park a Karkonoskie Park Narodowy) a biosférická rezervace Krkonoše / Karkonosze. Národní parky se rozkládají v těsné blízkosti v česko-polském pohraničí a navzájem spolupracují.

1. Rozvojový potenciál v území se zvýšenou ochranou přírody a krajiny

Vznik a existence chráněných území bývá spojována se zvýšením atraktivity tohoto území a stává se tak základem pro růst místních aktivit souvisejících zejména s cestovním ruchem, neboť významná místa a jedinečné přírodní úkazy jsou cílem řady turistů.

Vyhlášení chráněného území bývá zároveň významným podnětem a příležitostí pro získávání dotací ze státních fondů či fondů evropské unie pro realizaci nejrůznějších rozvojových projektů. V oblasti životního prostředí může jít například o podporu výstavby čističek odpadních vod nebo revitalizace území. V oblasti cestovního ruchu mohou být dotace přiděleny na výstavby naučných stezek nebo na přestavby starých a nevyužívaných budov na muzea, vzdělávací centra, galerie, či ubytovny. Tyto projekty pak zvyšují nabídku služeb v regionu a jeho celkovou atraktivnost. Následkem toho dochází k růstu zájmu turistů o danou lokalitu, zvyšuje se návštěvnost a vzniká tak potřeba nových zaměstnanců pro vytvořené provozovny (hotely, infocentra apod.). Růst pracovních příležitostí má pro region velmi velký význam. Navíc má řada realizovaných projektů přínos nejen pro návštěvníky ale také pro místní obyvatelstvo, které je může také využívat. Jde například o vznik sportovních areálů, nových cyklostezek, obnovy náměstí apod.

Zvýšení atraktivity území vlivem vyhlášení chráněného území může zvýšit také zájem podnikatelů a soukromých investorů či být impulsem pro zvýšení spolupráce soukromého a veřejného sektoru například pro zvýšení propagace a rozvoje území. To s sebou přinese příliv financí a zvýšení zájmu o rozvoj území. V případě, že je chráněné území vyhlášeno na větší rozloze (ve více regionech), může dojít k rozvoji regionální spolupráce.

Ochrana přírody ale způsobuje často mnohá omezení pro místní obyvatele a i celkový rozvoj regionů vlivem vyhlášených limitů a opatření, jejichž cílem je chránit přírodu a krajinu vymezeného území. Je proto nutné se zamyslet nad tímto konfliktem, který nastává mezi obyvateli, podnikateli, developery či celými obcemi stojícími na jedné straně, proti institucím ochrany přírody na straně druhé.

Pro některé účastníky regionálního rozvoje mohou území národních parků či jiných chráněných území představovat pouze bílou plochu na ekonomické mapě regionu. Ze socioekonomického pohledu zde pak nastává rozpor, zda je v rámci regionálního rozvoje pro území výhodnější být vyhlášeno jako chráněné území a omezit tu tak hospodářské aktivity (a spoléhat tak pouze na rozvoj v oblasti cestovního ruchu), či zda by mělo být toto území využíváno spíše hospodářsko-ekonomickými alternativami.

Při vymezování chráněných území by se proto měl brát zřetel i na možný ekonomický přínos daného místa. Mělo by být důkladně zvažováno, zda je alternativa turismu založeného na národním parku výnosnější než tradiční formy využívání krajiny jako je například lesnictví a dřevozpracující odvětví. Je tak nutné zhodnotit, která z možností bude mít větší vliv na rozvoj regionu a která z možností bude nabízet více pracovních míst a sníží nezaměstnanost v regionu. V případě tohoto rozporu je pak nutná jasná formulace základního poslání chráněného území - zda bude převažovat názor nechat přírodu na unikátně velkém území jejímu vlastnímu vývoji nebo ji využívat i pro hospodářskou alternativu.

Často je vyhlášení chráněného území spojováno s omezením nebo úplným zákazem provozu historicky tradičních řemeslných či průmyslových činností, které byly v území provozovány řadu desetiletí. Důležitým aspektem je také zhodnocení, kam poplynou případné zisky z ekonomické činnosti – zda zůstanou v daném regionu a stanou se tak zdrojem jejího dalšího rozvoje, či jestli nepoplynou do jiného regionu.

Vyhlášení chráněného území je každopádně spojenou s regulací místních aktivit, omezenou výstavbou a omezením místních obyvatel. Tato omezení plynou jak z legislativních aktů, tak z plánů péče, které si vyhlášená chráněná území sestavují.

2. Srovnání systémů ochrany přírody a krajiny v České republice a Polsku

Česká republika i Polsko mají jeden hlavní, samostatný zákon, upravující ochranu přírody a krajiny na svém území. V České republice je to zákon č. 114/1992 sb. o ochraně přírody a krajiny, v Polsku „Ustawa o ochronie przyrody“. Oba tyto zákony jsou platné pro území celého svého státu, vymezují různé formy ochrany přírody a pravidla jejich ochrany, která utvářejí mantinely pro rozvoj území a s ním spojené hospodářské aktivity. Vlivem vstupu zemí do Evropské unie, jsou oba zákony rozšířeny o problematiku týkající se lokalit NATURA 2000, která v rámci ptačích oblastí a evropsky významných lokalit stanovuje také určitá, mezinárodně jednotná omezení pro tyto lokality.

Významným rozdílem v porovnání obou zákonů je odlišné vymezení obecné a zvláštní ochrany přírody a krajiny, které vymezuje česká legislativa. V polské legislativě k tomuto dělení výslovně nedochází. V článku 2 polského zákona již nastává samotný výčet forem ochrany přírody. Celkově je v Polsku oficiálně vyhlášeno více zvláštních forem ochrany přírody, než je tomu v Česku. Tento fakt je ale způsobem právě absencí rozlišení obecné a zvláštní ochrany přírody, neboť všechny vymezené formy polské ochrany přírody můžeme brát na úrovni zvláštní ochrany přírody.

Zákonem stanovené formy ochrany přírody lze v Polsku obecně rozdělit do 3 kategorií:

- formy ochrany území zahrnující národní parky, přírodní rezervace, krajinné parky, oblasti chráněného krajinného rázu a územní soustavu Natura 2000,
- formy ochrany objektů zahrnující přírodní památky, dokumentační stanoviště, ekologické užitky a přírodně-krajinné soubory, a
- formy ochrany druhů rostlin, živočichů a hub, které v české legislativě spadají do obecné ochrany druhové.

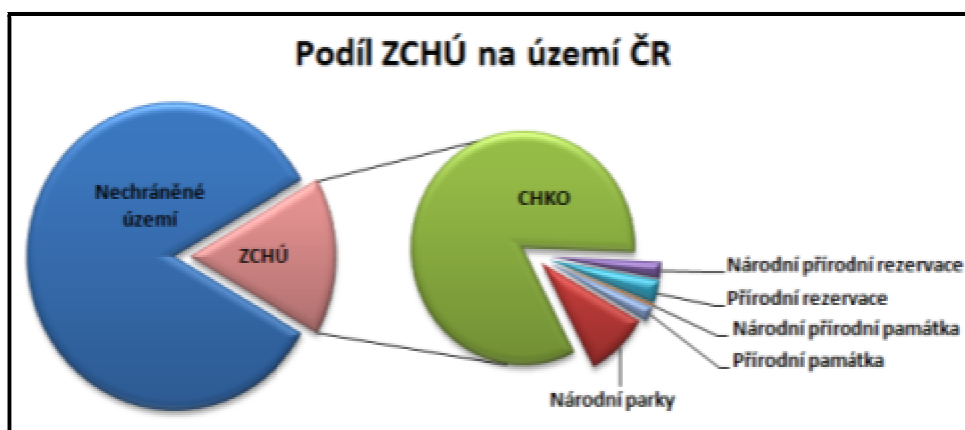
Dělení na územní ochranu a ochranu objektů vyplývá z trestních ustanovení tohoto zákona, které jsou uvedeny v závěru zákona a stanovují potrestání za úmyslné poškození těchto forem ochrany přírody. Toto dělení není však přesné neboť ekologické užitky a přírodně-krajinné soubory mají jednoznačně charakter územní ochrany (jde např. o jezera, močály, rašeliniště), zatímco přírodní památky a dokumentační stanoviště zařazené také do forem ochrany objektů mohou pak mít povahu jak územní ochrany, tak ochrany objektů (jde např. o skály, vodopády, jeskyně).

Další rozdíl vychází z faktu, že Polsko je přímořský stát. Některá ustanovení zákona se tak dotýkají i ochrany přímořských oblastí a živočichů žijících v moři.

3. Srovnání rozsahu chráněných území - růst nebo limit rozvoje

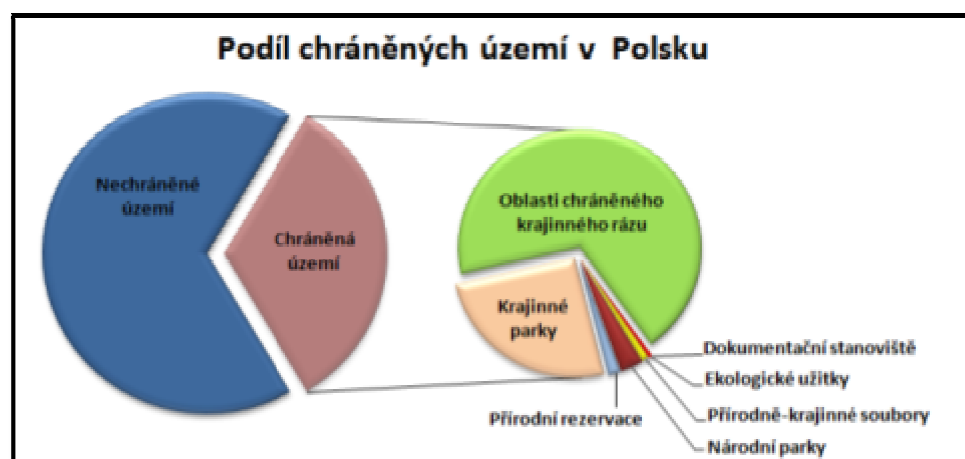
Na základě analýzy počtu a rozsahu jednotlivých forem ochrany přírody a krajiny v obou státech je možné provést vzájemné porovnání a zhodnocení. Dva níže uvedené grafy, zachycující podíly jednotlivých chráněných území v ČR i Polsku, vztahující se k ploše celého státu.

Graf 1: Podíl plochy zvláště chráněných území na území ČR

Zdroj: Vlastní zpracování

Graf 2: Podíl plochy chráněných území na území Polska

Zdroj: Vlastní zpracování

Již na první pohled je patrné, že plošný rozsah chráněného území je větší na území Polska. Zde je chráněno 33 % území, zatímco v ČR je to pouze 16,5 %. Tento rozdíl je značný. Důvody tohoto rozdílu mohou být např. ve skutečně větším výskytu významných a jedinečných oblastí či objektů, které je nutné chránit, ve velmi vysokém zájmu a citlivosti místních obyvatel k danému území a místní přírodě nebo na velmi citlivě nastaveném zákoně, který vymezuje podmínky a předpoklady pro vyhlášení rozsáhlých chráněných území. Z tohoto poznatku lze vyvodit, že na území Polska je větší potenciál pro rozvoj regionů na základě přínosů plynoucích z cestovního ruchu a s ním spojených aktivit, neboť chráněná území jsou významným podnětem pro rozvoj turismu. Na druhé straně je zde také více území, kde je rozvoj regionu omezen platnými předpisy a regulacemi vlivem ochrany území.

Nejvýznamnější formou ochrany přírody u obou států je národní park. Polská republika má sice parků několikanásobně více, přesto vůči poměru území země o něco málo převyšuje ČR s 1,5% takto vymezeného území. Národní parky vznikají shodně z nařízení vlády. Při porovnání obou zákonů však najdeme rozdílnost v zónování národního parku. V České republice mají národní parky zpravidla 3 zóny, přičemž v zóně I. platí nejvyšší stupeň ochrany přírody. Polský zákon žádnou zmínku o zónách národního parku neuvádí.

Na území ČR mají největší zastoupení chráněné krajinné oblasti (CHKO), které jsou zřizovány na základě vládního vyhlášení. Obdobou CHKO v Polsku jsou krajinné parky, které mají v Polsku druhé největší zastoupení a zaujímají tak 8,3 % území. Tyto parky vznikají na základě nařízení vojvody. Z porovnávání právní legislativy zabývající se těmito obdobnými typy ochrany přírody vyplývá, že na území Polska nedochází ani zde k zónování vytyčených oblastí. Na území Čech se v rámci CHKO vymezují zpravidla 3, někdy 4 typy zón.

4. Srovnání opatření v chráněných územích mající vliv na regionální rozvoj

V oblastech chráněných území platí různá omezení, která brání mnoha rozvojovým projektům a činnostem. Tato omezení vyplývají ze zákonů o ochraně přírody a z platných předpisů vydávaných správou jednotlivých chráněných území (Plánů péče). Pro potřeby této práce byla provedena komparativní analýza pro národní parky České republiky a Polska, jelikož se v případě obou zemí jedná o nejvýznamnější formy ochrany přírody. Pro bližší srovnání regulace rozvoje u konkrétních národních parků byly porovnávány plány péče národních parků na území Krkonoš, které spolu sousedí a spolupracují.

Na území obou států jsou vymezená opatření zajišťující ochranu přírody a krajiny obdobná a v zásadě se nijak významně neliší. Zákony o ochraně přírody určují téměř stejné limity činností a regulují shodné aktivity spojené s hospodářskou činností na pozemcích vyskytujících se v chráněném území, výstavbou domů či infrastruktury, hospodaření s odpady, cestovním ruchem a turismem.

Při porovnání plánů péče pro území Krkonošského národního parku a Karkonoskiego Parku Narodowego nebyly také nalezeny žádné významné rozdíly v regulaci místních aktivit, které jsou jinak na tomto území velmi vysoké. V polském plánu péče je uveden seznam míst a oblastí, které jsou výslovně k dispozici pro cestovní ruch a u kterých je jasně vymezen způsob jejich využívání. Zároveň je u tohoto seznamu uveden také maximální počet osob, které se mohou v dané lokalitě ve stejnou dobu vyskytovat. Takto vymezených míst je zde 77 a limity pro počet návštěvníků se pohybují od počtu 500 (stezka polsko-českého přátelství) po 7 osob (turistická chata Smogorniak). V další části polského plánu péče jsou pak obdobným způsobem vymezeny oblasti určené přímo k rekreační a sportovní činnosti a k provozování zemědělských či obchodních činností. V místech vymezených pro obchodní činnost je jasně vymezeno k jakému účelu mají sloužit a jaké aktivity zde mohou být provozovány. Jedná se zejména o ubytovací a stravovací služby. Všechny tyto činnosti musí být striktně odsouhlaseny ředitelem národního parku. Pro zemědělskou činnost jsou zde pak také vymezeny konkrétní lokality a i předepsané způsoby jejich možného používání – např. zda louky musí být koseny či pásány chovnou zvěří. [1]

Český plán péče platný na území Krkonošského národního parku pro období let 2010 -2020 je rozdělen do dvou částí – Rozbory a Návrhy. V části Rozbory je detailně popsáno řešené území a jeho současný stav. V navazující části jsou již vymezena konkrétní opatření, kterými chce správa národního parku chránit místní přírodu. Tato omezení platí pro celé území národního parku a tak zde nedochází k výčtu jednotlivých oblastí jako je tomu v polském plánu ochrany. Zmíněná opatření se dotýkají oblasti místní výstavby, dopravy, hospodaření na pozemcích a zemědělství. Jejich vliv na tuto oblast bude předmětem následující kapitoly.

V oblasti výstavby je cílem těchto opatření podpora rozvoje stávajících sídelních útvarů v souladu s místními specifickými prvky urbanizmu a architektury a uchování typické krkonošské krajiny s tradičním charakterem rozptýlené zástavby. Cílem regulace dopravy je

zlepšení estetické hodnoty krajiny, která je mnohdy narušena necitlivými dopravními stavbami či velkými zpevněnými plochami. Regulace zemědělství a hospodářské činnosti je pak zaměřena na ochranu krajiny a významných rostlinných a živočišných druhů.

4.1. Regulace výstavby

Pro území národního parku platí řada limitů, které regulují místní výstavbu a brání tak neřízené a především nevhodné koncentraci objektů, které narušují přírodně významné oblasti. Pro zajištění vhodné architektonické úrovně nových staveb je zde posuzován každý stavební záměr individuálně, neboť nedošlo ke zpracování žádných typologicko-architektonických regulativů, které požaduje platný plán péče. Stavební záměry jsou posuzovány na základě obecně platných zákonitostí architektury krkonošské oblasti s ohledem na jejich okolí a krajinný ráz. V případě rekonstrukcí staveb či výstavby nových objektů je podle plánu péče nutno dodržovat nepřekročení ubytovací kapacity, zachování objemového měřítka, respektování charakteru zástavby a zabezpečení příslušných nároků na všestranné zajištění složek životního prostředí. Tato opatření jsou však příliš obecná a jejich užívání není tak příliš efektivní.[2]

Ochránci přírody mají novou výstavbu či rekonstrukci a následný provoz objektů spojenou s ničením původních přírodních společenstev. Argumentují, že při budování dochází k rozsáhlým terénním úpravám, změnám vodních toků a celkově je ovlivňován krajinný ráz dotčeného místa. Následně vznikají další zpevněné plochy, jako jsou parkoviště, terasy apod. V případě nešetrné a neřízené výstavby může dojít k změně krajinného rázu a k potlačení atraktivitu tohoto místa. To vyvolá pokles lidského zájmu o tuto oblast.

V posledních letech je velkým problémem Krkonoš právě masivní výstavba nových ubytovacích objektů, a to nejen ve velkých rekreačních střediscích. Současný trend cestovního ruchu tlačí na zvýšení počtu a kapacity objektů nacházejících se ve volné krajině, mimo zastavěná území a to i na území 2. a 3. zóny NP. V případě absence regulace by zde ale došlo k nekontrolované výstavbě a volná krajina by tak prakticky přestala existovat. Ubytovací kapacity jsou již dnes ve velké míře překročovány a stále se navyšují. Jejich využití je během roku navíc velmi kolísavé.

Na území NP a jeho ochranného pásma se dále vyskytuje řada objektů, sloužících k občerstvení a stravování. Jejich výstavba je spojována především s vylepšováním nabídky služeb sportovních areálů a jiných zařízení CR. Vzniklé kiosky však mohou svou architekturou a reklamními poutači značně narušovat původní vzhled krajiny. KRNAP uvádí, že v souvislosti s přilákáním turistů je u nich často slyšet i hlasitá hudba, která může rušit živočichy žijící v jejím okolí. Ve spojitosti s novou výstavbou dochází často také k nevhodnému vegetačnímu doprovodu staveb, kdy bývají pro výsadbu zeleně používány nepůvodní druhy rostlin a dřevin.

Dalším typem místní výstavby jsou sportovně-rekreační a kulturní zařízení (lyžařské areály, hřiště, bobové dráhy, aquaparky, tenisové haly, muzea apod.). Jako konkrétní příklad kdy je vlivem ochrany přírody omezen cestovní ruch a podnikání lze uvést rozhodnutí správy KRNAP o zákazu rozšíření sjezdovky v Černém Dole, kde se v lese vyskytuje pás starých dubů nebo zákaz letního provozu lanové dráhy na Lysou horu, která jako jediná vede do I. zóny národního parku.

Současný plán péče navrhuje řadu opatření, která by měla zabránit nevhodné výstavbě a nevratnému poškození přírody a krajiny. V souvislosti s omezením výstavby sem patří zejména tato opatření:

- zamezit výstavbě objektů ve volné krajině a umisťovat tak stavby pouze do zastavěného území nebo na navazujících plochách,
- zachovat dostatečné množství zelených ploch a zeleně v rámci sídelních útvarů,
- zamezit vzniku objemných apartmánových a jiných velkokapacitních objektů,
- omezit výstavbu energeticky náročných a jinak ekologicky konfliktních objektů,
- zeleň doprovázející stavby musí být v souladu s tradiční podobou a funkcemi.[3]

Na území I. a II. zóny NP je dále zakázáno umisťovat nové stavby a prvky technické infrastruktury jako jsou například větrné elektrárny a telefonní vysílače. Významné rekonstrukce stávajících objektů musí být řešeny nadstandardním způsobem. Zakázáno je zde i umisťování billboardů a jiných velkoplošných reklam. Je zde stanoven i maximální počet parkovacích míst u jednotlivých objektů. Na území polského národního parku dokonce došlo také k rozhodnutí, že zde již nebudou zřizována nová turistická a sportovní střediska. Možná je pouze modernizace stávajících zařízení, a to v rozsahu, který neovlivní přírodu KPN. [3]

Výše uvedené skutečnosti se týkaly především turistů a místních podnikatelů, kteří chtějí profitovat na jedinečném území. Důležité je ale zamyslet se, jaká omezení vzniknou místnímu obyvatelstvu, neboť správa KRNAP posuzuje veškeré stavební činnosti na území NP i jeho ochranného pásma.

Správa KRNAP sice roku 2010 zjednodušila posuzování stavebních záměrů s lokálním dopadem na prostředí v územích se sníženým přírodovědným a krajinářským potenciálem, která byla vymezena v obcích ležících v ochranném pásmu NP a v lokalitách s koncentrovanou či souvislou zástavbou, přesto zde zůstala řada omezení. Výstavba rodinných domů, rekreačních objektů, přístavby, nástavby, drobné stavby apod. jsou tak budovány složitěji než v jiných částech země a jsou stejně jako jiné stavby individuálně hodnoceny správou NP. V kulturní osídlené krajině NP je nutno respektovat typ zástavby a její umístění v krajině a snažit se zachovat typický charakter struktury členění krajiny a její vazbu k sídlům. Technickou infrastrukturu a technické stavby je možné budovat pouze s respektováním rázu krajiny, což s sebou leckdy přináší větší finanční výdaje a složitější a náročnější administrativu.

Správa národního parku u jednotlivých plánů staveb hodnotí předepsané vlastnosti stavby, jako je jejich půdorys, typ zastřešení, barva omítky či střechy. Na základě svého zhodnocení pak může výstavbu povolit nebo ji zakázat. Každý případ je hodnocen individuálně.

Pro výstavbu drobných doplňkových staveb na území ochranného pásma národního parku pak byla pro místní obyvatele vytvořena předloha, jak by dané stavby měly vypadat a které tak budou v této oblasti tolerovány.

Obrázek 1:1 Výstavba drobných hmotných staveb v ochranném pásmu národního parku

	SPRÁVNÉ	PŘIJATELNÉ	NEVHOVNÉ
UMÍSTĚNÍ DROBNÉ STAVBY	V TĚSNÉ BLÍZKOSTI HLAVNÍ STAVBY	V NÁVÄZNOSTI NA SOUBOR STAVEB	VE VOLNÉ KRAJINĚ
PŮDORYS			
ZASTŘEŠENÍ			
OBVODOVÝ PLÁŠŤ	SVISLÉ ČLENĚNÝ DŘEVĚNÝ OBKLAD S PŘELÁTOVÁNÍM	VODOROVNÉ ČLENĚNÝ DŘEVĚNÝ OBKLAD (NIKOLI IMITACE ROUBENÍ)	OBKLAD PLASTOVÝMI, PLECHOVÝMI ČI JINÝMI MATERIÁLY
BARVNOST OBVODOVÉHO PLÁŠŤE	DŘEVO BEZ PLOVCHOVÉ ÚPRAVY	JEDNOTNÝ NÁTĚR V TMAVÝCH MATIÝCH ODTÍNECH	JASNÉ NÁTĚRY NAPŘ. ODSTÍNŮ ŽLUTÉ ČI ORANŽOVÉ
STŘEŠNÍ KRYTINA	ASFALTOVÉ PÁSY, FALCOVANY PLECH	ŠABLONY, ASFALTOVÝ ŠINDEL	BETONOVÉ A KERAMICKÉ TAŠKY
BARVNOST STŘEŠNÍ KRYTINY	ŠEDOČERNÁ	TMAVĚ HNĚDÁ	ČERVENÁ, ZELENÁ APOD.

Zdroj: Informační letáček správy KRNPAP

4.2 Regulace zemědělské činnosti a lesního hospodářství

Zemědělská činnost na území Krkonošského národního parku je nejen obtížná vzhledem k horským přírodním podmínkám, ale je navíc zatížena také řadou omezení plynoucích z vyhlášení chráněného území. Tato omezení do značné míry ztěžují práci místních zemědělců. Hospodářský význam zemědělství je zde potlačen ve prospěch ochrany přírody a krajiny. Na druhou stranu zde dochází k jakési motivaci a případné kompenzaci, neboť při splnění předepsaných podmínek mohou tito zemědělci získat pro svou činnost dotace.

Díky horským a podhorským podmínkám nelze místní zemědělství považovat za primárně produkční, a tak je zde velký prostor pro jeho alternativní využívání. Zvláště šetrný způsob zemědělství je pak i potenciálem pro další rozvoj, především v oblasti cestovního ruchu jako rozvoj „zelené“ turistiky.

V Krkonoších je zemědělství regulováno tak, aby přispívalo k zachování krajinného rázu, k udržení biodiverzity květnatých horských a podhorských luk, které by nespásány či nesečeny podlehlly postupné degradaci.

V 90. letech minulého století zde došlo v oblasti zemědělství k velkým změnám. Zemědělská družstva a státní statky byly zrušeny a začaly vznikat soukromé zemědělské subjekty. Celkově pak došlo k poklesu chovaných zvířat a mnoho travních porostů zůstalo ladem. Ministerstvo zemědělství proto následně začalo poskytovat dotace zaměřené na údržbu krajiny. V dnešní době se jedná o následující dva dotační tituly: Příspěvek na obnovu hospodaření na vybraných lučních enklávách EVL Krkonoše a Příspěvek na údržbu trvalých travních porostů z programu péče o krajinu, který je určen na podporu cenných lučních společenstev, jako jsou louky s výskytem zvláště chráněných druhů rostlin a živočichů a louky významné z hlediska ochrany krajinného rázu. Péče o travní porosty spočívá v šetrném posečení louky 1 – 3 x ročně takovým způsobem, že veškerá travní hmota musí být vyhrabána a uklizena.

Většina území Krkonošského národního parku je pokryta lesy. V Polsku je to dokonce 72 % území KPN. V historii zde docházelo k obrovské těžbě dřeva, která musela být následně regulována. Na území původních přírodních lesů (I. zóna NP) je navržen tzv. bezzásahový režim. Pouze v případech, kdy jednotlivé stromy ohrožují bezpečnost lidí, mohou být pokáceny. Při tom ale musí být veškeré dřevo zanecháno na tomto místě. V území těchto lesů je také zakázáno budovat myslivecká zařízení a přikrmovat zvěř.

4.3 Regulace dopravy

Na území národního parku je určitým způsobem regulována i automobilová doprava, která zatěžuje přírodu emisemi, hlukem a v určitých případech vytváří bariéru pro některé živočichy při jejich migraci. Motorová vozidla se zde mohou pohybovat pouze po veřejných komunikacích v ochranném pásmu a po vyhrazených komunikacích 3. zóny NP. Vjezd a stání vozidel na jiných místech NP je zakázáno. Ve výjimečných případech může správa KRNAP udělit zpoplatněnou povolenku pro vjezd na „zakázaná“ území.

Pro chráněné území je pak zakázáno solení a chemický posyp komunikací v zimních měsících. Za nejvýznamnější problém v oblasti dopravy je však považováno parkování osobních automobilů. Sezónní výkyvy, monotónní zastavěné plochy, nedostatečná kapacita a neuspokojivé řešení parkování v mnoha obcích jsou hlavními problémy dopravy v klidu.

Jako opatření k regulaci dopravy je stanovena podpora alternativních možností dopravy do hlavních turistických a rekreačních center nebo podpora hromadné dopravy před individuální (rozvoj železniční dopravy). Dalším cílem je vyloučit hromadnou dopravu na území I. zóny NP a jiných cenných částí NP, s výjimkou dojezdu na Zlaté návrší. Správa národního parku také zakazuje výstavbu nových velkokapacitních parkovacích ploch. Zvýšení kapacity stávajících ploch chce dosáhnout výstavbou parkovacích garáží zejména pak díky využití místních brownfields. [3]

5. Zhodnocení vlivu ochrany přírody na regionální rozvoj Krkonoš

Vliv ochrany přírody a krajiny je na území národního parku značný a ve velké míře zde omezuje řadu činností a s nimi spojený i regionální rozvoj. Vzniklá omezení zde ovlivňují místní obyvatelstvo, zemědělce, aktivní podnikatele i potenciální investory.

Místní obyvatelé musí při jakékoliv změně provedené na svém pozemku projednávat tuto změnu se Správou národního parku a podřídit se jejímu rozhodnutí. S tím je spojena i větší časová, finanční a administrativní náročnost plánovaných staveb. Navíc je proces hodnocení stavby v každém případě individuální, takže ne každý může být měřen stejným metrem. V některých případech lidé od původního záměru raději odstoupí a přijmou alternativní řešení, ke kterému nebude mít Správa národního parku výtky. Lidé si tak na svých pozemcích nemohou prakticky dělat to, co chtějí a nemají za to žádnou kompenzaci.

Důležitým faktem je i skutečnost, že ne všechny neosídlené pozemky na území národního parku jsou ve vlastnictví Správy KRNAP nebo státu. Prosadit či zajistit na takových pozemcích hospodaření v souladu s koncepcí národního parku a potřebami ochrany přírody není jednoduché a pro původní vlastníky materiálně či finančně nevýhodné. Proto se je Správa KRNAP snaží získat. Tyto pozemky jsou ve vlastnictví občanů nebo obcí. Kompenzací za ztrátu například lesů na území KRNAP je obcím poskytována dotace od ministerstva životního prostředí. V některých případech také dochází k pronájmu lesních či

zemědělských pozemků. Některým vlastníkům pozemků přijde takové řešení výhodnější, protože se o dané území bude starat Správa KRNP, která má k tomu lepší možnosti, jiným zase pod nátlakem Správy nic jiného nezbývá.

Region Krkonoše má velký význam pro řadu podnikatelů, kteří zde chtějí profitovat na cenném území. Ať už se jedná o hoteliéry, majitele restauračních zařízení nebo provozovatele lyžařských areálů, je jejich činnost svázána místními limity, takže svou činnost nemohou provozovat tak, jak by chtěli. Vlivem omezení dopravy ve vyšších zónách NP, naráží mnoho podnikatelů na problém zásobování svých podniků nebo na nedostatečnou kapacitu parkovacích míst, kterou již dále nemohou rozšiřovat. Provozovatelé sportovních center mají také velkou zodpovědnost za dodržování bezpečného provozu, který negativně neohroží místní přírodu. V případě jejich porušování může být jejich činnost omezena nebo zakázána.

Na území NP a jeho OP je dále zakázáno umisťovat vysoké větrné elektrárny a plošné soustavy solárních panelů, těžit nerosty nebo provádět objemné zemní práce, které by měly vliv na ráz krajiny. Velkým nedostatkem regionu je skutečnost, že většina místních obcí nemá dostatečně vyřešenou koncepci výstavby.

Z výše uvedených omezení se jich značná část přímo i nepřímo dotýká také cestovního ruchu, který je významným nositelem regionálního rozvoje. Dá se tak usoudit, že cílem správy KRNP a KPN je v současné době omezovat množství turistů v některých lokalitách a zabezpečit tak nedotknutelnost přírody. Regulace výstavby a dopravy omezuje podnikatele v cestovním ruchu, kteří musí omezovat nabídku svých služeb. V případě že bude Správa národního parku dále tato omezení navyšovat a zpřísnovat (v oblasti turismu), může nastat doba, kdy se tato oblast stane nedotknutelnou a region tak ztratí svou atraktivnost a lidé ho přestanou vlivem přísných omezení navštěvovat.

V současné době je nutné zamyslet se i nad spravedlností Správy KRNP - zda všechna vytvořená opatření jsou striktně dodržována a jsou pro všechny stejná či zda i v této oblasti není prostor pro „obcházení“ nastolených předpisů. V každém případě je vliv místních omezení pro regionální rozvoj značný a v mnoha případech ho brzdí. Na druhou stranu je území Krkonoše velmi významné, a kdyby zde tato opatření neexistovala, lidé by je zdevastovali. Již dnes jsou využívána v obrovské míře a procházejí vysokou zátěží. Další rozvoj by sice do území převedl nové lidi a s nimi finance pro další rozvoj ale zvýšil by i negativní vlivy na území, které by tak ztratilo na své atraktivitě.

Závěr

Na základě uvedeného rozboru problematiky regionálního rozvoje na území se zvýšenou ochranou přírody a krajiny, lze konstatovat, že regionální rozvoj je v těchto oblastech velmi omezen. Tato omezení vyplývají z velmi přísného nastavení zákonů o ochraně přírody a krajiny a z platných předpisů jednotlivých chráněných území. Ochránci přírody alternativní využití lokality značně omezují či přímo zakazují.

Vyhlášení chráněného území je předpokladem pro rozvoj cestovního ruchu, jakožto důležitého činitele regionálního rozvoje. Cestovní ruch může být podnětem k zvýšení zaměstnanosti v regionu, zvýšení příjmů obcí i místních občanů, zvýšení vzdělanosti obyvatel nebo se stát základem pro opravu místních památek. Vysokou regulací nejen turistických činností v chráněných oblastech je však tento potenciál výrazně potlačován. Nastává zde tak rozpor mezi ochránci přírody a lidmi, kteří na tomto území chtějí podnikat. Porovnání, která varianta je pro území „výhodnější“ nelze však jednoznačně určit, neboť hodnota přírody a je neměřitelná. V případě, že by k žádné regulaci nedocházelo, byla by jedinečná místa brzo člověkem zničena. Pozitivní spojení mezi regulací a cestovním ruchem lze alespoň spatřit u rozvoje tzv. zelené turistiky, kdy dochází k harmonickému souladu mezi turistikou a ochranou přírody.

Při hodnocení regionálního rozvoje v chráněných územích došlo také k mezinárodnímu porovnání těchto přístupů mezi Českou republikou a Polskem. Tyto státy spolu nejen sousedí, ale sdílejí spolu i turisticky velmi významné území – pohoří Krkonoše. V pohraničí obou států této oblasti jsou vybudovány národní parky, které navzájem spolupracují. Z prostudovaných materiálů lze zhodnotit, že u obou států se nevyskytují žádné výrazné rozdíly v přístupech k ochraně přírody. Z historického pohledu byla ochrana přírody a krajiny na území Polska řešena a legislativně zakotvena mnohem dříve než u nás. V současné době jsou ale tyto přístupy vyrovnané a splňují požadavky Evropské unie.

V konkrétním případě národních parků na území Krkonoš jsou v současné době prováděny snahy správ národních parků a o snížení invazivních forem cestovního ruchu v nejvíce chráněných oblastech I. zóny národního parku, kde jsou turistika a ostatní činnosti nejvíce regulované.

Nastavená opatření však nemají vliv pouze na turisty ale také na místní obyvatele, podnikatele či zemědělce. Lidé jsou zde nejvíce regulováni v oblasti výstavby. Správy národních parků posuzují každý stavební projekt jednotlivě, neboť zde nebyly vytvořeny žádné typologicko-architektonické regulativy. Projekty jsou posuzovány na základě „obecně platných zákonitostí architektury krkonošské oblasti“ což je velmi obecný pojem. Může tak dojít i k situaci, že obdobné projekty nabudou po posouzení Správou národního parku rozdílného stanoviska o vhodnosti jejich realizace. Existenci národního parku vidí řada místních obyvatel jako zátěž. Hospodaření na vlastních pozemcích musí být vždy v souladu s pravidly národního parku a tak zde lidé musí většinu činností přizpůsobit. S tím jsou spojeny mnohdy vyšší materiální či finanční náklady.

Zdroje

- [1] BIP.: *Projekt planu ochrony Karkonoskiego Parku Narodowego*, [online]. 2013, [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: <http://www.bip.kpnmab.pl/pl/projekt-planu-ochrony-karkonoskiego-parku-narodowego>.
- [2] KRNAP.: *Plán péče KRNAP (2010 – 2020) část A - rozbor*y, [online], 2010, [cit. 2014-04 -12]. Dostupné z: <http://www.krn timer.cz/plan-pece/>.
- [3] KRNAP.: *Plán péče KRNAP (2010 – 2020) část B - návrhy*, [online], 2010, [cit. 2014-04 -12]. Dostupné z: <http://www.krn timer.cz/plan-pece/>.

Příspěvek byl zpracován s podporou IGA Univerzity Pardubice v souvislosti s řešením projektu č. SGFES01/2014.

PŘÍRODNÍ INFRASTRUKTURA ÚZEMÍ V ORGANISMU MĚSTA

NATURAL INFRASTRUCTURE OF AREAS IN THE ORGANISM OF A CITY

doc. Ing. Petr Kučera, Ph.D.

Ústav plánování krajiny, Zahradnická fakulta v Lednici
Valtická 337, 691 44 Lednice
Česká republika
e-mail: petr.kucera@mendelu.cz

Klíčová slova:

Přírodní infrastruktura, systém zeleně města, komplementární funkce zeleně

Keywords:

Natural infrastructure, urban greenery system, complementary function of greenery

Abstrakt:

Evropská komise na svém zasedání dne 6. 5. 2013 přijala usnesení COM(2013) 249 ke svému opatření „Green Infrastructure (GI) — Enhancing Europe’s Natural Capital“. Příspěvek analyzuje požadavky na skladebné části systémů zeleně v sídlech i v krajině tak, jak jsou v různých podobách uplatňovány v územních plánech českých a moravských měst. Zde zejména o ty jejich vlastnosti, kterými systémy zeleně poskytují významné urbanistické a ekosystémové služby. Srovnává účinky různého prostorového uspořádání skladebných prvků v organismu města a vysvětluje důvody jejich rozdílné funkčnosti.

Abstract:

At its session of May 6, 2013 the European Commission adopted the COM(2013) 249 Decision to its measure of “Green Infrastructure (GI) — Enhancing Europe’s Natural Capital”. The paper analyses the requirements for components of greenery systems in built-up areas as well as in landscape, and the various forms in which they are applied in spatial plans of Czech and Moravian cities and towns. It focuses specifically on those characteristics of greenery systems that provide key urban and ecosystem services, and compares the effects of different spatial arrangement of the components in the organism of a city or town, and explains the reasons for their varying functionality.

Úvod

Evropská komise na svém zasedání dne 6. 5. 2013 přijala usnesení COM(2013) 249 ke svému opatření „**Green Infrastructure (GI) — Enhancing Europe’s Natural Capital**“ [1]. Usnesení projednal Evropský parlament, Rada Evropy, Evropský hospodářský a sociální výbor a také Výbor regionů. Materiál je od této doby různě interpretován, rozpracováván a hledají se opatření k jeho realizaci. Jedna z diskutovaných variant – pod označením *Greenery, Blue and Brown Structure* svojí komplexností výrazně zasahuje do struktury sídel střeoevropské krajiny.

Toto odborné sdělení analyzuje požadavky na skladebné části systémů zeleně v sídlech i v krajině tak, jak jsou v různých podobách uplatňovány v územních plánech českých a moravských měst. Zde zejména o ty jejich vlastnosti, kterými systémy zeleně poskytují významné urbanistické a ekosystémové služby a přibližují se tak k zadání evropského materiálu [1] (volný překlad autor příspěvku).

Green infrastructure je úspěšně ověřována jako nástroj pro posílení ekologických, ekonomických a sociálních užitků pomocí přirozených a přírodě blízkých řešení. Postupně připouštíme výhody, které příroda poskytuje a které dokáže lidská společnost mobilizovat investicemi do udržení a zvýšení efektu takových řešení. Dovoluje to vyhýbat se spoléhání pouze na technickou infrastrukturu, jejíž budování je extrémně drahé – přírodní systémy často poskytují levnější, trvalejší a odolnější řešení. Zelená infrastruktura je založena na myšlence, že ochrana a posilování přírodních procesů poskytuje mnoho výhod, které mohou být vědomě integrovány do územního plánování a územní rozvoje. Ve srovnání s jednoúčelovou, tzv. „šedou infrastrukturou“, může green infrastructure často nabídnout účinnou a funkční alternativu, nebo doplňovat standardní „šedé“ řešení

V tomto odborném sdělení ponecháme stranou různé obecné formulace o užitečnosti přírodních nebo přírodě blízkých řešení, i výčty prospěšných užitků a účinků. Autor se zaměřuje na konkrétní portfolio funkcí skladebných částí systémů zeleně a vegetačních prvků především v urbanizovaném prostředí. Vychází ze dvou základních předpokladů:

- a) řada urbánních funkcí „šedé“ infrastruktury pro svoji plnou funkčnost vyžaduje KOMPLEMENTÁRNÍ doplněk „zelené“ infrastruktury – bez ní své plné funkčnosti dosáhnout nemůže
- b) i velmi podobné vegetační prvky projevují na rozdílných místech rozdílnou funkčnost, což vyplývá z vlastností prostoru i z vlastností „biologicky aktivních povrchů“. I když je „šedá funkce“ na různých lokacích shodná, „zelená funkce“ na nich může projevovat rozdílnou funkčnost

V odborných diskuzích o funkčnosti, rozsahu a vnitřní stavbě *green infrastructure* se mnoho prostoru a času věnuje překladu a názvu evropského newspeaku. Autor v tomto odborném sdělení užívá termín „*přírodní infrastruktura*“, který je užíván a publikován doc. ing. Antonínem Bučkem, CSc. v brněnském ekologickém institutu Veronica od r. 2010 [2].

1. Vymezení pojmů

Green infrastructure (přírodní infrastruktura území, GI) představuje soubor územních segmentů, tvořených biologicky aktivními povrchy. Jednotlivé prvky GI projevují rozdílnou míru přírodní hodnoty – od prvků městského prostředí (parky, hřbitovy, aleje a uliční stromořadí, zahrady škol, nemocnic, atd.), přes zelené klíny příměstských lesů a zelené prstence, až po ekologicky stabilní segmenty krajiny (s různou mírou institucionální ochrany).

Systém zeleně je síť vzájemně propojených a účelně upořádaných skladebných prvků GI, které plní očekávané funkce v souladu jak s urbanistickou koncepcí území, tak i s koncepcí uspořádání krajiny (SZ 2006 [7]).

Jako *skladebné prvky systému zeleně* označujeme pilíře, uzly a osy. Za „pilíř“ považujeme segment (vegetační objekt) dostatečně velký pro rozvoj autonomní existence vegetace. Znakem takové existence je schopnost spontánní obnovy (přirozené reprodukce rostlin). Jako

„osu“ označuje autor sérii prostorů, které buď na sebe prostorově navazují, nebo je spojuje shodný způsob využívání lidmi (např. pěší zóna, cyklistická stezka, veřejná prostranství sportovišť, ...). Jako „uzel“ označujeme místa křížení jednotlivých os.

2. Materiál a metoda

V práci je použita metoda komparativní analýzy (srov. např. MMR 2011, [6]), dokumentující rozdílné smíšení funkcí v nezastavitelných územích modelových měst a rozlišující různý stupeň funkčnosti. Metoda dovoluje posoudit existující rozdíly funkčnosti skladebných prvků systému zeleně ve vztahu k přiměřenému očekávání. „Očekávání“ zde představuje určitý standard – míra nesouladu skutečného stavu s tímto standardem je východiskem k návrhu změny.

Srovnány jsou jednak vlastnosti vnitřního prostředí skladebných prvků, jednak jejich funkčnost v rámci formulovaného záměru (tj. urbanistické koncepce sídla, příp. krajiny). Srovnání vnitřních i vnějších charakteristik dovoluje formulovat:

- a) na jedné straně předpoklady místa plnit určité funkce
- b) na druhé straně požadavky na smíšení a naplnění očekávaných funkcí

Soulad či nesoulad mezi „předpoklady plnit“ a „požadavky plnit“ pak vede k formulaci skladebných principů a k návrhu potřebných péstebních opatření v konkrétních vegetačních objektech sídla.

Odborné sdělení se zaměřuje na ukázkou srovnání několika vegetačních objektů ve sledovaných městech. Na příkladech jsou vysvětleny parametry hodnocení skladebných prvků systému zeleně.

Srovnání kombinuje přístup typologický s přístupem individuálním: typ plochy zeleně je lokalizací v konkrétním místě individuálně funkční. Srovnávací rovinou pro jednotlivé parametry není pevný „standard typu“, ale proměnlivé „očekávání veřejnosti“ (tj. obyvatel i návštěvníků). *Očekávání* vznikají kombinací expertního a komunitního úsudku. Cílem takového přístupu je vyjít vstříc subjektivním vjemům, percepci a recepci jak skutečnosti, tak i přání.

3. Užítky biologicky aktivních povrchů

Užitečnost systému zeleně vyplývá z jeho mimořádných vlastností, důležitých pro kvalitu života města. Základní vlastností „zelené struktury“ je její komplementarita ke struktuře „šedé“. Odlišnost biologicky aktivních povrchů ve srovnání s různými stavebními hmotami vyplývá z jejich rozdílného vnitřního uspořádání. Neživá hmota své vlastnosti v čase proměňuje jen v závislosti na změnách fyzikálních podmínek prostředí. Naproti tomu biologicky aktivní hmota je obdařena schopností využívat proměnlivost prostředí k všeobecnému a samozřejmému užitku. Tuto schopnost vegetaci poskytují komplexy fyziologických a biochemických reakcí (redukce a oxidace, fotosyntéza a respirace, gravitace a pohyb), které umožňují proměnlivě reagovat na změny prostředí a z každé takové změny využívat co nejvyšší energetický efekt. Ten se projevuje zpravidla produkcí (růstem, tloustnutím) a reprodukci (rozmnožováním).

Jako „komplementaritu“ nevyjadřujeme pouze „doplňek“ funkce, určitou přidanou hodnotu. Naopak - jde o natolik podstatnou část struktury, že bez ní skladebný prvek nemůže

dosáhnout plné funkčnosti. Všechny uvedené užítky se mísí v různých poměrech podle potřeb uživatelů (viz 1.a) a podle vlastností prostoru (viz 1.b). V následující tabulce jsou uspořádány urbanisticky zajímavé užítky zeleně s návrhem parametrů, kterými lze intenzitu funkčnosti/nefunkčnosti kvantifikovat. Uváděny jsou pouze takové užítky, pro něž je známa metoda kvantifikace nebo je pro ně diskutován uživatelský standard:

UŽITEK	PARAMETR/EFEKT	ZPŮSOB VÝPOČTU
Urbanistický ¹ – vztah k veřejným prostranstvím	Rozsah kompozičně upravených veřejných prostranství a parků [m ²]/počet návštěvníků	14 m ² na 1 obyvatele s docházkovou vzdáleností do 700 m v urbanistickém obvodu
Architektonický ² - vztah k objektům	Rozsah nezastavěných : zastavěných : podlažních ploch/poměr „šedého“ ku „zelenému“ prostoru	1:1:1 (jeden z možných scénářů)
Urbanistický ³ - vztah k oddechu	Rozsah zeleně s rekreační funkcí [m ²]/počet aktivně sportujících návštěvníků	20 m ² na 1 obyvatele v urbanistickém obvodu (jeden z možných scénářů)
Klimatický ⁴	Rozloha biologicky aktivních povrchů [m ²]/energetický výkon [kWh]	Ochlazení a zvlhčení prostředí [kWh] jako funkce plochy povrchů
Ekologický ⁵	Rozloha skladebných částí ÚSES [m ²]/počet druhů přírodě blízkého biofondu krajiny – (ne)dominance druhů, vyrovnanost	Index druhové rozmanitosti; shoda aktuálních typů vegetace s potenciálními typy

VYSVĚTLIVKY:

¹ Užitek urbanistický – vztah k veřejným prostranstvím a parkům:

Literární prameny [4] se shodují v poznatku, že pro urbanistickou strukturu města s počtem obyvatel vyšším, než 100 000, je potřebných cca 15 m² plochy zeleně (přírodní infrastruktury GI). Např. v územním plánu města Brna (Hladík a kol., 1994 [3]) byl tento požadavek uplatněn na základě počtu obyvatel v jednotlivých urbanistických obvodech města, podle návrhu rozvoje bydlení čistého i smíšeného v jednotlivých rozvojových lokalitách ÚPD a navíc kombinován s maximální přípustnou docházkovou vzdáleností do objektu zeleně 700 m

² Užitek architektonický – vztah k objektům (veřejným budovám):

zahradně-architektonické úpravy okolí veřejných i soukromých budov, veřejná prostranství v pěším parteru budov. Komplementarita zastavěných ploch a jejich kompozičně ztvárněného okolí (gradienty hmot, výšek, barev, textury v jednotlivých kompozičních prvcích); s výškou budov rostou nároky na plošný rozsah zahradně-architektonické úpravy parteru

³ Užitek urbanistický - vztah k oddechu:

Rozsah zeleně s rekreační funkcí je často komplementárně rozvíjen s multiplikací jiných přírodních prvků – především řek, vodních ploch, menších toků, příměstských lesů, zahrádkářských komplexů, apod.

⁴ Užitek klimatický:

Vegetační prvky se v organismu města projevují mnoha účinky – pro život člověka (i všech dalších organismů v biosféře) je nejvýznamnější poutání oxidu uhličitého ve fotosyntéze. Protože se při této činnosti spotřebovává teplo, fotosyntéza významně ochlazuje okolní prostředí. Protože se při této činnosti uvádí do koloběhu voda, pak se také (při jejím dostatku) významně zvlhčuje okolní vzduch. Běžně vzrostlý strom o průměru koruny 5 m zaujímá plochu cca 80 m². Na zabudování 1 g CO₂ spotřebuje až 100 g vody. Rostlinní fyziologové uvádí, že denní spotřeba vody při takové intenzitě fotosyntézy činí kolem 100 l/den. Na zabudování 1 l vody se spotřebuje kolem 2,5 MJ tepla – za den to činí cca 250 MJ (70 kWh).

Silná klimatizační jednotka podává výkon kolem 2 kW; v zájmu objektivit je ale třeba připomenout, že stromy v období vegetačního klidu nepracují.

Pokud se ovšem města – jako tepelné ostrovy ohřívají a vysušují – pak je biologicky aktivní povrchy účinně ochlazují a zvlhčují.

⁵ Užitek ekologický (vegetace jako prostor pro získání potravy a úkrytu):

biocentra a biokoridory územního systému ekologické stability krajiny pro trvalou existenci nebo pohyb flóry i fauny. Prostorové kvalitativní i kvantitativní parametry pro vymezení a vytváření skladebných částí ÚSES jsou podrobně propracovány a jsou standardní součástí stanovisek orgánů státní správy (Löw 1995 [5]). Méně konsensuální je otázka uplatnění principů v tvz. „urbánní formě“ – tj. za situace, že městské prostředí prokazuje takové rozdíly rámců trvalých ekologických podmínek, že uplatňování požadavku na existenci autochtonní flóry a fauny postrádá smysl. Podle metodiky MŽP je základním kritériem kvality skladebných částí ÚSES jednat reprezentativnost aktuální vegetace (shoda se skupinou typů geobiocénu), jednak reflektování výškových, vlhkostních a trofických gradientů prostoru (biochor) v druhovém složení ploch biocenter a zejména linií biokoridorů. V urbanizovaném prostředí lze tato pravidla využívat jen omezeně, protože antropické vlivy často potlačují přirozené vlastnosti biotopů. Proto lze za vhodný nástroj kvantifikace druhového bohatství považovat např. Shannon-Ashbyho index druhové rozmanitosti, který postihuje „absenci dominant“, tedy početní vyrovnanost společenstev.

4. Rozdíly funkčnosti vegetačních prvků v různém prostorovém uspořádání

Vlastnosti a užitky pilířů systému zeleně vždy zásadně ovlivňují 3 skupiny faktorů:

1. druhová skladba vegetačních prvků,
2. prostorová struktura (pokryvnost jednotlivých porostních etází)
3. pěstební stav

Pro koncept a návrh systému zeleně jsou významné především první dvě skupiny faktorů – třetí je otázkou vlastního provozování systému zeleně. Při hledání optimální taxonomické a prostorové struktury skladebných částí systému zeleně lze vycházet z následujícího příkladu seřazení ploch zeleně v systému:

Plocha zeleně „PILÍŘ 1“

- a) základem je druhové složení a prostorová struktura skupiny typů geobiocénu
- b) základní struktura je modifikována vlivem klimatických změn (tepelný ostrov města; posun vegetačního stupně, hydrické řady, trofické řady)
- c) struktura je dále modifikována očekávaným hlavním užitkem (dominantní funkcí – např. ve prospěch kompozice solitérních dřevin, redukci keřové etáže, obohacením bylinné etáže o kultivary trvalek). Je-li hlavní funkcí biocentrum ÚSES, platí metodické postupy pro ÚSES, příp. modifikované pro urbánní formu ÚSES
- d) další úpravu taxonomické i prostorové struktury může vyvolat smíšení funkce s dalším užitkem (s doplňkovou funkcí)

Plocha zeleně „PILÍŘ 2“:

Dtto: a - d

Lineární plocha zeleně „OSA 1“ (spojuje plochy PILÍŘ 1 a PILÍŘ 2)

- e) jsou-li oba pilíře stejného typu, bude i osa vykazovat stejnou strukturu.

- f) jsou-li pilíře různého typu, bude OSA 1 vytvářen gradient od struktury P1 ke struktuře P2. Gradient může být plynulý, s diskrétními kroky, nebo kontrastní.
- g) i když jsou pilíře stejného typu, může osa procházet výškovým, vlhkostním, trofickým gradientem (nebo gradientem rozdílných funkcí). Pak ve svém průběhu může změnit strukturu!

Z teoretického příkladu prostorového uspořádání je zřejmé:

- úpravy druhové skladby a prostorové struktury ploch zeleně mohou být vyvolány rozdílnými přírodními podmínkami biotopů,
- mohou být vyvolány rozdílnými požadovanými funkcemi ploch
- a také rozdílnými vlastnostmi prostoru, kterým systém zeleně prochází.

5. Výhrady k použité metodě

Zde použitý přehled „užitků“ zeleně se nepokouší postihnout všechna pozitiva, kterými můžou vegetační prvky městské prostředí obohacovat. Příspěvek je zaměřen výhradně na užitky KVANTIFIKOVATELNÉ. Proto uvedený výčet neobsahuje obtížně parametrizované funkce, které může zezeň v prostoru plnit.

V popředí zájmu tohoto příspěvku jsou především plochy přírodní infrastruktury s významem „pilíř“. V ostatních významových kategoriích (osy a uzly) klesá funkčnost vegetačních prvků úměrně tomu, jak klesá podíl biologicky aktivních povrchů ve funkčním bloku (v základní ploše). Tato poznámka se týká zejména strukturálně sice významných, ale funkčně značně smíšených prostorů jako jsou uliční aleje a stromořadí, francouzská korza a městské třídy, nábřeží, apod. Stejně tak nejsou do studie zahrnovány plochy zeleně, jejichž nároky na rozlohu vychází z jiných oblastí (např. hřbitovy).

Důvodem parametrizace užitků není snaha o standardizaci živé hmoty, ani o omezování tvůrčích a invenčních přístupů při vytváření urbanistických koncepcí. Jde o pokus jistým způsobem formalizovat parametry ZADÁNÍ před vlastním zpracováním urbanistické koncepce sídla nebo koncepce uspořádání krajiny (SZ 2006 [4]). Většina územně plánovací dokumentace postrádá přesnější formulaci veřejných zájmů už na počátku diskuse o případných zásazích do výkonu vlastnického a uživatelského práva územním plánem. Srovnávací analýza rozvojových scénářů přitom poskytuje vhodné metody pro vizualizaci možných řešení, pro posouzení vlivů a důsledků těchto řešení a pro zahájení komunitní diskuse k cílům

Závěr

Příspěvek se zabývá rozpracováním usnesení COM(2013) 249 Evropské komise *Green Infrastructure*. Analyzuje požadavky na skladebné části systémů zeleně v sídlech i v krajině s ohledem na vlastnosti, které jsou významné pro poskytování významných urbanistických funkcí a ekosystémových služeb. Srovnává důsledky různého prostorového uspořádání systému zeleně na strukturu skladebných prvků.

Použité zdroje:

- [1] COM(2013) 249. *Green Infrastructure (GI) — Enhancing Europe's Natural Capital*.
- [2] BUČEK, A. *územní systém ekologické stability*. Brno: Veronica [Online]. Available at: <http://www.veronica.cz/?id=257> [Accessed: 2014, August 18].
- [3] HLADÍK, A. a kol. 1994. *Územní plán města Brna*. Brno: 1994, Magistrát města Brna.
- [4] KOPÁČIK, G., OPATOVÁ, Y., SÁTORA, J., 2003. *Urbanistická hodnota zeleně v současném městě*. In: *Funkce zeleně ve městě*. Brno: 2003, VZmB, p.o., s. 23
- [5] LÖW, J. 1995. *Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability*. Nakladatelství Doplněk, 1995. 124 s. ISBN 80-85765-55-1.
- [6] MMR 2011. *Komparativní analýza přípravy veřejných strategií v zahraničí a v ČR*. Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, Praha.
- [7] SBÍRKA ZÁKONŮ Česká republika. *Částka 63/2006, zákon č. 183/2006 Sb., § 43* koncepce uspořádání krajiny

Poděkování:

Příspěvek je výstupem projektu Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) financovaného MK ČR pod identifikačním kódem DF11P01OVV019 „Metody a nástroje krajinářské architektury pro rozvoj území“ (2011-2015)

SADY V HRADEBNÍM OKRUHU – VÍDEŇ VS. PRAHA

ORCHARDS IN THE AREA OF THE FORTIFICATION VIENNA VS. PRAGUE

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.

Vysoká škola regionálního rozvoje, Žalanského 68/54, Praha 17,
jiri.kupka@fsv.cvut.cz

Klíčová slova:

dějiny urbanismu a územního plánování, 19. století, městská zeleň

Keywords:

history of urban design and planning, 19th century, urban greenery

Abstrakt:

Typickou polohou pro vznik veřejné městské zeleně se v 19. století stal hradební okruh, především u měst, která teprve v té době odstraňovala hradby. Tento článek popisuje dva rozdílné příklady plánování a výstavby hradebního okruhu po odstranění hradeb, a to Vídeň a Prahu. Vídeň přistoupila k řešení pomocí velkolepého plánovacího procesu, který stál na třech pilířích: anonymní mezinárodní soutěži, komisi složené ze širokého spektra odborníků a fondu pro rozšiřování města, který projekt financoval. Výsledkem je úspěšná realizace reprezentativní Ringstraše s mnoha parky. Na druhé straně stojí Praha, která tuto šanci, kterou řada měst využila, více či méně promarnila. Místo okružního systému zeleně zde vzniklo několik jednotlivých parků, které z velké části vzaly za své v průběhu 20. století. Článek osvětluje příčiny odlišného vývoje obou měst a zcela rozdílných výsledků.

Abstract:

A typical location for the development of public green areas became in the 19th century a fortification circuit, especially in cities just removing the walls. This article describes two different examples of planning and planting public parks in the area of the fortification circuit after removing the walls – Vienna and Prague. Vienna had chosen grand planning process, which stood on three pillars: anonymous international competition, committee composed of a broad spectrum of experts and fund for the expansion of the city, which subsidised the project. That resulted in the successful implementation of a representative Ringstraße with its many parks. On the other side is Prague, which had missed this chance. Instead of the circuit system of public greenery, only several individual parks were established and most of them destroyed in the 20th century. Article explains different causes of development of both cities and their completely different results.

Úvod

Jednou z velmi typických poloh pro vznik veřejné městské zeleně byl v 19. století (případně od konce 18. století) hradební okruh, a to zejména u měst, která měla ještě v té době pevnostní status. Podél hradeb totiž býval z vojenských důvodů ponechán nezastavitelný pás (*glacis*),

oddělující historické město od předměstí. Další rozlehlé plochy byly i na vlastních valech barokního opevnění a na bastionech. Vznikl tím poměrně široký pruh území, který zvláště po odstranění hradeb umožňoval vznik a rozvoj velkých ploch veřejné zeleně, neboť je šťastnou souvislostí, že boření hradeb se časově kryje s výrazným parkovým hnutím [11]. Význam opevnění pro rekreační využití byl však na mnoha místech pochopen ještě před zbořením hradeb, kdy tyto plochy, jak ztrácely vojenský význam, byly předávány veřejnosti k rekreaci, ke zřizování promenád a parkových úprav. I podél hradeb, na území glacis, byly zakládány již od konce 18. století promenádní aleje a bastiony a koliště (nezastavěná, mírně zešíkmená rovina před opevněním) byla osazována stromořadími. Netušené možnosti však nabídlo až skutečné zboření hradeb. Na místě hradebních pásů a starých bran začaly vznikat nové městské sady a další promenádní a reprezentační aleje s kavárnami, tanečními sály a výletními restauracemi.

Například již v roce 1749 bylo na volných svazích pražských novoměstských hradeb ve snaze obnovit u nás hedvábnictví vysazováno větší množství moruší [13], v Brně byly již od roku 1793 podél hradeb vysazovány procházkové lipové aleje (později javorové a akátové). V roce 1823 byla vysázena akátová alej na městských valech v Prostějově, v Českých Budějovicích se plochy zrušeného opevnění osazovaly již od roku 1824, ve 30. letech 19. století byl budován okružní park na rušeném hradebním pásu v Písku, v Opavě vznikl systém městských parků na tzv. Hradebním okruhu od roku 1834. V Brně začaly být zasypávány příkopy po roce 1828 a od roku 1853 řídila bourání hradeb regulační komise. Na základě soutěže pak byl vypracován projekt na využití území s převahou parků. Významné místo v dějinách evropského urbanismu má řešení pevnostního pásu Olomouce dle projektu C. Sitteho, který byl kritikem návrhu Ringstraße [17]. V souvislosti s postupným bořením hradeb vznikají městské parky v Hradci Králové, v Plzni, kde je po zrušení pevnosti (1795) na místě příkopů vysázeno stromořadí topolů a kaštanů a po zboření hradeb zřízen systém městských parků. V hradebním okruhu jsou založeny městské sady také ve Znojmě, z velké části je hradební pás věnován zeleni i v Klatovech, Uherském Brodě, Litoměřicích, Jihlavě a v dalších městech [14]. Většinou však není veřejné zeleni věnován celý hradební okruh, který je místně zastavěn běžnou městskou zástavbou, či jsou zde zřizovány soukromé zahrady.

Podobně tomu bylo i v okolních zemích. Například v roce 1798 byly zpřístupněny valy a opevnění v Mannheimu a osázena Hradní bašta ve Vídni, v roce 1801 v Düsseldorfu, o rok později v Brémách a roku 1804 v Hamburku a Lübecku [12]. Významným příkladem je brněnský okružní park mezi dvěma trasami okružní třídy založený podle návrhu vídeňského architekta Ludwiga Förstera z roku 1861. Je budován současně s vídeňskou *Ringstraße*, která je pro nás asi nejvíce inspirujícím příkladem okružní třídy vzniklé na místě glacis (Förster byl jedním z duchovních otců rozšiřování Vídně [15]).

Parková úprava hradebního pásu často bývá největší zelenou plochou uvnitř historického města tvořící propojení a zároveň oddělení historického jádra a předměstí. Pásové parky v hradebním okruhu mají zejména dnes velký urbanistický smysl. Chrání historické jádro před destrukčním vlivem dopravy, svedené na okruh, vyrovnávají kontrastní rozdíl mezi novou a starou částí města a obvykle tvoří základní prvek systému městské zeleně jako rekreační plocha pro obyvatele historického jádra, které je obvykle nejhustěji osídlenou částí města [8][9].

Příspěvek se zaměřuje na dva rozdílné historické příklady řešení tohoto území vč. souvisejících otázek. Prvním příkladem je Vídeň, která přistoupila k řešení hradebního okruhu pomocí velkolepého a ve své době unikátního plánovacího procesu, a to díky širokému

zapojení nejen mnoha složek tehdejší státní správy a samosprávy ve všech fázích procesu, ale i odborníků a dokonce částečně i veřejnosti (zveřejňování výsledků, výstava, diskuse v médiích). Nejen vlastní soutěž, ale i sám proces plánování a realizování Ringstraße, který stál na třech pilířích: soutěži (anonymní), komisi složené ze širokého spektra odborníků a politiků a fondu pro rozšiřování města, který projekt financoval z vlastních zdrojů bez závislosti na veřejných rozpočtech, je zajímavý, překvapivě moderní a veskrze úspěšný. Vídeňská Ringstraße dodnes stojí a patří k reprezentativním místům rakouské metropole. Na druhé straně stojí Praha, která měla oproti Vídni řadu objektivních nevýhod a která tuto šanci, jež řada měst využila, více či méně promarnila. Místo okružního systému zde vzniklo několik jednotlivých parků, které z velké části vzaly za své výstavbou Magistrály o století později.

1. Příklad první – Vídeň

V roce 1857 dochází ve Vídni k zásadnímu rozhodnutí, které má vliv nejen na další rozvoj metropole podunajské monarchie, ale je podnětné i pro mnoho evropských měst – zrušení opevnění, rozšíření vnitřního města, vytvoření bulváru s reprezentačními budovami a rozsáhlými městskými parky – Ringstraße [1] [6] [7] [8] [10] [12] [15] [16].

Jedná o jeden z největších a nejvýznamnějších projektů tohoto druhu, významný i z hlediska tvorby veřejné městské zeleně, který ovlivnil podobné akce nejen ve střední Evropě. Politicky byla situace v tehdejší Vídni značně složitá, neboť se zde střetávalo několik často protichůdných zájmů. Roku 1850 získala Vídeň vlastní samosprávu, byla ovšem i centrem Dolních Rakous, hlavním městem Rakouska a celé středoevropské monarchie a zároveň rezidenčním městem císařského dvora. Všechna tato hlediska bylo potřeba v plánování Vídně zohlednit.

Na začátku tohoto procesu stojí provolání *Zkrášlení mého rezidenčního a říšského hlavního města* předložené v dubnu 1857 císařem Františkem Josefem I., který o Vánocích 1857 slavnostně nařídil rozšiřování města Vídně. K tomu měla být sestavena komise, která by sama navrhla základní plán rozšíření, což byl v té době nejobvyklejší způsob. Následně však bylo rozhodnuto o tom, že bude vypsán konkurz na řešení rozšíření města. K posouzení návrhu měla být stanovena komise ze zástupců ministerstev, policie, dolnorakouského místodržitelství, města Vídně a odborníků. Nejlepší projekty měly být oceněny a z oceněných návrhů pak měl být vypracován základní plán, který bude dán císaři ke schválení.

25. prosince 1857 byl záměr zveřejněn ve *Wiener Zeitung*, čímž se rozpoutala bouřlivá diskuse o rozšíření města mezi odbornou veřejností i mezi obyvateli Vídně. Ministr vnitra Alexander svobodný pán von Bach nejprve pověřil velvyslance v různých evropských zemích podáním zprávy o podobných urbanistických opatřeních při rozšiřování měst v zahraničí. Dále zajistil plánové podklady pro vypsání konkurzu (nové zaměření a soupis glacis a nové výškové zaměření území vč. soupisu kasemat). K vypracování konkurzního zadání pak byla vytvořena smíšená komise ze zástupců centrálních úřadů, císaře, samosprávy a architektů. V lednu 1858 bylo zadání konkurzu k vypracování základního plánu rozšíření města dokončeno. Výsledky konkurzu, jednalo se o první mezinárodní urbanistickou soutěž v Rakousku, se měly stát podkladem pro konečné vypracování základního plánu.

Zájem, který soutěž vyvolala doma i v zahraničí, předčil všechna očekávání. Do začátku dubna 1858 bylo vydáno zájemcům 509 podkladů k soutěži. Do konce lhůty k odevzdání soutěžních návrhů se v kanceláři prezidenta ministerstva vnitra sešlo 85 soutěžních návrhů. K jejich posouzení byla jmenována smíšená komise složená opět ze zástupců státní správy,

samosprávy, zájmových korporací a odborníků, přičemž byl okruh dotčených orgánů oproti komisi k vypracování konkurzního zadání ještě značně rozšířen.

Všechny zaslané soutěžní projekty byly od 18. října 1858 čtrnáct dní veřejně vystaveny v galerii Akademie výtvarných umění ve Vídni. Výstava měla neobvykle vysokou návštěvnost. Lidé sledovali s velkou pozorností jednotlivé návrhy. Ještě před vyhlášením výsledků zaměstnával konkurz všechny vídeňské deníky, které obšírně informovaly veřejnost o jednotlivých projektech. Výstavou konkurzních projektů se zabývala i zahraniční periodika sériemi článků, ve kterých posuzovala jednotlivé návrhy (např. *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Morgen-Post*). Diskuse renomovaných odborníků se rozběhla i v řadě specializovaných časopisů doma i v zahraničí (*Allgemeine Bau Zeitung*, *Deutsches Kunstblatt*, *Zeitschrift des Oesterreichischen Ingenieur- und Architekten Vereins*).

Nakonec byly vybrány tři nejlepší projekty bez stanovení pořadí. Protože nebyl žádný z oceněných návrhů uznán za nejlepší, byla cena rozdělena na tři stejné díly. Dalších šest projektů bylo doporučeno k přiměřenému ocenění, neboť obsahovaly momenty zajímavé pro vytvoření základního plánu. 31. prosince 1858 byly výsledky zveřejněny ve *Wiener Zeitung*.

Protože nebyl žádný ze soutěžních návrhů vybrán jako vítězný, byla stanovena komise, která měla z předložených návrhů sestavit definitivní základní plán. Koncept návrhu byl 13. dubna 1859 předložen komisi, do které byli přibráni reprezentanti jiných odvětví, aby bylo možno zapracovat i jejich připomínky, 17. května 1859 byl návrh základního plánu předložen císaři Františku Josefovi I., 21. května předložil ministr von Bach návrh ke schválení ministerské konferenci. Po diskusi byl návrh s poznámkami k jednotlivým detailům přijat a 1. září 1859 byl základní plán císařem definitivně schválen.

Aby byl tento velkolepý projekt (200 ha, tj. asi 200 fotbalových hřišť) úspěšný, nezávislý na politických změnách, spočíval na třech pilířích – soutěži, komisi (*Stadterweiterungs-Commission* a *Wiener Baucommission*) a fondu pro rozšiřování města (*Stadterweiterungsfond*). Fond celý tento velkolepý projekt financoval bez využití peněz z daní, nebyl podřízen kontrole účetního dvora ani státnímu rozpočtu, a proto nebyl ohrožen ani deficitem státních financí. Glacis totiž zůstalo v majetku ministerstva vnitra a fond je spravoval. Tím, že nebylo prodáno nebo převedeno městu (byť se Vídeň tímto postupem cítila poškozena, protestovala a vedla proces), byl umožněn dlouhodobý rozvoj podle představ císaře a jeho vlády, bez spekulací a zásahů jednotlivců a zájmových skupin. Fond prodával podle základního plánu za poměrně vysokou cenu parcely soukromníkům. Z takto získaných prostředků pak bylo financováno zřízení veřejných staveb. Fond dával na zřízení veřejných zařízení, škol, parků či tržnic pozemky městu Vídni, ta nemusela nic platit, ale musela se zavázat, že například pozemek pro park bude využíván jako park „navěky“. Jak odlišná byla situace Prahy, kde muselo město bývalé vojenské pozemky po zbořených hradbách draze od eráru vykupovat (!)

Výsledkem několikátýdenní práce komise je natolik kvalitní a flexibilní plán, který umožnil další rozvoj Vídně a bližší detailní plánování po celou druhou polovinu 19. století. Plánování a realizace Ringstraße je posledním velkým podnikem městského rozšíření v druhé polovině 19. století, hlavním dílem historismu a gründerského období, *Gesamtkunstwerk*, ve kterém se spojuje konservativismus, historismus a víra v pokrok s nadřazeným světem pocitů. Může se procházet mezi monumentálními stavbami volně stojícími v parcích a přitom rozmyšlet o velikosti duchovního života a státu [2]. Velkolepý historismus Ringstraße je skanzenem tohoto konzervativního a zároveň v pokrok věřícího oficiálního stylu gründerské doby.

Historické vzory přitom mají evokovat morálně-filozofické asociace, řecko-římské souvisejí s demokracií (parlament), gotické s občanskou hrdostí (Votivní chrám, radnice), renesanční s humanistickým vzděláním (muzea, opera, Burgtheater, univerzita), vládou (Hofburg), benátské formy s obchodem (burza).

Příklad Ringstraße je mimo jiné i velmi výraznou a inspirativní realizací veřejné městské zeleně. Zelené plochy glacis totiž byly rekreačně využívány, a proto musela být jejich ztráta nějak kompenzována. Obyvatelstvo navíc nebylo ještě tak mobilní a chtělo se zotavovat tam, kde bydlí. Navíc ve Vídni je větrno, tehdejší ulice byly prašné a každá zelená plocha byla tudíž vítána. Proto se již při plánování dbalo o ulice s alejemi a veřejné parky, kterých vznikl v okruhu Ringstraße v průběhu druhé poloviny 19. století celý systém [12]. V letech 1861 až 1914 zde bylo vytvořeno 20 větších či menších parků a parkových úprav, ve kterých se odráží dobové trendy stejně jako zahraniční podněty a vlivy – od roku 1861 budovaný Městský park (*Stadtpark*), v roce 1863 rozšířený přes říční rameno (*Stadtpark II, Kinderpark*), Radniční park (*Rathauspark*) a množství parkových náměstí (1877 *Schillerplatz*, 1879 *Börseplatz* a *Votivkirchenplatz*, 1880 *Beethovenplatz*, 1888 *Maria-Theresienplatz*, 1905 *Elisabethmonument*). [15].

Hermann Reining o plánování Ringstraße píše: Dnes to zní jako urbanistická pohádka, ale byla to skutečnost. Liberální buržoazie a ještě panující šlechta učinily neobyčejné pozemko-politické opatření, aby dokončily rozšíření města s úspěchem. [15]

Parky Ringstraße jsou výsledkem systematického plánování a konsekventně prováděné politiky veřejné zeleně, která se stává integrální součástí soutěžního programu. Úspěch tohoto projektu „v malém“ vede k velkolepému plánu lesního a lučního pásu (*Wald- und Wiesengürtel*) kolem Vídně jako základu pro rozvoj velkoměsta 20. století. V roce 1905 přijímá obecní rada nařízení, aby bylo kolem Vídně vytvořeno široké nezastavitelné zelené pásmo jako oblast zotavení, ochrany přírody a místního podnebí. Tento záměr je pak ošetřen zákony, zejména lesním zákonem. Toto pásmo dodnes existuje a má rozlohu na 10.700 ha [8] [9] [12] [15].

2. Příklad druhý – Praha

Stejně jako ve Vídni se staly hradby ještě před svým odstraněním významným rekreačním místem Pražanů. V letech 1827 až 1830 byly ze sbírkové akce založeny veřejné sady na novoměstských hradbách od Koňské (Slepé) k Poříčské bráně (od Národního muzea k ulici Na Poříčí). Podnětem k jejich založení se stal oběžník nejvyššího purkrabího hraběte Chotka z listopadu 1827, kde upozorňuje na nedostatek příjemných stinných sadů v Praze a za nejvhodnější místo výsadeb označuje plochu na hradbách. Jednalo se spíše o vyhlídkovou promenádu provedenou trojnásobným stromořadím s vysázenými okrasnými keři a květinami, vinutými cestičkami a lavicemi na vyrovnaných plochách bastionů, později doplněnou oblíbenými kavárnami Viktoria (1850) a Bohemia (1857) a kavárnou Weisovou. Zelený pruh promenád s trávníky, alejemi a lavičkami vznikl i na vnitřní straně hradeb. Na sady na hradbách pak navazovaly další proslulé hostinské a květinové zahrady.

Nejvýznamnějším impulzem pro rozvoj městské zeleně bylo však opět teprve odstranění hradeb. Pevnostní status Prahy byl zrušen již dekretem Marie Terezie z 30. dubna 1749. Neudržované valy obklopující město se začínaly pomalu rozpadávat, když se Praha ještě několikrát dostala do obranných akcí. Hradby proto byly znovu částečně obnovovány, až v roce 1818 došlo k opětovnému vyhlášení Prahy za pevnost. O převratnosti vývoje svědčí

fakt, že ještě v letech 1858 a 1862 – krátce před zrušením pevnosti – byly přestavěny a vlastně nově postaveny dvě nové reprezentativní brány na Poříčí a na Újezdě (zbořena po 14 letech!).

Teprve rozhodnutím císaře Františka Josefa I. z 30. října 1866 je pražské obci dovoleno vykoupit hradební pásma od vojenského eráru, ačkoli podle původního slibu měla obec získat pozemky zdarma jako náhradu za škody způsobené pruským obsazením. Ignát Herrmann k tomu poznamenává, že *až do poloviny let sedmdesátých byla Praha sevřena hradbami. A když konečně z Vídně došlo milostivé povolení, že smějí být zbourány, musila je Praha drazě zaplatit* (jen za druhý úsek mezi Slepou bránou a Karlovem musela obec v roce 1887 zaplatit eráru téměř půl milionu zlatých a další desítky tisíc pak za snesení hradeb a uložení stavební sutě). *Vídni byly její hradby velkomyslně darovány a na jejich místě vybudovalo si někdejší císařské město...pyšnou Ringstraße. Ale než došlo na zbourání hradeb pražských, vznikaly a vznikly zatím Vinohrady a Žižkov, samostatné obce s vlastními správami, a Praha se dále dusila* [4]. Navíc bylo rozhodnutí o zrušení pevnosti podmíněno tím, že v případě válečného ohrožení se město zavazuje postavit hradby nové [4].

Hradby byly ve větší míře bořeny od roku 1875 s tím, že převzetí opevnění se někde protahovalo až do roku 1911. Začalo tím přes dvacet pět let trvající období odstraňování pevnostního okruhu, jeho parcelace a následného zastavění.

Zbořením hradeb sice zanikají sady na hradbách, ale je rozhodnuto, aby jedna třetina nově získaných pozemků (cca 7 ha) byla věnována na vybudování městských veřejných parků. Skupina architektů (J. Schulz, V. I. Ullmann, A. Wiehl ad.) však navrhovala parkovou úpravu a někteří z nich dokonce v roce 1874 publikovali projekt zeleného pásu. Způsobu využití území se věnoval i pamětní list z roku 1873, který litoval ztrát parků na pevnostních baštách a zdůrazňoval nezbytnost celkové koncepce vzešlé ze soutěže.

Stále zřetelněji se však prosazovala spekulativní parcelace a nakonec se nedodržela ani podmínka vojenské správy (!), aby nejméně dvacet procent území bylo ponecháno na veřejné sady, ani zemský zákon o zásadách parcelace z roku 1878. Obec viděla ve využití pevnostního pásma příležitost pro zlepšení své finanční situace a návrat prostředků, vynaložených na odkoupení opevnění. Také Královská obec Vinohrady nechala záhy urychleně rozparcelovat a zastavět pozemky přiléhající k bývalému opevnění, čímž fakticky zablokovala možnost zřídit v bývalém pevnostním pásu souvislý veřejný park [4].

Přece jen se však podařilo založit několik parků, ač nebyly vzájemně propojeny. Teprve mnohem později se ukázalo, jak malý a nedostatečný podíl byl tomuto účelu věnován a o co lépe na tom jsou města, která veřejné zeleni věnovala celý bývalý hradební pás [3].

V místech bývalého opevnění postupně vznikají čtyři významnější sady (Vrchlického, Jana Švermy, Čelakovského a na Karlově). V letech 1875 až 1876 je na místě zbořených hradeb založen sedmihektarový Velký městský sad, dnešní Vrchlického sady (1913) před hlavním nádražím. Jeho plány vypracovává ředitel pražských sadů František Malý. Později spolupracují F. Thomayer, J. Fiala a K. Skalák. Důraz je kladen na uplatnění vody (před skalnatým pozadím je upraven rybníček s ostrůvkem a malý umělý vodopád). Tato koncepce sadu, dnes podstatně redukováného, není dochována, neboť v letech 1971 až 1977 je na úkor parku rozšířeno Hlavní nádraží (J. Šrámek, A. Šrámková, J. Danda, J. Bočan) a upraven přednádražní prostor [5].

V téže době vznikají podle plánů městského zahradníka Františka Malého hektarové Městské sady na Poříčí, dnešní sady Jana Švermy. V letech 1882 až 1885 je pak založen podle plánů zahradního architekta Františka Thomayera Menší městský park, dnešní Čelakovského sady, u Národního muzea. Také tento sad je dnes také podstatně redukován. Poslední ze série parků vzniklých v místě opevnění je Karlov, založený v roce 1902 podle plánů Karla Skaláka [14].

Zdeněk Wirth k tomu později právem poznamenal, že v Praze hradby padly bez prospěchu pro velkorysý vybudování obvodu městského, a v tom, co se stalo, chybí velká základní myšlenka v soustavném upravovacím plánu historického jádra i bývalých předměstí [4].

Další závažnou ranou pro tyto parky bylo vybudování Magistrály v trase bývalého opevnění (1973 až 1978) a dalších budov (1966 až 1973 Federální shromáždění – K. Prager, J. Albrecht, J. Kadeřábek) [5]. Z původního konceptu tedy do současnosti zůstalo ještě méně [8] [9].

Závěr

Hradební okruh byl v 19. století typickým místem budování veřejných městských sadů. Řada měst využila místa uvolněného po odstranění hradeb a zasypání příkopů k vybudování parkových systémů, obklopujících historické město a vytvářejících přirozený přechod mezi centrem města a jeho předměstími. V jiných městech se to nepodařilo a vznikly pouze izolované parky. Příklad Vídně a Prahy, dvou středoevropských hlavních měst, ukazuje dva rozdílné přístupy a také dva zcela rozdílné výsledky, přičemž do začátku 19. století vstupovala tato města se stejnými předpoklady, barokním bastionovým opevněním a širokým nezastavitelným glacis. Další vývoj, který naznačuje následující tabulka, byl však značně rozdílný a výsledky tohoto vývoje jsou patrné dodnes.

Tabulka 1: Srovnání vývoje Vídně a Prahy

Vídeň	Praha
1857 – rozhodnuto o odstranění hradeb	1866 – rozhodnuto o odstranění hradeb
Pozemky v majetku ministerstva vnitra, ve správě Fondu pro rozšiřování města (<i>Stadterweiterungsfond</i>), který zajišťuje nezávislé financování, prodej za vysokou cenu soukromníkům a pro veřejná zařízení vč. parků bezplatný převod na město (závazky).	Pozemky v majetku obce, která je však musí od vojenského eráru drazé vykoupit.
Ve své době velmi otevřená anonymní mezinárodní soutěž s jasnými podmínkami vč. práce s veřejností.	Volání odborné veřejnosti po nezbytnosti celkové koncepce vzešlé ze soutěže zůstalo oslyšeno.
Nezávislá komise (<i>Stadterweiterungs-Kommission</i> a <i>Wiener Baucommission</i>) řídící plánování a realizaci Ringstraß, byť poslední rozhodnutí si vyhrazuje císař.	Plánování v rukou městské správy (Praha a Vinohrady byla dvě samostatná města se svými zájmy) pod tlakem pozemkových spekulantů a stavebníků.
Koncept okružního zeleného bulváru s většími parkovými plochami.	Koncept jednotlivých oddělených parků (kromě Velkého městského parku poměrně malých)
Dlouhodobá výstavba – přes pozdější korekce a úpravy – podle jednotného základního plánu (<i>Grundplan</i>)	Postupné „ukrajování“ území a výstavba po částech, podle dílčích regulací
Dlouhodobá stabilita a zachovávání původního konceptu do současnosti.	Výrazné zásahy ve 20. století (Magistrála, Hlavní nádraží, Federální shromáždění ad.) zcela degradující území hradebního pásu.

Výsledkem reprezentativní část Vídně, slavný urbanistický počín, inspirace pro řadu jiných měst (i navzdory kritickým hlasům)	Výsledkem problematická část Prahy „zralá“ k nějakému řešení, jeden z velkých problémů města (doprava)
---	--

Zdroj: vlastní zpracování

Použité zdroje:

- [1] BENEVOLO, Leonardo, *Die Geschichte der Stadt*. 9. vyd. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2007. ISBN 978-3-593-38492-4
- [2] BRAUNFELS, Wolfgang. *Abendländische Stadtbaukunst. Herrschaftsform und Baugestalt*. Köln: Verlag M. DuMont Schauberg, 1976. 359 s. ISBN 978-3770108824
- [3] HORKÝ, Jaroslav. *Studie o vývoji zeleně v Praze v letech 1800-1920*. (manuskript), 1975.
- [4] HRŮZA, Jiří. *Město Praha*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1989. 424 s. ISBN 80-207-0065-X
- [5] HRŮZA, Jiří. *Urbanismus světových velkoměst. I. díl. Praha*. 1. vyd. Praha: ČVUT, 2003. 191 s. ISBN 80-01-02764-3
- [6] KOCH, Hugo, *Gartenkunst im Städtebau*. 1. vyd. Berlin: Wasmuth Verlag, 1914. 270 s.
- [7] KOCH, Wilfried. *Evropská architektura*. 3. vyd. Praha: Ikar, 1998. 552 s. ISBN 978-80-242-3657-5
- [8] KUPKA, Jiří. *Zeleň ve vývoji našich historických měst*. (disertační práce). Praha: FA ČVUT, 2005.
- [9] KUPKA, Jiří. *Zeleň v historii města*. 1. vyd. Praha: ČVUT, 2006. 146 s. ISBN 80-01-03443-7
- [10] KUPKA, Jiří. Historie Vídeňské Ringstraße. *Urbanismus a územní rozvoj* 13. 4/2010, s. 7-13. ISSN 1212-0855
- [11] KUPKA, Jiří. Urban Landscape in the Period of Industrialization. *Historická geografie / Historical geography* 38. 1/2012, s. 143-164. ISSN 0323-0988
- [12] MOLLIK, Kurt, REINING, Hermann a WURZER, Rudolf. *Planung und Verwirklichung der Wiener Ringstrassenzone*. 1. vyd. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980. 569 s. ISBN 3-515-02481-6
- [13] NOVOTNÝ, Jiří. *Zeleň ve městě*. 1. vyd. Praha: SNTL, 1958. 203 s.
- [14] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena, PETRŮ, Jaroslav, RIEDL, Dušan a SVOBODA, Antonín Marián. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-7277-279-1
- [15] REINING, Hermann, Vývoj veřejně přístupných parků Vídně. *Zahrada – park – krajina*, 4/99, s. 18-19, č. 6/99, s. 5-7. ISSN 1211-1678
- [16] SCHRÖTELER-VON BRANDT, Hildegard. *Stadtbau- und Stadtplanungsgeschichte*. 1. vyd. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2008. ISBN 978-3-17-018864-8
- [17] SITTE, Camillo. *Stavba měst podle uměleckých zásad*. 1. vyd. Praha: ABF – ARCH, 1995. 111 s. ISBN 80-901608-1-6

SOKOLSKÝ OSTROV V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH A SPORY O JEHO BUDOUCNOST V LETECH 1912 – 1915

DISPUTES ABOUT THE FUTURE OF SOKOLSKÝ ISLAND IN ČESKÉ BUDĚJOVICE 1912 – 1915

Bc. Michal Kurz

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta, Ústav českých dějin
nám. Jana Palacha 2, 116 38, Praha 1, Česká republika
e-mail: michal.atd@seznam.cz

Klíčová slova:

město, urbanismus, veřejná zeleň, památková péče

Keywords:

city, urbanism, public green space, heritage

Abstrakt:

Příspěvek přibližuje diskuze probíhající před 1. světovou válkou kolem plánované regulace Vltavy a Malše v Českých Budějovicích. Projekt, počítající se zasypáním říčního ramene na západním okraji historického centra a zastavěním přilehlého (dnes Sokolského) ostrova, vyvolal odmítavou reakci ze strany místního Klubu Za Staré Budějovice, jemuž se po sérii jednání a zajištění širší podpory podařilo namísto původního ryze utilitárního řešení prosadit šetrnější, v meziválečné době realizovaný koncept. Ten progresivně zdůrazňoval možnost navázání dotčené lokality na nezastavěné západní předpolí města i na stávající parky formou „zeleného prstence“ kolem městského jádra. V prostředí Budějovic šlo o první výrazné zhodnocení a obhájení zdravotní, rekreační a estetické funkce řeky a zelených ploch v kontextu urbanistického rozvoje města.

Abstract:

The paper aims to characterize the discussions about the river regulation in České Budějovice before the First World War. The utilitarian project including the filling of the river bed beside the historical center and development of the adjacent island (nowadays called Sokolský) was opposed by the Klub Za Staré Budějovice (Club for Old Budějovice). After a series of expert and public discussions, the club defended successfully an alternative preservation concept of the island as a part of „green ring“ around the city center. The importance of public green spaces in the urban planning of Budějovice was in this idea fully appreciated for the first time.

Úvod

Urbanistický vývoj Českých Budějovic byl od jejich založení roku 1265 podmíněn polohou na soutoku Vltavy a Malše. Obě řeky vymezovaly pravidelný lokační půdorys města na jihu a západě a spolu s umělým hradebním příkopem (tzv. Mlýnskou stokou) na zbývajících stranách zvyšovaly jeho obranyschopnost. V bažinatém terénu budějovické pánve vytvářela

široce meandrující říční koryta řadu ostrovů. Největší z nich, označovaný původně Dominikánský, po změně majitele v 18. století Schnarcherův a od 20. let až dodnes Sokolský, vznikl na západní straně města mezi dvěma rameny Vltavy, těsně za jejím soutokem s Malší, v přímém sousedství hradeb a areálu dominikánského kláštera (Obr. 1).¹ Navzdory velikosti a příhodné poloze mezi středem města a jeho západním lučinatým předpolím bylo využití ostrova kvůli trvalému podmáčení a ohrožení povodněmi po staletí omezeno na sezónní pastvu a sklizeň sena. Až koncem 19. století začala místní správa za pomoci konkrétních projektů usilovat o jeho pevnější zapojení do struktury rychle rostoucího města.

1. Ostrov v projektech stavební a říční regulace

Během 19. století zaznamenalo urbanistické schéma Budějovic dvě zásadní změny. První představovala postupná likvidace zastaralého fortifikačního systému, započatá ve 20. letech, která zbavila původní centrum jeho dosavadní uzavřenosti a učinila z něj součást rozsáhlejšího stavebního organismu. Druhou bylo vybudování veřejných sadů na místě zrušeného vnějšího hradebního pásu v letech 1875 – 1880. Projekt schwarzenberského inspektora zahrad Rudolfa Wáchy odpovídal dobově nejobvyklejší, okružní formě městského parku, provázeného širokou komunikací (třída Na Sadech) s napojenými výpadečnými silnicemi.² Historické jádro získalo jeho realizací na severním, východním a jižním obvodu jasné optické oddělení od nových předměstských čtvrtí; kvalitu výsledného řešení zvyšoval ponechaný vodní prvek Mlýnské stoky. Možnost navázat na linii sadů další plochy veřejné zeleně zůstávala nicméně v následujících letech městskou správou nevyužita, a to ve prospěch intenzivní, ne vždy zcela promyšlené stavební činnosti, probíhající na základě polohopisného plánu z let 1888 – 1889. Problematické důsledky konzervativních a mechanicky uplatňovaných zásad tohoto dokumentu se promítaly do vztahu k památkovým hodnotám vnitřního města (zamýšlená razantní „asanační“ přestavba) i do výstavby předměstí, řízené podle striktně geometrického blokového schématu bez odpovídajícího podílu městské zeleně.³ V letech 1890 – 1910 dosáhly Budějovice vrcholu ekonomické a stavební konjunktury.⁴ Výjimku v prstenci předměstské zástavby, rozvíjeném kolem jádra města, představovalo v této době pouze inundační území kolem soutoku, kde budoucí zastavění, předpokládané polohopisným plánem, podmiňovala uspokojivá regulace obou řek.

Spíše nesystematicky reflektované otázce říční regulace začala městská rada věnovat důkladnější pozornost až po dvojici ničivých povodní v letech 1888 a 1890. Základní překážkou realizace protipovodňových a splavňovacích plánů, které zástupci města v následujících letech hájili ve vleklých jednáních se zemskými a státními úřady, dlouho zůstával nedořešený způsob jejich financování. Teprve roku 1910 začal v pražské Zemské komisi pro úpravu řek (zprvu pod vedením poříčního správce střední Vltavy ing. Jindřicha Schumandla) vznikat úsporný projekt regulace Vltavy a Malše v obvodu Českých Budějovic, dokončený na jaře 1914. Jeho klíčovým prvkem bylo nové vyřešení partie u soutoku, kde

¹ Ke starší historii ostrova blíže NOVOTNÝ, Miroslav, ed. et al. *Encyklopedie Českých Budějovic*. Č. Budějovice 2006, heslo Sokolský ostrov.

² Vzor tohoto způsobu řešení představovala od 60. let 19. století budovaná vídeňská Ringstrasse. Oproti podobným příkladům z jiných českých měst (Brno, Hradec Králové, Plzeň) dosahovala budějovická okružní třída výrazně skromnějších rozměrů.

³ Státní okresní archiv Č. Budějovice, fond Mapy a plány, 157 T, položka č. 267. Progresivnější způsoby výstavby, např. Howardův koncept zahradiště, našly v předválečných Budějovicích jen malý ohlas. R. 1908 zamítla městská rada velkorysý návrh arch. Siegfrieda Sittého, jenž na území mezi Malší a Mlýnskou stokou jižně od centra počítal s parkem a vilovou čtvrtí, doplněnou podél řeky vycházkovým stromořadím.

⁴ Počet obyvatel města vzrostl z 23 845 v r. 1890 na 44 538 v r. 1910. Podle: NOVOTNÝ, Miroslav, ed. et al. *Encyklopedie Českých Budějovic*, s. 365, heslo Obyvatelstvo.

Vltava pravidelně sváděla velkou vodu do těsné blízkosti centra města. Navrhovaným prodloužením koryta Malše, zasypáním hlavního vltavského ramene podél městských hradeb a zrušením ostrova měl být rizikový vodní živel odkloněn do bezpečné vzdálenosti (Obr. 2). Projekt korespondoval i se záměry polohopisného plánu, který na místě zasypaného řečiště zamýšlel vytvořit reprezentativní okružní třídu: její zástavba by vyrostla na místě dochovaného hradebního parkánu v sousedství dominikánského kláštera a na protilehlém (zrušeném) ostrově. Lukrativnost jeho téměř 9,5 hektarové volné plochy si městská obec dobře uvědomovala a již v 90. letech 19. století dvě třetiny ostrova odkoupila od původních majitelů.

2. Ostrov v konceptu Klubu Za staré Budějovice

O možnostech a důsledcích zpracovávaného regulačního projektu se v Budějovicích diskutovalo již od roku 1910, ovšem výhradně z praktických, technicko-ekonomických hledisek (vyřešení letitého problému povodní, zisk pozemků pro novou výstavbu). Změnu přinesl až rok 1912, kdy z iniciativy místního středoškolského profesora a malíře Adolfa Trägera (1888 – 1965) vznikl Klub Za staré Budějovice.⁵ Oficiálně byl ustaven jako „venkovský odbor“ Klubu za starou Prahu, s jehož aktivitami se Träger seznámil v době studií na pražské Akademii výtvarných umění.⁶ Členové nového spolku nezpochybňovali potřebnost a pozitivní důsledky říční regulace jako takové; poprvé však upozornili na to, že v konkrétní navržené podobě by znamenala zásadně nepříznivou změnu jedné z nejcitlivějších partií historického města. V jejich argumentaci se zřetelně odrážely progresivní zásady, spojující – v duchu dobového hnutí na ochranu domoviny – péči o historické i přírodní památky.⁷ Obě tyto ideově spřízněné oblasti vnímali jako součást spektra aktivit směřujících k uvědomělému rozvíjení dochovaného rázu krajiny a sídel. Při volbě programových cílů Klubu hrál roli i fakt, že Budějovice až do r. 1924 postrádaly vlastní okrašlovací spolek a otázky ochrany přírody a veřejné zeleně, soustavně opomíjené městskou správou a zásadami polohopisného plánu, zde mohl v omezené míře hájit jen Spolek jihočeských turistů (zal. 1891). Klub se proto od svého vzniku zaměřil na širší okruh problémů moderního města, zahrnující vedle ochrany historických památek i otázky soudobé architektury, urbanismu, péče o veřejný prostor a zeleň.⁸ Právě kauza Schnarcherova ostrova v sobě téměř ukázkově spojovala všechny tyto aspekty.

Postupně propracovávaný koncept, který členové Klubu poprvé nastínili veřejnosti v sérii článků v místním tisku na jaře 1912 (ještě před oficiálním ustavením spolku 12. října), zdůrazňoval pozitiva zeleného ostrova pro rozvoj města ve dvou ohledech. Jeho existence byla nezbytná pro udržení historické podoby západní části městského jádra, dosud nenarušené moderní výstavbou. Uceleně dochovanou stavební partii podél hlavního ramene Vltavy, zahrnující dominikánský klášter s kostelem, pozůstatky hradeb, renesanční zbrojnice a drobnou historickou zástavbu, charakterizoval A. Träger jako „naše Brugy“ (Obr. 3). Záměry

⁵ K vůdčím osobnostem spolku patřili lékárník a amatérský archeolog František Latzel, majitel klenotnictví a vzdělaný sběratel Robert Rožánek, profesor dějepisu na české reálce Bohdan Dobiáš a amatérský historik, poštovní oficiál František Miroslav Čapek.

⁶ WIRTH, Zdeněk. Klub zřizuje odbory na venkově. *Za starou Prahu*, 1910, roč. 1, č. 1, s. 2.

⁷ Úzkou spoluprací spolků pro ochranu přírody a ochranu historických památek, rozvíjenou od 2. pol. 19. století, reprezentoval od r. 1904 ústřední věstník *Krásy našeho domova*, vydávaný společně Klubem za starou Prahu a Svazem českých spolků okrašlovacích.

⁸ Na ustavující schůzi zdůraznil A. Träger nutnost nestavět aktivity Klubu na jednostranné negaci pokroku, ale jeho aktivním usměrňování (*Jihočeské listy*, roč. 18, 16.10. 1912, č. 120). Šlo o inspiraci Klubem za starou Prahu, kde tyto tendence reprezentovala nastupující generace historiků umění a architektů (Z. Wirth, P. Janák, B. Hübschmann ad.).

polohopisného plánu a projektu říční regulace, které ponechávaly z celé lokality nedotčen pouze izolovaný klášterní areál, pak označil za zásadní nepochopení urbanistických zásad, z nichž město vyrostlo.⁹ Podle Trägera i dalšího člena Klubu Bohdana Dobiáše mělo být město vnímáno jako celistvý organismus, jehož nezaměnitelný charakter spoluutvářejí vedle konkrétních objektů i znaky jako půdorys, výškové rozvrstvení, silueta nebo zeleň.¹⁰ Ochranu západního panoramatu Budějovic kladl Dobiáš jako otázku veřejného zájmu, projev přirozeného kulturního povědomí společnosti a její úcty k vlastní minulosti. Uplatněním jednostranně pragmatických zájmů regulace by město ztratilo „vzácnou věc, kterou nelze v penězích odhadnouti, ale kterou dovede oceniti každý kulturní člověk“.¹¹

Druhý bod, v němž Klub Za staré Budějovice spatřoval potenciál nezastavěného ostrova, představovala možnost zapojit jej (po nezbytné regulaci řeky) do systému zelených rekreačních ploch, který by vznikl v bezprostřední blízkosti centra i nejlidnatějšího Pražského předměstí. Většinový názor zastupitelstva, že zřizování dalších parků není vzhledem k existenci městských sadů zapotřebí, pokládali zástupci Klubu za neudržitelný: pozitivní význam sadů limitovala jejich nevelká šířka a blízkost rušné okružní třídy; alternativní promenády přitom město téměř postrádalo. „Co zřízeno je na starých valech kol města, stačilo by snad městu pětistisícovému, nikoli však padesátistisícovému městu našemu, jež ve čtyřech pěti desetiletích vzroste na město stotisícové. [...] Zřízení velikého parku je prostě tak nutnou povinností, jako zřízení moderní nemocnice, důkladné kanalisace atd. Musíme vyrůst ze středověké apatie,“ podotýkal B. Dobiáš.¹² Klub opakovaně kritizoval zastaralost polohopisného plánu a situaci, kdy podíl veřejné zeleně zdaleka neodpovídal setrvalému nárůstu zastavěné plochy předměstí. „Každým rokem roste nebezpečí, že nebude brzy místa, kde by přiměřeně veliký park pro nynější veliké město a pro budoucí velkoměsto mohl být zřízen.“¹³ Vhodná úprava okolí soutoku Vltavy a Malše skýtala v tomto směru možnost zlepšení. Jak již bylo zmíněno, sousedil ostrov na západní straně se širokým předpolím, pokrytým soustavou vlhkých luk (označovaných souhrnně jako Dlouhá louka) a přecházejícím do volné rovinaté krajiny podhůří Blanského lesa. Protože v klimatických podmínkách Budějovic trvale převládalo západní a severozápadní proudění větru, zatímco průmyslové podniky byly soustředěny na východě a jihovýchodě města, disponovala lokalita i čistým ovzduším.¹⁴ Její uchování ve formě přírodního parku by umožnilo uzavřít pomyslný zelený prstenec kolem historického jádra, neboť ze severu navazovala na ostrov část zmíněných sadů a z jihu od soutoku tzv. Krumlovské aleje, oblíbená promenáda, vysázená z pokynu purkmistra Vincence Strandla v 1. čtvrtině 19. století na hrázi bývalého rybníka a pokračující podél Vltavy směrem k jihu. Stávající i nová zeleň by tak v prostorově sjednoceném systému vytvořily přirozený přechod mezi městskou zástavbou a okolní krajinou. Široký zelený klín, pronikající od západu do centra, by byl s to zajistit obyvatelstvu dostatečný odpočinkový prostor a zároveň vytvořit příhodný rámec dochované siluety města. Klub navrhoval spojit park na ostrově systémem lávek s historickým centrem, Krumlovskými alejemi i Dlouhou loukou, kde by byl zbudován areál sportovišť pro školní mládež. Konkrétní podoba parku nebyla rozpracována, obecně se počítalo s doplněním drobnějšími, např.

⁹ Za Staré Budějovice. *Jihočeské listy*, roč. 18, 10.6. 1912, č. 66.

¹⁰ Členové Klubu tak v budějovickém prostředí vědomě hájili zásady, které o několik let dříve naznačil historik umění a přední člen Klubu za starou Prahu Zdeněk Wirth. Srov. WIRTH, Z. Stavební rhytmus malého města. *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*, 1908-1909, roč. I., s. 327-336.

¹¹ Za staré Budějovice. *Jiskra*, roč. 10, 16.5. 1912, č. 20.

¹² Park města Č. Budějovic. *Jiskra*, roč. 10, 23.5. 1912, č. 21.

¹³ Dtto.

¹⁴ MAŇÁK, Jaroslav. Podněbí a výstavba města. *Jihočeský přehled*. 1929, roč. IV., č. 2-3, s. 62-63.

restauračními objekty.¹⁵ Zásadní prvek celého konceptu představovalo propojení všech zmíněných zelených ploch vodními toky (Vltavou, Malší a Mlýnskou stokou). Řečiště Vltavy podél městských hradeb nabízelo v případě svého zachování vedle estetické a zdravotní funkce také potenciál pro vodní sporty: již od r. 1899 fungovala v objektu bývalého Žitného mlýna uprostřed říčního ramene sokolská plovárna a v zimě využívali zamrzlou hladinu bruslaři (Obr. 4). Kultivace přilehlého ostrova by těmito volnočasovým aktivitám vytvořila vhodné zázemí.

3. Jednání o budoucnosti ostrova v roce 1915

Vzhledem k prodlevě v projektovém zpracování vystoupila otázka budějovické říční regulace znovu do popředí zájmu až roku 1914. Po vypuknutí světové války rozhodlo ministerstvo veřejných prací, že projekt, pro který byly ve stavebním programu na rok 1915 již vyhrazeny potřebné prostředky, bude proveden jako nouzová stavba, která městu a regionu, postiženému útlumem provozu místních továren a nárůstem nezaměstnanosti, přinese žádoucí oživení stavebního ruchu. Výnosem pražského místodržitelství byla k projednání věci svolána na 27.11. 1914 vodoprávní komise. Projekt byl od 2. do 16.11. vystaven na radnici k nahlédnutí, případné námítky bylo možné podávat k okresnímu hejtmanství. Klub Za staré Budějovice této možnosti využil a ve spolupráci s technickou komisí Klubu za starou Prahu a zemským konzervátorem Rudolfem Hönigschmidem předložil alternativní projekt, který měl umožnit uspokojivé provedení regulace bez ztráty ostrova a nutnosti zasypání hlavního koryta Vltavy (Obr. 5). Jeho autory byli vodohospodářský inženýr Eustach Mölzer a arch. Bohumil Hübschmann.¹⁶ Akci provázela kampaň v místním tisku a navázání účinné spolupráce s vídeňskou Ústřední komisí pro péči o památky. Pod vlivem těchto okolností bylo jednání odloženo na 26.3. 1915 a místodržitelství vrátilo projekt k přepracování Zemské regulační komisi. Projektanti, stavební rada Podhajský a ing. Žilka, nakonec předložili tři pozměněné varianty, všechny ale stále počítající se zasypáním vltavského koryta jako s technicky nejjednodušším a nejlevnějším řešením.

Veřejné projednávání regulačního projektu 26. března 1915 na budějovické radnici do značné míry prověřilo pevnost pozice, kterou si Klub Za staré Budějovice od svého vzniku ve městě vybudoval. V relativně krátké době se podařilo pro jím navržený alternativní návrh, pojatý jako nutný předpoklad pro následnou realizaci nového městského parku, získat nemalou podporu. Vedle zainteresování odborných kruhů (Ústřední památková komise, zemský konzervátor, část členů muzejního spolku, městský archivář R. Huyer) se velmi výhodnou ukázala spolupráce s budějovickým Spolkem majitelů domů a vlastníky pozemků na Pražském předměstí, jejichž ochranu předložené regulační projekty zcela opomíjely. Praktickou i morální oporu získal Klub v osobě politického vůdce budějovických Čechů, advokáta Augusta Zátky, který myšlenku přeměny ostrova v park jednoznačně podpořil a byl ochoten ji do budoucna hájit v městském zastupitelstvu.¹⁷ Výhrady a požadavky shrnul Adolf Träger coby jednatel Klubu přímo na schůzi ve společném memorandu. Oficiální projekt odmítl jako zbytečně razantní zásah do stávající lokality, který „poškozuje obyvatele města tím, že připravuje o nejkrásnější pohled města a o prostředí, jež s krumlovským stromořadím tvoří hlavní oasu pro zotavení obyvatelů, jež by s přilehlým ostrovem Schnarcherovým mohlo

¹⁵ Podobné řešení reprezentovaly např. některé vltavské ostrovy v Praze; v jižních Čechách zvl. ostrov na řece Otavě v Písku, zakoupený r. 1876 městem a následně využívaný ke koupání a odpočinku obyvatel.

¹⁶ Při zpracování byly využity dosavadní zkušenosti z podobných projektů v Praze. Klub poukazoval i na příklady právě zahájených (1914) prací na Labi v Nymburku a Poděbradech, kde byl v dialogu s památkovými kruhy brán ohled na stávající zeleň podél toku i vhodné začlenění nových technických děl do kontextu města (oba soubory, dokončené r. 1923, se nakonec zařadily mezi nejkvalitnější svého druhu u nás).

¹⁷ Archiv Národního muzea v Praze, fond Zátkovi, kart. 10, koncept dopisu A. Zátka L. Jeřábkovému z 14.5. 1915.

totéž znamenati pro České Budějovice, co pro Prahu Stromovka a pro Vídeň Prater“.¹⁸ V navazující diskuzi pak architekt Hübschmann vyzdvihl urbanisticky klíčovou roli dotčeného území: vodní pás kolem historického jádra ocenil jako „svérázný a v Čechách skoro ojedinělý případ“, který „charakterisuje jistě původní Budějovice jako staré, dobré, vědomě založené dílo umění stavitelského“.¹⁹ Zároveň se pokusil přesvědčit přítomné techniky o proveditelnosti Klubem hájené alternativy bez zásadního navýšení celkových nákladů a časové prodlevy.

Argumenty protistrany byly ryze praktického rázu. Purkmistr Josef Taschek i někteří další přítomní (předseda okresního zastupitelstva Wilhelm Miegler, jednatel Povltavské jednoty Albert Maysl) poukazovali, že město čeká na provedení nezbytné regulace řek již velmi dlouho a není proto žádoucí promarnit stávající příležitost zbytečnými obstrukcemi. Předložené varianty řešení prezentovali ve shodě s projektanty jako jediné možné a námitky Klubu odbývali jako „nemístnou sentimentalitu“, která musí ustoupit veřejnému zájmu. Na možnost využít Schnarcherův ostrov i po případném zasypání říčního koryta jako park reagoval purkmistr vyhýbavě a zdůraznil, že tato otázka s tématem schůze bezprostředně nesouvisí a neměla by být vůbec projednávána. I další představitelé města a okresu se v tomto směru vyjádřili jen mlhavě. Radníci preferované řešení (tj. využití ostrova pro stavební parcely) nicméně naznačovala nejen její dosavadní minimální iniciativa při zakládání veřejných zelených ploch, ale i text průvodní zprávy předloženého projektu: „Řešení toto jest velmi důležité [...] i za tím účelem, aby získány byly cenné pozemky na zbylé části ostrova Schnarcherova a z odestaveného řečiště Vltavy, ležícího bezprostředně u centra města, pro další vývin téhož.“²⁰ Přímo na schůzi se pro zastavení ostrova a jeho okolí vyslovil zástupce Povltavské jednoty Maysl, který lokalitu označil z hlediska polohy a čistoty ovzduší za ideální pro novou vilovou čtvrť.

Požadavky Klubu Za staré Budějovice nakonec podpořil rozhodující hlas zástupce ministerstva veřejných prací, vrchního stavebního rady Svobody, který předložené oficiální projekty doporučil k novému přepracování. Po příznivém průběhu schůze získávala myšlenka Klubu v budějovické společnosti další podporu (navzdory setrvalé chladnému postoji purkmistra a části městské rady).²¹ Úspěšným završením společného úsilí se stal výnos ministra veřejných prací Ottokara Trnky z 28.8. 1915, jímž rozhodl, aby „říční rameno protékající podél bývalých městských hradeb a dominikánského kláštera ve své nynější rozloze [...] zůstalo zachováno“.²²

4. Rozvíjení konceptu Klubu Za staré Budějovice v pozdějších letech

Ironií osudu právě ve chvíli, kdy koncept Klubu uznala i nejvyšší úřední místa, zmrazilý zamýšlený nový regulační projekt rostoucí ekonomické obtíže válkou vyčerpávané monarchie. Dosažený výsledek přesto zůstal zásadní, neboť z principů vytčených r. 1915 se vycházelo i po obnovení prací r. 1923 (projekt vrchního stavebního rady ing. Antonína Jirásky). Říční koryto, na počátku 30. let upravené do podoby slepého ramene, tak zůstalo zachováno, stejně jako ostrov, který město r. 1923 odprodalo místní sokolské jednotě pro

¹⁸ HÜBSCHMANN, Bohumil. Regulace Vltavy a Malše v Českých Budějovicích. *Za starou Prahu: věstník Klubu Za starou Prahu*. 1915, roč. V., č. 4-6, s. 22-23.

¹⁹ Dto, s. 22.

²⁰ Regulace řek Vltavy a Malše v Č. Budějovicích. *Jihočeské listy*, roč. 20, 2.12. 1914.

²¹ Plán podpořil mj. Klub českých turistů. *Jihočeské listy*, roč. 21, 24.4. 1915, č. 32, s. 2.

²² NA Praha, fond Památkový úřad Vídeň (PÚ/R), i.č. 194, kart. 10, složka České Budějovice – Regulace Vltavy a Malše, dopis presidia ministerstva veřejných prací Ústřední komisi pro péči o památky z 6.9. 1915.

zřízení sportovního areálu. Zamýšlený stavební program sice zpočátku vyvolal nemalou kontroverzi ze strany vedení Klubu, po sérii jednání se nicméně podařilo najít kompromisní řešení. Předválečný koncept systému zelených ploch kolem centra města byl nadále respektován, takže r. 1925 doplnil Krumlovské aleje nový park Háječek a v letech 1931 – 1936, po nezbytných regulačních úpravách, vznikl velkoryse řešený park i na samotném ostrově, kde doplnil ústřední budovu sokolovny, stadion, areál hřišť a novou plovárnu. Moderně koncipovaný návrh celkové úpravy (nyní již Sokolského) ostrova, vzešlý ze soutěže r. 1927 (arch. J. Stránský a J. Šlégl), byl sice z úsporných důvodů opakovaně redukován a po vypuknutí 2. světové války zůstal nedokončen, přesto znamenal další zásadní krok v procesu plánování a zhodnocování budějovické veřejné zeleně. Také v územních plánech po r. 1945 zůstala Sokolskému ostrovu, Krumlovským alejím a na protilehlém břehu Vltavy ležící lokalitě Dlouhé louky vyhrazena rekreační a sportovní funkce, potvrzená novými objekty (plavecký stadion, sportovní hala). V 50. letech pak byla rozhodující část Dlouhé louky (68 ha) přeměněna v městský lesopark Stromovka. Duch předválečné idey „zeleného klínu“, pronikajícího od západu do centra města, tím zůstal víceméně zachován až do současnosti (Obr. 6 a 7).

Závěr

Návrh, který Klub Za staré Budějovice mezi lety 1912 – 1915 představil veřejnosti a odborníkům, znamenal v místních poměrech první argumentačně ucelený pokus upozornit na hodnotu nezastavěného prostoru, jemuž je v organismu historického města ponechán přírodě blízký charakter. Proti jednostranně technickému pragmatismu byly důrazně hájeny zájmy rozvíjející se památkové péče a ochrany přírody. Otázka veřejné zeleně byla progresivně prezentována jako nezbytná součást procesu městského plánování. Přirozené spojení zelených odpočinkových ploch, vodních toků a dochovaných historických objektů vnímali členové Klubu jako součást specifického obrazu města a uchování této hodnoty pro budoucnost jako výraz kulturního povědomí moderní společnosti. Díky obhájení konceptu v r. 1915 mohly být historicko-estetická, rekreační i zdravotní funkce ostrova a přilehlých lokalit v následujících desetiletích plně doceněny a rozvinuty.

Prameny a literatura:

- [1] Archiv Národního muzea v Praze (dále NM), fond Adolf Träger, kart. 3 a 10.
- [2] Archiv NM Praha, fond Zátkovi, kart. 7 a 10.
- [3] Národní archiv Praha, fond Památkový úřad Vídeň, i.č. 194, kart. 10, složka České Budějovice – Regulace Vltavy a Malše.
- [4] Státní okresní archiv Č. Budějovice, fond Mapy a plány, 157 T, položka č. 267.
- [5] Dobový tisk (*Budweiser Zeitung*, *Jihočeské listy*, *Jiskra*, *Za starou Prahu*).
- [6] BEČKOVÁ, Kateřina et al. *Sto let Klubu Za starou Prahu, 1900-2000: jubilejní sborník*. Praha 2000.
- [7] BŮŽEK, Václav et al. *Historický atlas měst České republiky. Svazek 3 – České Budějovice*. Praha – Č. Budějovice 1996.
- [8] HÖNIGSCHMID, Rudolf. Die Regulierung der Maltsh und Moldau bei Budweis. *Mittheilungen der k.k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*. 1915, Band XV., Nr. 3/4, s. 51-53.
- [9] KLÍMA, Jiří V. Naše cíle. *Krásy našeho domova*, 1904, roč. 1, č. 1, s. 1-5.
- [10] KOVÁŘ, Daniel. *Požáry, povodně, kobylky: přírodní pohromy v dějinách Českých Budějovic*. Č. Budějovice 2005.

- [11] KROPÁČEK, Jiří. *Adolf Träger 1888 – 1965*. Č. Budějovice 1980.
- [12] MAIER, Karel. *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850 – 1938*. Praha 2005.
- [13] MAŇÁK, Jaroslav. Podněbí a výstavba města. *Jihočeský přehled*, 1929, roč. IV., č. 2-3, s. 62-63.
- [14] NOVOTNÝ, Miroslav, ed. et al. *Encyklopedie Českých Budějovic*. Č. Budějovice 2006, 2. rozš. vyd.
- [15] TRÄGER, Adolf. *25 let Klubu za Staré Budějovice, 1912 – 1937*. Č. Budějovice 1937.
- [16] WIRTH, Zdeněk. Stavební rytmus malého města. *Styl: měsíčník pro architekturu, umělecké řemeslo a úpravu měst*, 1908 – 1909, roč. I., s. 327-336.

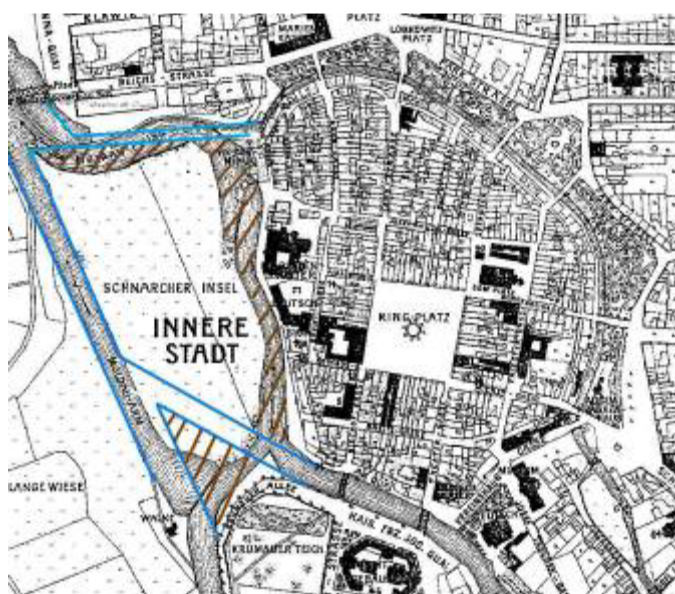
Obrazové přílohy:

Obrázek. 1: České Budějovice od západu, v popředí Sokolský ostrov

Zdroj: pohlednice, kol. 1920, sbírka autora.

Obrázek 2: Projekt říční regulace a zasypání ramene Vltavy z r. 1915

Zdroj: K. Maier: *Hospodaření českých měst*, 2005 (upravil autor).

Obrázek 3: Historické centrum Budějovic od západu

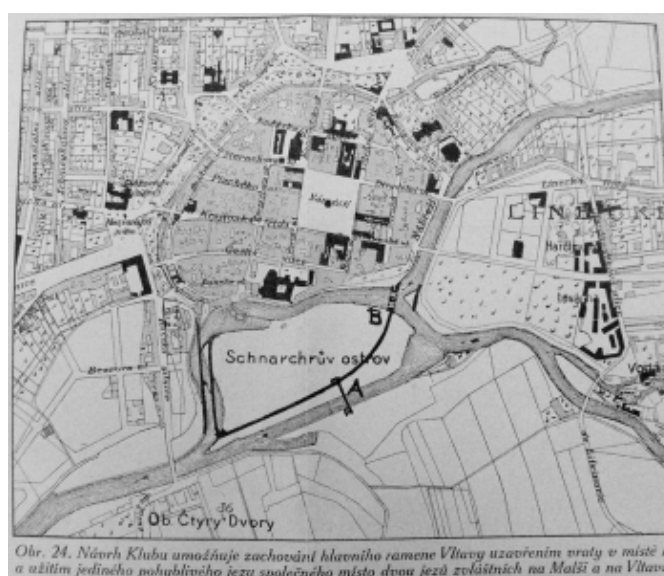
Zdroj: pohlednice, 1902, sbírka autora.

Obrázek 4: Rameno Vltavy u kláštera, uprostřed sokolská plovárna, vpravo břeh ostrova

Zdroj: pohlednice, před 1918

Obrázek 5: Alternativní návrh říční regulace

Zdroj: Za starou Prahu, 1915, roč. V., č. 4-6.

Obrázek 6: *Centrum města a ostrov r. 1946*

Zdroj: Historický atlas měst České republiky, 1996.

Obrázek 7: *Současné panorama Budějovic ze Sokolského ostrova*

Zdroj: archiv autora (stav 2010).

ZELEŇ MĚST A JEJÍ ÚLOHA VE SVĚTLE KLIMATICKÉ ZMĚNY

CITY GREENERY AND ITS ROLE IN THE CLIME CHANGE

Mgr. Michael Pondělíček, Ph.D.

Vysoká škola regionálního rozvoje, Praha
Žalanského 68/54, 163 00 Praha 17 - Řepy
e-mail: mpondelicek@gmail.com

Klíčová slova:

Městská zeleň, klimatická změna, dopady klimatické změny, životní prostředí města

Keywords:

City greenery, clime change, impact of the clime change, city environment

Abstrakt:

Zeleň ve veřejném prostoru je vnímána jako zásadní prvek tváře měst a její vlastnosti jsou přijímány automaticky jako pozitivní. Negativní vlivy zeleně v městském prostoru, kromě alergií nejsou akcentovány v úvahách urbanistů prakticky vůbec. Ovlivnění prostředí rostlinstvem v intravilánu měst zejména nyní, v době probíhající klimatické změny je ovšem podstatné, a jak pozitivní tak negativní se zesiluje, stejně jako s tím spojené náklady na péči. Příspěvek shrnuje dosavadní poznatky o vlivech zeleně a o klimatické změně v ČR a pokouší se odhadnout, kde bude nutno náklady pro udržení pozitivních funkcí městské zeleně v budoucnosti zvýšit.

Abstract:

The greenery in the public space is understand as important part of city image and its attributes are automatically accepted as positive. There is no accented the negative impact of city greenery (excepting allergies) in calculation of urban planners. The impact of greenery in urban area is important mainly now where the process of clime change running. The positive as well as negative impact grows rapidly including the costs dedicated into greenery maintenance. The paper summarizes contemporary knowledge about impact of city greenery and about clime change in the Czech Republic and try to predict where will be necessary to increase the expenditures for sustainment of positive function of city greenery.

Úvod

Zeleň ve veřejném prostoru je vnímána jako zásadní prvek tváře měst a její vlastnosti jsou přijímány automaticky jako pozitivní.[8] Negativní vlivy zeleně v městském prostoru, kromě alergií nejsou akcentovány v úvahách urbanistů prakticky vůbec.[4] Ovlivnění prostředí rostlinstvem v intravilánu měst zejména nyní, v době probíhající klimatické změny je ovšem podstatné, a jak pozitivní tak negativní se zesiluje, stejně jako s tím spojené náklady na péči. V současnosti navíc na světlo dne díky řadě výzkumů vyplouvají doposud netušené funkce zeleně z hlediska sociopsychologického.[2]

Obrázek 1: Ukázka práce se zelení v ulicích „Caixa Madrid“

Zdroj: [15]

Udržení těchto účinků na člověka i mikroklima ovšem vyžaduje náklady na péči a proto zeleň musí být hodnocena jako nedílná součást strategií pro cestu k adaptaci na změnu klimatu u jednotlivých měst. Pozitivní přínosy zeleně nebudou samozřejmě zadarmo, na základě některých souhrnných prací lze konstatovat, že průměrné náklady na údržbu veřejných prostranství a zeleně se v běžném městě v ČR pohybují v rozmezí 3 - 3,5% městského rozpočtu,[6] tato částka bude, ovšem nutně v rámci adaptace města bude navýšena, pokud má být pobytový komfort uvnitř města být udržen na odpovídající úrovni pro místní obyvatele.

Příspěvek tedy shrnuje dosavadní poznatky o vlivech zeleně a o klimatické změně v ČR a pokouší se odhadnout, kde bude nutno náklady pro udržení pozitivních funkcí městské zeleně v budoucnosti zvýšit.

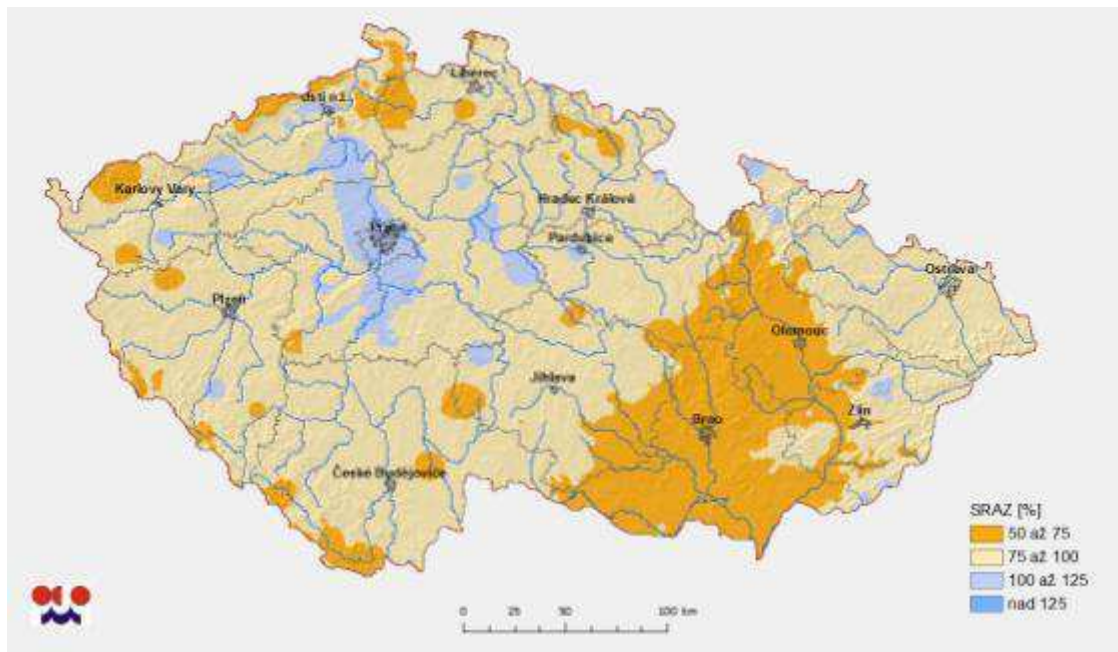
Následující článek navazuje na současné poznatky a výzkumy v oblasti změny klimatu v a jejích projevů na území střední Evropy a zejména pak České republiky a také na aktuální i starší poznatky v oblasti městské zeleně a jejích vlivů na městské mikroklima, bezpečnost a další. Podle Atlasu podnebí ČR a údajů ČHMÚ [17] a VÚV TGM [14] lze usuzovat, že obecné projevy změny klimatu budou takové, jaké jsou shrnuty v následujícím přehledu. V současnosti není pochyb o tom, že klima v ČR stejně jako i ve zbytku Evropy se postupně mění a dynamika této změny je zatím jen postupně popisována, nikoliv však známa. Představa, že zásahy do koloběhu vody a další celoplanetárních mechanismů, včetně insolace způsobil převážně člověk je nepravdivá, stejně jako očekávání, že úsporami se klima na planetě uklidní (tato očekávání jsou podobna paranáboženským představám, které nastupují v myšlení lidí, když selhávají některé vědecké modely a prognózy).[5]

Co probíhající změna klimatu pro nás trvale přináší:

- Změnu ve složení srážek, a to zejména z hlediska jejich rozložení v rámci roku - Nízké zimní srážky a zvýšené letní (často nárazové) srážky, spíše pak sušší teplejší podnebí.

- Změnu teplot v průběhu roku – zvýšení průměrné roční teploty a to zejména vlivem extrémů a mírnějších zim, tedy zimy s méně sněhu a vyšší teplotou.
- Extrémní výkyvy v počasí – prudké změny teplot, silný vítr, ledovka, případně sněhové komplikace, podmáčení, bouře a extrémní přívalové deště a povodně na povodích malých toků.
- Nenadálé změny srážek a teplot - letních a zimních srážek : déšť – kroupy, sníh – mrznoucí déšť, ledovka.

Obrázek 2: Srovnání úhrnu srážek na území ČR s dlouhodobým průměrem 1961 – 2010 za období od 1.1. do 13.7. 2014

Zdroj: [17]

Některé projevy probíhající změny klimatu se projevují postupně často nejprve v otevřené krajině a pak teprve ve městech. Města z tohoto pohledu působí jako komplexní urbánní struktury, které jsou vůči krajině mírně uzavřené a izolované, byť na činnostech v krajině závislé. Výjimkou jsou suburbánní a příměstské zóny, kde se charakter městské a venkovské zástavby postupně ztrácí a město zde do krajiny doslova vtrhává svou strukturou.

Jaké funkce má zeleň uvnitř města a v jeho jádrových územích (nikoliv v suburbiích, kde je potlačena na úkor staveb a infrastruktury) bylo popsáno již mnohokrát, nikoliv však ve vztahu ke změněnému klimatu v našem podnebném pásu. [13] Urbánní zeleň, jedno zda v parcích, vnitroblocích anebo v alejích má totiž řadu pozitivních funkcí pro město a některé jsou v současnosti silně akcentovány! Jde především o schopnosti zeleně.[1]

Udržet, či vytvořit vhodné mikroklima, tedy tzv. „pufrovat“ – stabilizovat příjemnější klima uvnitř města a mezi domy po delší dobu negativního působení např. vysokých teplot, silné insolace nebo mrazu – tuto schopnost zeleně v minulosti popsal bezpočet autorů a zdokumentována byla detailně ve východní části SRN při snímkování infrakamerami na panelových sídlištích se vzrostlou zelení a bez ní (např. v Drážďanech anebo v Lipsku).[1]

Významnou schopností zeleně je udržet určitou vlhkost vzduchu, případně půdy ve svém okolí a to nejen prostým zastíněním terénu, ale také v rámci evapotranspirace z listů a kořenového systému a při tvorbě energie uvnitř stromů a jejich pletivového systému. Zvlhčení vzduchu se podílí, příjemně pro člověka, na předcházejícím jevu, tedy na stabilizaci mikroklimatu uvnitř celých městských enkláv se zelení a podporuje rozvoj městských ekosystémů tak aby zůstaly co nejdéle ve vegetačním období funkční.

Z hlediska schopností městské zeleně je důležitá také schopnost zadržet srážky a vláhu z ovzduší (rosu, mlhu) a sdílet ji s prostředím. Při zadržení vláhy pro půdní floru a faunu a také pro některé druhy hmyzu je tato schopnost zásadní, pro další městskou vegetaci pak podpůrná. V obecné rovině vegetace podporuje zasakování srážek, které je dnes zásadním pro udržení vyšších horizontů podzemní vody.

Stromy pohlcují mírně ale přece jen hlučnost zejména při vhodném rozmístění v terénu, při kterém se zvukové vlny o zeleň tříští, zeleň je tím sice stresována, ale přežívá.[1]

Schopnost pohlcovat různé plyny a i z ovzduší zachycovat mikroskopické částice prachu nebo plyných sloučenin CO₂ počínaje a složitými organickými látkami konče, je známá již delší dobu a přispívá k pozitivním vlivům zeleně v městském prostředí (pozitiva pro člověka včetně snížení množství kancerogenního prachu v ovzduší jsou neoddiskutovatelná).

Zeleň v městském prostředí ať jako jednotlivé kusy nebo jako provázaná společenstva má schopnost být samostatným biotopem a tedy útočištěm pro řadu dalších rostlinných nebo živočišných druhů, které by v městském prostředí jinak nepřežily.[1]

Zvláštní schopností zeleně jsou její netušené vlastnosti jako psychosociálního stimulátoru a akcelérátoru společenských procesů. Opět jde o souhrn funkcí jako např. navigační a sémantická schopnost zeleně a také schopnosti posilující psychiku obyvatel, výkonnost, zdraví a také schopnosti kognitivní a úvahové.[3] Jako příklady lze uvést, že v anglických městech s rozsáhlými investicemi do zeleně a její údržby roste HDP na obyvatele výrazně rychleji než jinde, nebo že do Izraelských měst s bohatou zelení se stěhuje více vysokoškoláků a roste tam životní úroveň, obojí je pozoruhodný statistický výstup dosud neznámých psychosociálních vlivů zeleně.[16]

Popsali jsme řadu schopností zeleně, které jsou pozitivní, ale slušelo by se popsat ve vztahu ke klimatické změně také negativní funkce městské zeleně, které změněné klimatické poměry mohou dokonce zesilovat a násobit. Vynecháme drobné potměšilosti způsobené zelení jako je listí v okapech, potrhaný živý povrch chodníků nebo komunikací, případně pyly působící na alergiky.[9]

Jedná se o schopnosti zeleně v městském prostoru mít negativní vliv na infrastrukturu města a také zásadní vliv na bezpečnost a zdraví obyvatel města. Nové podmínky s „divočením počasí“ přinášejí totiž snížení bezpečnosti uvnitř měst. Uvedená negativní schopnost městské zeleně se zcela nečekaně projeví při extrémních projevech změny klimatu, jako jsou ledovka, bouře, nárazový vítr, přívalový déšť a další, nepredikovatelné jevy.... V takovém případě dochází k ohrožení občanů i majetku a rozsah škod je nevypočitatelný předem stejně jako každá mimořádná situace. Zajímavé na takových situacích je, že jindy příjemné parky se během krátké doby promění ve smrtelně nebezpečné zóny zeleně plné nástrah v podobě překážek stromů v cestě, vyvrácených, popadaných větví, kusů stromů a možností úrazu vlivem padajících stromů a jejich fragmentů.[12]

Řešení nepředvídatelných událostí vzniklých pod vlivem klimatické změny není samozřejmě jednoduché a ani přímočaré. Například omezit parky a vytvořit ochranná pásma stromů nebo prostě na vybraných místech zeleň razantně redukovat pouze na keře a ostatní vykácet. Na druhou stranu řešení v oblasti logistiky dopravy ve městě pro takovou příležitost z hlediska bezpečnosti obyvatel jsou jistě nutná. Mohlo by jít například o změněný režim pobytu v některých částech města, pohybu a parkování v parcích (jejich okolí) a ve stromořadích za mimořádných povětrnostních stavů, za které město logicky nemůže převzít zodpovědnost. Mohlo by jít o úpravu výsadby a kvality zeleně v centrální zóně města, změnu rozsahu a rozmístění, případně výškového členění zeleně v okolí vodních toků a silnic, drážního tělesa, transformátorů a VVN vedení, případně i v jiných technických koridorech a plochách, kde takové úpravy jsou nutné pro provoz městských struktur.[7]

Postmoderní i postfosilní krajinu (krajinu podřízenou zejména produkci energie, energetických plodin a okrajovým zájmům nájemců) je nutno postupně podle podmínek měnit i v okolí měst, nikoliv však vykloubit a vykosit ve smyslu Revoluce v krajině dle Sádla. Stejně tak městský prostor nesmí o svou zeleň a její funkce přijít, protože jsou nezanedbatelné a nezastupitelné v rámci urbánního komplexu. Vývoj v krajině vede k domněnkám, že zeleninové a ovocné komunitní zahrady uvnitř měst jsou sice žádoucí novum, na druhou stranu jde ovšem jen o přenesení těchto zahrad a jejich produkce z neudržované krajiny do volných a uvolněných prostor měst. [10]

Zeleň v městském prostoru tedy potřebuje cílenou údržbu, prořezávku, péči a také další služby od města jako platbu za své „ekologické městské služby“.

Co je tím co zeleň potřebuje - v současnosti nějakou základní péči, údržbu a další na setrvalé úrovni! V úvodu již ověřených 3 – 3,5% rozpočtu města (včetně dalších veřejných prostor jak spočítal již citovaný M. Pavlas) se tak jeví na konverzi zeleně na nové podmínky (sucho a méně srážek, zvýšení bezpečí apod.) jako nedostatečná dotace, zejména ve městech zahrnutých do oblastí sucha (viz oblasti s deficitem srážek). V rámci adaptačních prací a zajištění bezpečnosti je nutno kalkulovat, že bude nutno investovat i do nucené prořezávky dřevin aby nedošlo k odpadávání větví za většího větru nebo deště, kypření půdy v jarním období, případně hnojení, ale určitě také zásadní věc při klimatické změně stromy potřebují zalévání, protože oblasti sucha (klimatického sucha) se dle vytvořených map (viz mapka výše v textu od ČHMÚ) šíří od jihovýchodní Moravy do dalších regionů a zasahují města v zejména v povodí řeky Moravy v ČR.

Co to znamená v obecné rovině měst a snahy po zachování funkcí zeleně – připravit se na možné a nutné zásahy do zeleně v zimě a v létě a na jejich finanční zajištění! Letní zásahy spočívají v údržbě a trvalém systému vhodného zavlažování a také konverze zeleně na odolnější a nenáročnější druhy, protože jen tak v letním období stromy osvědčí svou schopnost zavlažovat vzduch a udržovat uvnitř města snesitelné mikroklima. V zimě pak je nutno být připraven na prořezávky, odstranění stromů a zásahy např. proti ledovce a opadu větví nebo sněhu na komunikace a na vozidla, tedy preventivně okolo některých stromů fyzicky vymezit méně bezpečné zóny pro pohyb a parkování.[11]

Zavlažování stromů v oblastech sucha a případně i výsadba další a odolnější zeleně na vybraných místech uvnitř města s cílem zpříjemnit mikroklima je nutností již dnes pro řadu měst kde pro letošní rok je region výrazně pod ročním srážkovým průměrem a také pod dlouhodobým srážkovým průměrem. Jedná se o větší část Jihomoravského kraje, ale také o části Hané a další fragmenty území na severu ČR. Všechna déledobým suchem dotčená

vedení měst a zastupitelstva by v rámci adaptace na změnu klimatu měla přizpůsobit svou politiku v oblasti správy zeleně stávajícímu stavu a zcela ve smyslu již odzkoušeného Indikátoru obecné kvality zeleně měst se začít chovat racionálně. Vedení města tak musí učinit rozhodnutí jakou zeleň a kolik jí chce, s tím je nedílně spojené zadání plánů péče a regulativů pro plochy zeleně a jejich začlenění do dalších rozvojových dokumentů, kde bude specifikováno, na kterých místech konkrétně a do kterých částí města dále investovat nebo investice podpořit [9] (tím je míněno omezení teplotních ostrovů uvnitř města a další efekty spojené s působením zeleně).

Plošně vynaložené prostředky do údržby zeleně ve městech nebo prostředky nedostatečné jsou peníze vydané vniveč, stejně jako nahodilé výsadby v ulicích a úpravy v rámci grantů (OPŽP a dalších) mimo kontext města jako celku... Zeleň je integrální součástí města se svými specifickými funkcemi (některé byly v úvodu popsány) a schopnostmi, které by měly být pro obyvatele stěžejní a není možno o ní pečovat méně než o jiné složky městské infrastruktury. Takový negativní pokus by se obratem vrátil ve zhoršení kvality života, odlivem části obyvatel ve městě a také negativním ekonomickým dopadem na život města. Výše uvedené neznámá, že město s bujnou a rozumně udržovanou zelení má zajištěnou udržitelnou budoucnost navěky, na druhou stranu jistě bude mít budoucnost lepší než město, které uvedené pozitivní vlastnosti nemá, byť by splnilo jakákoliv administrativní kritéria.[7]

Pro městskou zeleň a její údržbu je rok 2014 s rekordním suchem limitní z hlediska financí i z hlediska zjištění co vše je ochotna ještě zeleň uvnitř měst přežít. Pro organizace údržby a vedení města tuto zeleň spravující a dotující je toto období výzvou a upozorněním na to co je nutno udělat a pokud možno ještě dnes. Nebát se učinit odpovědné a lehko zdůvodnitelné rozhodnutí na komunální úrovni bez ohledu na případné volby a tlaky různých lobby.

V hodině 12té je možno se na vedení měst s pomocí odborníků v oblasti bezpečnosti, územního plánování a zeleně (zahradních architektů ale i zahradníků) rozmyslet jakou zeleň budeme uvnitř města za nových podmínek působících změn klimatu, a kde chtít, jak alternativní, či umělé a na údržbu náročné mají být její plochy a pak o ni podle toho pečovat a plochy „ADAPTOVAT“ na tuto novou situaci, tedy zajistit jejich zavlažování a údržbu v souladu s očekávaným počasím! V době nedostatečných finančních prostředků v obecním/městském rozpočtu často při těchto nutných rozhodnutích znamená, že dříve je lépe než později, a někdy je méně více.[8]

Naznačená cesta k adaptaci vnitřního klimatu a systému zeleně města nebo obce vyžaduje tedy jasné a čitelné rozhodnutí jakou zeleň v intravilánu je požadována, zda je to v souladu s tím co od ní skutečně na daném místě čekáme (stín, vlhkost, zlepšení mikroklimatu apod.) a jestli jsme schopni ji dostat do tohoto udržitelného stavu, tedy tak aby zůstala nadále funkční v případě nějakého divočení počasí, byť za určitých nákladů. Jinak řečeno je nutno volit co a jak od zeleně požadujeme a počítat s tím, že to bude nutné také zaplatit, jako každou jinou službu obyvatelům! Pochopit mechanismy klimatické změny v lokálním a tím více globálním měřítku je nesnadné, na druhou stranu ony na nás budou působit a my se s nimi musíme vyrovnávat, adaptovat se na ně ať chceme nebo ne. Je tedy nutno situaci pochopit a vysvětlovat, dnes zejména politikům, protože činy jsou již nutné.

Na úplný závěr je nutné citovat opět J. Bergiera (významný francouzský fyzik a vizionář), který tvrdil „Důležité je pochopit, protože co je pochopené, to je i dobré!“

Literatura:

- [1] BARTH W. E. *Praktischer Umweltschutz*, Parey Hamburg-Berlin 1987, ISBN 3-490-13318-8
- [2] CZAMANSKI D., BENENSON I., MALKINSON D., MARINOV M., ROTH R., WITTENBERG L., *Urban sprawl and ecosystems – can nature survive?*, Technion, Haifa 2008 in International Review of Environmental and Resource Economics, 2/2008, pp.1-46
- [3] KELLERT S. R., *The Value of Life: Biological Diversity and Human Society*, CAB Direct, 1996, ISBN 1-55963-317-4
- [4] KOUTNÝ J. *Moderní urbanistické koncepce in zvláštní číslo časopisu Urbanismus a územní rozvoj*, ročník VII, 6/2004, Ústav územního rozvoje Brno, 2004
- [5] NEUBAUER Z. *Golem a další příběhy*, Malvern, Praha, 2007
- [6] PAVLAS M., *Ekonomické ukazatele udržitelného urbanistického rozvoje středně velkých měst*, disertační práce, FA VUT Brno 2014
- [7] PONDĚLÍČEK M. *Bezpečnost regionů a ochrana přírody ve stínu klimatické změny in Regionální rozvoj mezi teorií a praxí 2013 (mimořádné číslo na téma Obyvatelstvo, region a bezpečnost, [online], dostupné z <http://www.regionálnírozvoj.eu/2013mimoradne-cislo/bezpecnost-regionu-ochrana-prirody-ve-stinu-klimaticke-zmeny>*
- [8] PONDĚLÍČEK M. *Urbánní zeleň a její význam pro residenci metropolitních oblastí In. Klímová, Viktorie, Žitek, Vladimír. (eds.) XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. s. 501 – 508
- [9] PONDĚLÍČEK M., *Zeleň v urbánním prostoru jako indikátor kvality života města*, Disertační práce. Brno: VUT v Brně, Fakulta architektury 2013, 147 s.
- [10] SÁDLO, J. et al. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Vyd. 3., upravené. Praha: Malá Skála, 2008. ISBN 978-80-86776-06-4
- [11] SERLIN D., *Rethinking the Corporate biosphere : The Social Ecology of Sustainable Architecture* in GISSEN D., (Ed.) : *Big and Green*, Princeton Architectural Press, New York (US), 2003, ISBN 1-56898-361-1
- [12] ŠILHÁNKOVÁ, V., PONDĚLÍČEK M. *Proměny pojetí bezpečnosti (středoevropského) města ve 20. století z pohledu plánování rozvoje měst in Regionální rozvoj mezi teorií a praxí 2013 (mimořádné číslo na téma Obyvatelstvo, region a bezpečnost) [online] [cit. 2014-06-06], Dostupné z <http://www.regionálnírozvoj.eu/2013mimoradne-cislo/promeny-pojeti-bezpecnosti-stredoevropskeho-mesta-ve-20-stoleti-z-pohledu>*
- [13] ŠILHÁNKOVÁ, V., PONDĚLÍČEK, M., PAVLAS, M. A MAŠTÁLKA, M. *Ekonomické a bezpečnostní dopady (sub)urbanizace*. Hradec Králové: Civitas per Populi 2013, 234 s., ISBN 978-80-87756-04-1
- [14] *Povodně jako přirozený hydrologický jev* [online] VUV TGM 2014 Dostupné z: <http://www.vuv.cz/index.php?id=992&L=1%27%60%28%5B%7B%5E%7E>
- [15] *Urban Greenery ~ Homage to Lovely Plantblog!* [online] Maximizing Progress 2013 [cit. 2014-06-06] Dostupné z: <http://www.maximizingprogress.org/2013/05/urban-greenery-homage-to-lovely.html>
- [16] WITTENBERG L., *Urban sprawl and ecosystems – can nature survive?*, Technion, Haifa 2008 in International Review of Environmental and Resource Economics, 2/2008, pp.1 - 46
- [17] *Základní otázky a odpovědi* [online] ČHMÚ 2014 [cit. 2014-06-06] Dostupné z: http://www.chmi.cz/portal/dt?portal_lang=cs&menu=JSPTabContainer/P4_Historicka_data/P4_1_Pocasi/P4_1_10_Zmena_klimatu/P4_1_10_3_Otazky_a_odpovedi&last=false

TYOLOGIE ZELEŇ VEŘEJNÝCH PROSTORŮ HISTORICKÝCH JADER MĚST NA PŘÍKLADU MPZ STŘEDOČESKÉHO KRAJE

TYOLOGY OF PUBLIC GREEN SPACES IN HISTORICAL TOWN CENTRES EXEMPLIFIED BY THE URBAN CONSERVATION ZONES IN CENTRAL BOHEMIAN REGION

Ing. Eva Sojková, Ing. Michaela Glosová

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i.
Květnové náměstí 391, 252 43 Průhonice,
e-mail:sojkova@vukoz.cz

Klíčová slova:

městské památkové zóny, typologie zeleně veřejných prostorů, zeleň

Key words:

urban conservation zones, typology of public green spaces, greenery

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá vymezením typů veřejných prostor v územích s památkovými hodnotami na základě jejich funkce, významu a polohy. V souvislosti s formováním náměstí, ulic, parků a promenád je dokumentován vývoj zeleně těchto prostor. Změny ploch a linií zeleně jsou zaznamenány v rámci struktury historického jádra na základě porovnání dostupných historických map a leteckých snímků. Informace doplňují výsledky monitoringu současného stavu zeleně MPZ Středočeského kraje. Tato data mohou být východiskem pro ochranu a regeneraci těchto prostor.

Abstract:

The paper deals with defining the types of public space in areas with monumental values based on their function, importance and position. Development of these green areas is documented in connection with the formation of squares, streets, parks and promenades. Based on a comparison of available historical maps and aerial photographs, there are taken down changes in areas and lines of vegetation within the structure of the historical town centres. This information is complemented by the results of monitoring the current condition of greenery in urban conservation zones in Central Bohemian Region. These data can be the ground for the protection and regeneration of these areas.

Úvod

Cílem bylo vymezení typologie veřejných prostor v souvislosti s analýzou jejich historického vývoje. Uvedené charakteristiky jsou zásadní pro uchování památkové autenticity, limitují architektonické řešení prostoru a uplatnění zeleně. Změny ve využití současných ploch zeleně veřejných prostor dokladuje porovnání se situací v době stabilního katastru.

Městské památkové zóny (MPZ) zahrnují nejen historické jádro města, které je většinou středověkého původu, ale často i historická předměstí, mladší čtvrti a další z hlediska vývoje důležité plochy (vinice, krajinná zeleň). MPZ chrání urbanistickou podstatu dochovaného městského celku nebo jeho části. Typologie je velice rozmanitá, individuální a pohybuje se mezi původním historickým a současným dochovaným stavem. Jedním z možných východisek pro stanovení typologie v památkových zónách je historicko urbanistický vývoj měst a jejich prostorů – způsob vzniku středověkého města a základní urbanistické složky (půdorys, městská zástavba, krajinný rámeček, panorama, zeleň, doplňující prostorové prvky, základní typy měst podle tvaru půdorysu). Téma bylo obsažně zpracováno v literatuře cca do roku 1980.¹⁻⁶ Od té doby do současnosti se poznatky dále upřesňují, zejména na základě nových dílčích stavebně historických a archeologických výzkumů. Problémem je, že ve zpracovávání souborných stavebně historických průzkumů historických měst již nelze pokračovat, vzhledem ke změnám vlastnictví. Typologie jednotlivých prostorů, zejména náměstí a ulic, případně dalších prostorů v historických jádrech měst nebyla dosud v literatuře souborně zpracována, pouze typologie půdorysů historických měst.

Vlastní typologie náměstí, ulic a dalších veřejných prostorů v historických jádrech měst je pojímána z aspektu jejich umístění v MPZ a jejich funkce a významu (náměstí hlavní a vedlejší, ulice hlavní, vedlejší a tržní), podle stáří a historického vývoje. Náměstí lze typologicky rozdělit také podle tvaru půdorysu. Tyto urbanistické kategorie a jejich historický vývoj jsou východiskem pro vymezení funkčních typů ploch zeleně, která dotváří veřejný prostor ve formě solitérních stromů, alejí a skupin nebo dominuje prostoru jako parkové plochy. Jejich základní vymezení je dáno funkcí v systému zeleně a urbanistické struktuře sídla. Východiskem pro vymezení funkčních typů ploch může být i výčet situací, kde veřejné parky nejčastěji vznikaly.⁷ Typologii ploch zeleně v památkově chráněných územích navíc určuje význam zeleně z hlediska památkové hodnoty a vazba na kulturní památky. Podrobnější typologie historickou zeleň člení na kategorie historický park, historická zahrada, historická hřbitovní zeleň, historické stromořadí, památný strom, zeleň v historické zástavbě, zeleň na plochách technických památek, ostatní plochy zeleně.⁸ Na internetových stránkách Národního památkového ústavu je pod pojmem „zeleň“ zahrnována krajina, historické zahrady a parky (<http://www.npu.cz>). V projektových dokumentacích pro revitalizaci historických jader se prostory obvykle člení na náměstí, ulice a zahrady.

Metodologicky bylo vymezení typů veřejných prostorů v MPZ součástí dokumentace jejich současného stavu se zaměřením na zeleň v modelovém území Středočeského kraje. V terénu bylo prováděno hodnocení jednotlivých ploch z pohledu památkové péče, urbanistického a zahradně architektonického. Kritéria byla hodnocena pomocí klasifikátorů podle odborných znalostí a zkušeností, informací o historickém vývoji získaných při archivních šetřeních a z odborné literatury. Studium literatury a archivní dokumentace bylo zaměřeno na urbanistický vývoj a vývoj historické zeleně v městských památkových zónách. Výchozím materiálem byly také zprávy o stavebně historických průzkumech památkově významných objektů daných lokalit a soupisy uměleckých památek. Značný význam mělo i studium lokálních místopisných publikací.

1. Historický vývoj zeleně veřejných prostranství sídel

Nejstarší města na našem území se vyvinula na místě hradišť a podhradí aglomerací nebo tržních osad. Od 13. století docházelo při vzniku měst ke koncepční tvorbě sídelní struktury, tzv. vysazením měst – vyměřením města a provedením parcelace byl pověřen lokátor. Řada měst byla založena podél hlavní cesty z Prahy na Moravu ve vzdálenosti

jednodenního pochodu od sebe. Ve středních Čechách to byla Kouřim, Kolín nebo Čáslav. Z tohoto období pochází také Mělník a Nymburk položené ve vnitrozemí.

Základem středověkých měst byla velká pravidelná náměstí a většinou pravoúhlá uliční osnova, půdorys byl vymezen opevněním. Opevnění bylo stavěno podle zvláštních předpisů, zachovaly se pro Kolín a Čáslav, kde je také část hradeb dochována. Opevnění tvořila hlavní hradba, parkán (prostranství mezi hlavní hradbou a příkopem), parkánové zdi, příkop, val, bašty a brány. Kolem hradeb byl ponechán nezastavitelný pás, ze kterého byly pro přehlednost odstraňovány stromy a keře.⁷ Brány do města měly obvykle tvar hranolových věží, kterými vedl průjezd, chráněný padací mříží. Hlavní dálková komunikace procházela buď středem náměstí, vzniklého jejím rozšířením, nebo ústila do rohu pravidelně vyměřeného náměstí a pokračovala podél jeho strany do protějšího rohu nebo procházela náměstím diagonálně. Nejvyspělejším typem bylo vyústění hlavní komunikace doprostřed protilehlých stran náměstí. Samostatnou skupinu představují města s podélným ulicovým náměstím, kde je ovšem zčásti respektována starší půdorysná osnova. Hlavní ulice, ústící do bran byly širší – až 15 m, ostatní řemeslnické ulice cca 10 m – šířka přiměřená jednopatrové zástavbě. Pozoruhodná jsou mimořádně velká náměstí, obdélná či čtvercová, umístěná uprostřed města. Města měla již od počátku řízenou výstavbu, umístění nejdůležitějších budov bylo určováno již při jejich založení.

Během gotiky se vytvořily všechny podstatné městské prostory, uliční síť, většina významných městských staveb i kamenných domů. Tento gotický základ, jakási kostra našich měst byla v pozdějších letech jen doplňována a povrchově upravována.

Ve veřejném prostoru středověkých měst byla zeleň ve formě solitérních stromů na náměstích, u kostelů a kaplí. Stromy byly vysazovány na hřbitovech, zahrady a vinice byly zakládány v době míru v okruhu hradeb. Zelení ve vyhrazeném prostoru byly převážně užitkové zahrady domovních bloků, klášterní zahrady s křížovou kompozicí a hradní zahrady, které byly obehnané zdí a rozdělené na tematické oddíly.

Renesance byla v pravém slova smyslu znovuzrozením – nové názory a dostatek prostředků se projevují i v aktivitách šlechty při přetváření hradů a tvrzí na komfortnější zámky a s tím související kultivaci nebo nové zakládání zahrad. V poddanských městech, která nebyla vymezena hradbami, mohlo dojít k jejich prorůstání do krajiny. Renesanční zahrady byly pravidelně osově uspořádány, jasně vymezeny a obehnány zdí. S domem byly propojeny terasami a lodžiemi.

Dokladem těchto aktivit v regionu bylo například založení renesančního zámku a zahrady v Benátkách nad Jizerou Bedřichem a Jindřichem z Donína koncem 16. století. V souvislosti s přebudováním březnického pozdně gotického hradu Jiřím Lokšanem z Lokšan na renesanční zámek se uvádí domněnky o existenci renesanční zahrady. Dalšími příklady je renesanční přestavba pozdně gotického lysského zámku architektem Bonifácem Wolmuthem nebo založení zámecké zahrady císařem Ferdinandem I. u zámku přestavěného ze středověké tvrze v Brandýse nad Labem.⁹ V této zámecké zahradě byla na konci 16. století za vedení Ettore de Vaccaniho postavena pro císaře Rudolfa II. míčovna a letohrádek. Unikátem bylo spojení terasové zahrady se zámkem krytou chodbou.¹⁰ V Mníšku pod Brdy byla středověká tvrz přebudována na renesanční zámek a z dochovaných zmínek je patrné nové vyměření zámecké zahrady.

Renesance pouze dotvářela středověkou strukturu – pravidelnější půdorys, srovnání výšky zástavby a proměňovala jejich vnější vzhled apod. K výrazným změnám v půdorysu došlo v období raného baroka, kdy šlechta a církve přestavovala a budovala monumentální stavby a komplexy v třicetiletou válkou zpustošených městech. V pozdějším období vrcholného baroka byla architektonická tvorba umírněnější, harmonicky souladila s okolním prostředím, vytvářela nové dominanty a domy dostávaly barokní fasády. Krajina byla formována a obohacena soustavami cest, alejí, soch a kapliček. Na veřejných prostranstvích měst se začala objevovat první záměrně komponovaná zeleň, propojená s okolní krajinou. Na rozdíl od středověku se stromy nevysazovaly pouze jako solitéry, ale ve stromořadích a skupinách. Touha po pravidelnosti se projevila v uspořádání stromů do alejí a pravidelných skupin. Dlouhá stromořadí byla i určujícím prvkem urbanistické kompozice. Barokní zahrady pronikaly svými osami do krajiny, byly pravidelné, osově souměrné, nabývaly na dynamice, dominantním prvkem vybavení byla voda. Dům se se zahradou propojovala salla terena, architektura se otevírala přírodě. Neobvyklým dokladem je malebný zahradní sál samostatně stojící v zahradě vytvořený 1709 Nicolou Raimondim v Mnichově Hradišti. Je součástí kompozice spojující zámek a klášter. Významné barokní úpravy umocněné sochařskou výzdobou Adámka a Brauna byly provedeny po roce 1720 také v zámecké zahradě v Benátkách nad Jizerou. Už v roce 1630 je doložena v Březnici zámecká barokní zahrada, kde královský prokurátor Příbík z Újezda založil bažantnici a oboru a provedl parkové úpravy v údolí. František Antonín Špork po barokní přestavbě zámku v Lysé začal po roce 1679 budovat barokní terasovou zahradu, libosad s alejemi, špalírem habrů a letohrádkem. Barokní úpravy lze zaznamenat i kolem roku 1730 ve Smečně, které jsou dodnes patrné na dvouřadě lipové aleji a barokních sochách.¹¹

Na přelomu 18. a 19. století dochází k rozvoji měst, která jsou přestavována a budována podle urbanistického záměru, jsou zakládány první veřejné parky a parky na náměstích. V této době začaly být aktivní okrašlovací spolky. Byla vysazována zeleň na veřejných prostranstvích i v krajině, četná byla stromořadí v městských ulicích i v krajině podél cest a silnic. Příkladem je Alej Johanky z Rožmitála vedoucí směrem od zámku v Rožmitále pod Třemšínem podél Podzámeckého rybníka až do Starého Rožmitálu, patrná už na mapě stabilního katastru 1830. Původní druhová skladba - olše a jasany je v současnosti narušena dosadbami.

Ve větších městech byly realizovány propojené systémy zeleně – okruhy zeleně obepínající historické jádro na místě zrušeného opevnění, někdy s radiálními pásy zeleně propojující centrum s okolní krajinou. Byly zakládány první veřejné parky, příkladem je v roce 1786 první brněnský veřejný park – Lužánky.^{12,13}

Z typologického hlediska systém zeleně utvářela zeleň bulvárů, parkových náměstí, obchodních náměstí, význačných stavebních objektů, okružních pásů, promenád, rekreačních areálů.

Předchozí pravidelná geometrická forma barokního parku začala být v tomto období považována za nepřirozenou. Nastoupilo období krajinářských parků, kde novou ideou bylo dokonalé uplatnění přírodních krás. Pro docílení této ideální představy se v případě potřeby prováděly náročné terénní modelace, upravovaly se vodní toky a modelovaly lesní porosty a malebně komponovaly skupiny dřevin s ohledem na jejich celoroční působnost. Tento krajinářský park volně přecházel do okolní krajiny. Tyto vlivy se plně projevily při kultivaci, tvorbě a rozšiřování stávajících zámeckých parků. Leopold Thun-Hohenstein v polovině 19. století kromě přebudování benátské zámecké zahrady na terase založil u zámku vinice a zkultivoval listnatý les na krajinářský park, v tomto úsilí pak pokračoval jeho syn Leopold

Bohumil. V Mnichově Hradišti byl kolem roku 1812 na místě zahrad a sadu zrušeného kláštera vybudován krajinářský park navazující na pravidelný parter jírovcovou alejí. V Lysé nad Labem se započalo už koncem 18. století v návaznosti na pravidelnou barokní zahradu s budováním jednoho z prvních krajinářských parků, který byl ohraničen ha-ha příkopem. 14 Také v Brandýse nad Labem, jak je patrné na císařských otiscích stabilního katastru 1842, byla pravidelná úprava na všech terasách zrušena a nahrazena krajinářskou.

Na přelomu 19. a 20. století dochází k velkému rozvoji měst – zahušťování výstavby, rozrůstání periférií, často i na úkor zeleně. Novým trendem je budování vilových čtvrtí, obytných kolonií v okrajových částech měst v souladu s principy zahradního města. Důležitým mezníkem v koncepčním plánování je ve 20. letech funkční zónování spojené s požadavkem rekreace v kvalitním prostředí se zelení.

2. Typy zeleně veřejných prostor v MPZ

náměstí – v historickém jádru (hlavní, vedlejší)
v bývalých historických předměstích nebo mladších čtvrtích
ulice – v historickém jádru (hlavní, vycházející z náměstí, vedlejší, široké, bývalé
tržní, dochované z předlokační situace)
v bývalých předměstích a dalších mladších částech MPZ
hřbitovy a bývalé hřbitovy okolo kostelů
parky – zámecké parky, městské parky
prostory kolem hradebního okruhu
promenády na nábřeží

2.1. Náměstí

Má zásadní význam ve struktuře sídla, už ve středověku bylo hlavním veřejným prostorem. V průběhu historického vývoje se jeho prostorová forma a funkční náplň měnila v kontextu s potřebami společnosti – tržiště, společenský, shromažďovací, reprezentační a rekreační prostor. Význam náměstí posilovalo i soustředění důležitých světských i církevních institucí (radnice, kostel). Kvalitě prostoru však neprospěla pozdější funkce dopravního uzlu, tranzitního průjezdu, autobusového nádraží a parkování, jakož i necitlivé dostavby v rámci modernizace koncem 20. století. Téma vývoje zeleně a současnému stavu náměstí bylo publikováno.¹⁵

Pozornost je zaměřena na charakteristiky, které jsou východiskem pro uchování památkové autenticity, limitují řešení prostoru, a uplatnění zeleně – historický vývoj, tvar půdorysu, sloh zástavby.

Typy náměstí podle tvaru půdorysu v souvislosti s historií vývoje prostoru a vazbami v rámci urbanistické struktury:

2.1.1. Tvar půdorysu

Pravidelná obdélná náměstí

Čáslav

Bývalé královské město bylo založeno kolem roku 1260 na místě staršího hradiště, později přemyslovského správního hradu. Uliční síť je šachovnicová s menšími nepravidelnostmi. Tvar města je zaoblený, pás hradeb byl původně dvojitý s půlválcovými a polygonálními

baštami. Náměstí je velké, obdélné a vychází z něj šest ulic, z toho čtyři vedly k branám a k fortně.

Vnitřní půdorysná dispozice náměstí byla dána dopravním tahem Golčův Jeníkov – Kutná Hora, který vedl úhlopříčně náměstím. Po odklonění dopravy diagonální průtah zůstal, ale nepůsobí při provozu a využívání náměstí rušivě. Členění na tři části je patrné už leteckého snímku z roku 1938 (vnitřní část s kašnou a morovým sloupem, severní s parkovištěm a dvouřadou alejí a jihovýchodní parková úprava kolem pomníku Jana Žižky). Jasnějšímu architektonickému výrazu a strukturování prostoru by prospěla stromořadí stejnověká a stejnodruhová.

Obrázek 1: Stabilní katastr 1838 (výřez mapa)

Obrázek 2: Současné ortofoto (výřez mapa)

Zdroj:[1]

Smečno

Bývalé poddanské město vzniklo na místě starší osady kolem poloviny 15. století. Uliční síť je minimální a nepravidelná. Náměstí je dlouhé, obdélné a vedou z něj tři hlavní ulice.

V současnosti náměstí člení lipová alej v travnatém pásu, která ne příliš vhodně podtrhuje charakter průjezdní komunikace. Náznakové uzavření výsadbou několika stromů ve východní části (v prostoru bývalé Slánské brány) by podpořilo ucelené vnímání prostoru jako náměstí. Problémem je vedení dopravního tahu, kvůli kterému byla brána roku 1844 zbořena.

Obrázek 3: Stabilní katastr 1841 (výřez mapa)

Obrázek 4: Současné ortofoto (výřez mapa)

Zdroj:[1]

Nálevkovitá náměstí (trojúhelného tvaru se zužujícím se nálevkovitým ústím na jedné straně) Lysá nad Labem

Město bylo vysazeno zřejmě roku 1291 na místě významného staršího osídlení. Náměstí nálevkovitě směřující k východu má na opačné straně vidlicový tvar, jedna komunikace

směřuje k hradu, druhá do podhradí. Uliční síť je nepravidelná. Z náměstí vychází pět ulic, z toho tři hlavní.

Pravděpodobně ve 13. století byl na východní části náměstí postaven farní kostel sv. Jana Křtitele. Roku 1741 jeho úlohu převzal nový barokní kostel, jehož areál tvoří část hranice zámecké zahrady a je východiskem pro zámeckou alej (viz mapa stabilního katastru z roku 1842). Po zboření starého kostela v roce 1879 bylo svažité náměstí rozděleno do dvou výškových úrovní a roku 1882 zde byl založen park Jungmannovy sady se sochou Panny Marie Vítězné. Z tohoto stavu vychází současné sadové úpravy náměstí.

Obrázek 5: Stabilní katastr 1842 (výřez mapa)

Obrázek 6: Současné ortofoto (výřez mapa)

Zdroj: [1]

Rataje nad Sázavou

V první třetině 14. století vzniklo na místě staršího panského sídla (hradu Pirkštejna) a s ním souvisejícího osídlení opevněné městečko a dva hrady. Uliční síť je minimální, nepravidelná, nálevkovité svažité náměstí ústí do jedné komunikace na každé straně. Cesta na západní straně vedla původně kolem hradu, dnešní ulice kolem kostela je mladší.

Na mapě stabilního katastru z roku 1841 je uprostřed náměstí skulptura obklopená čtyřmi stromy vysazenými do čtverce. V první polovině 20. století bylo náměstí vydlážděno a byly zde vysazeny lípy, což je patrné na leteckém snímku z roku 1938. Založením sadových úprav s trávnikem a keři v přímé návaznosti na obytnou zástavbu došlo k fragmentaci plochy původního náměstí a k potlačení jeho prostorového vnímání – návštěvník prostor vnímá jako ulici.

Obrázek 7: Stabilní katastr 1841 (výřez mapa)

Obrázek 8: Současné ortofoto (výřez mapa)

Zdroj: [1]

Dalšími typy půdorysu jsou lichoběžníková náměstí – Mníšek pod Brdy, Poděbrady, Unhošť, radiální náměstí (částečně radiální – zaoblená podle radiálního půdorysu města) – Mnichovo Hradiště, Mělník, větvenovitá náměstí – Nové Dvory, Malešov.

2.1.2. Sloh zástavby náměstí

Česká města v průběhu historie prošla složitým stavebním vývojem. Stavby zpravidla nezanikají, ale jsou přestavovány, převrstvují se a doplňují. Určit, který architektonický sloh je v prostoru převažující je velmi nesnadné. V historické podobě je uchováno pouze malé množství staveb, časté jsou fasády z 19. a 20. století. Zásadní je půdorys, hmota městské zástavby a dominanty.

Brandýs n/Labem

Náměstí obsahuje řadu domů, které jsou v jádru gotické, renesanční a barokní, jejich fasády však pocházejí většinou z 19. století a první poloviny 20. století, obdobně je tomu i u hlavních ulic. Poměrně výrazně se v prostoru uplatňuje budova radnice, která je barokního či snad i renesančního původu, později přestavěna klasicistně a počátkem 20. století upravena secesně. Půdorys náměstí nicméně pochází z doby založení města. V některých místech (spíše v postranních ulicích) došlo k demolicím jednotlivých domů, na jejichž místě vznikly novostavby z 20. století. Rovněž v západní a jihozápadní části města a náměstí došlo ve druhé polovině 20. století k rozsáhlým demolicím a panelové výstavbě, která zlikvidovala část historického jádra. Respektovat je třeba gotický půdorys náměstí i současnou podobu fasád, důležitá je převážně jednopatrová výšková hladina zástavby a pohledy na dominanty (radnice, kostel Obrácení sv. Pavla, kostel sv. Petra, zámek aj.).

Náměstí je v současné době vydlážděno, jedinou zelení jsou dvě řady jeřábů, lemující delší strany. Jednoduché úpravy respektují a dotváří historický charakter náměstí. Na leteckém snímku z roku 1946 je vidět stejně situovaná dvouřadá alej.

Obrázek 9: Brandýské Masarykovo náměstí

Obrázek 10: Velvarské náměstí T. G. Masaryka

Zdroj: foto Sojková 2013

Velvary

Náměstí s kostelem bylo převzato z původní návsi, jejíž tvar byl po vysazení na městečko částečně upraven. Zástavba náměstí a hlavních ulic je jednopatrová, nad ní se působivě uplatňují dominanty kostelů a Pražské brány. Měšťanské domy byly barokně přestavěny.

V letech 1722–1724 nabyla své dnešní podoby také radnice, která částečně odděluje od prostoru náměstí areál regotizovaného kostela sv. Kateřiny. Fasády většiny domů jsou z 18. – 20. století. Dominantou náměstí je také barokní mariánský sloup z let 1716–1719.

V současné době je náměstí zpevněné. Nahodilé situování lipových stromořadí odpovídá původnímu charakteru náměstí. Na dobových fotografiích (1927) je vidět kompaktní stromořadí podél východní fronty domů a solitérní stromy kolem morového sloupu.

2.2. Městský park

Jako další příklad významného veřejného prostranství uvádíme městský park. Zámecký park byl uveden v kontextu historického vývoje.

Rakovník

V roce 1872 město postihly povodně, byla provedena regulace potoka a zrušeny rybníky. Na místě bývalého rybníka byl vytvořen park Na Sekyře, zčásti bylo území zastavěno.¹⁶ V současné době jde o navštěvovaný zrekonstruovaný park v ideální poloze u obytného souboru. Porost parku je stejnověký, prospěly by postupné dosadby solitérních dřevin.

Také jižně od kostela sv. Bartoloměje, kde byl původně hluboký hradební příkop, byla v roce 1847 vytvořena botanická zahrada reálného gymnasia¹⁷. Později město přebudovalo zahradu na městský park Čermákovy sady, který byl po druhé světové válce zrekonstruován podle projektu architekta Josefa Kumpána. V současné době jde o využívaný městský park v centru města, příjemné jsou trvalkové záhony, jsou prováděny dosadby a náhrady dřevin, park má nostalgickou náladu umocněnou pomníky spjatými se slavnými osobnostmi a historií města.

Obrázek 11: Rakovnické Čermákovy sady

Obrázek 12: Českobrodské Jiráskovy sady

Zdroj: foto Sojková 2014

Český Brod

Českobrodský okrašlovací spolek založený 1894, protože pocíťoval, že „město bylo chudo na stromy a stinné procházky“ provedl první kroky k založení obecního parku 1899, kdy vysadil stromy v dolní části nynějšího parku Jiráskovy sady a to zejména olše a jilmy. Po regulaci potoka Šembery a vybudování rybníka byl tento další prostor parkově upraven podle projektu ředitele pražských zahrad Karla Skaláka. Později byla upravena zbývající část včetně plochy bývalého hřbitova podle projektu Leopolda Batěka, ředitele městských sadů na Královských Vinohradech. V bohaté historii parku lze vzpomenout odhalení Husova kamene sochaře

Ladislava Šalouna, odhalení pamětního kamene republiky u příležitosti oslav 10. výročí republiky nebo vysazení Švehlovy lípy u Husova pomníku v roce 1933. 18 V současné době není park v dobrém stavu – nevyhovující je nahodilé vedení pěších tahů, nevhodná druhová skladba dosadeb a situování herních prvků. Prostor má potenciál nejen vytvářet důstojné prostředí renesančnímu kostelu Nejsvětější Trojice, ale i poskytovat prostor pro krátkodobou rekreaci obyvatelům přilehlé zástavby. Příjemná je i promenáda kolem Šembery, která pokračuje naučnou stezkou Zahrady a Údolím Šembery.

Závěr

Uvedená typologie vychází z uvedeného historického vývoje městských prostor a jejich zeleně. V rámci jejího základního vymezení jsou na příkladech náměstí a městského parku dokumentovány zásadní charakteristiky, podle kterých bylo provedeno zařazení do těchto typologických skupin. Zámecký park je pro svou výjimečnost a náročnost pouze zachycen v rámci obecného historického vývoje, zasloužil by si samostatný příspěvek. Data zahrnují i analýzu současného stavu zeleně těchto prostor.

Literatura:

- [1] DOSTÁL P., HRŮZA J., LÍBAL D., VODĚRA S., ZALČÍK T. (1974): Československá historická města. Orbis Praha
- [2] HRUŠKA E. (1970): Stavba miest. SAV Bratislava
- [3] HRŮZA J. (1970): Česká města. NČVU Praha
- [4] LÍBAL D. (1970): Starobylá města v Československu. Artia Praha
- [5] SYROVÝ B. (1974): Architektura, svědectví dob. SNTL Praha
- [6] LÍBAL D. a kol.: Stavebně historické průzkumy středočeských měst, rkp (Kouřim 1971, Čáslav 1955, Mělník 1971, Beroun 1963, Slaný 1973, Rakovník 1972, Mladá Boleslav 1960, Bělá pod Bezdězem. 1972, Brandýs nad Labem. 1971, Stará Boleslav 1971, Poděbrady 1975, Rožmitál pod Třemšínem. 1973, Lysá nad Labem. 1977, Český Brod 1968, Jílové 1975, Březnice 1972, Benátky nad Jizerou. 1973, Kostelec nad Černými Lesy. 1973, Mnichovo Hradiště 1977 a další, včetně SHP jednotlivých památek např. hradů nebo zámků v historických městech), In NPÚ – ÚOP SČ
- [7] KUPKA J. (2006): Zeleň v historii města. ČVUT Praha
- [8] FINSTRLOVÁ, H. (2002): Přístupy k udržení a zachování historického systému zeleně v urbanizovaném prostoru a regulativy regenerace okolí technických památek. Závěrečná zpráva projektu VaV/660/1/02, MŽP Praha
- [9] HENDRYCH J., KUPKA J., VOREL I., LÍČENÍKOVÁ M. (2011): Slavné zahrady a parky Středočeského kraje. FOIBOS Books s.r.o. Praha
- [10] DOBALOVÁ S. (2009): Zahrady Rudolfa II. Jejich vznik a vývoj. ARTEFACTUM Praha
- [11] PACÁKOVÁ – HOŠŤÁLKOVÁ B. et al. (1999): Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Libri Praha
- [12] NOVÁK Z. (2001): Dřeviny na veřejných městských prostranstvích, Státní ústav památkové péče, odborné a metodické publikace, svazek 22, Praha

- [13] TRUXOVÁ I. (2009): Historický vývoj zahradních parkových úprav v historických sídlech. Příspěvek na konferenci Zahradní úpravy v historických sídlech Čech, Moravy a Slezska. Turnov, SHČM, město Turnov a SZKT
- [14] PINCOVÁ V. (2006): Historie a současnost zámeckého parku v Lysé nad Labem. In Ochrana, obnova a rozvoj zeleně malých měst, Acta Pruhoniana 85, VÚKOZ Průhonice, str. 53-60
- [15] SOJKOVÁ E., ŠIŘINA P., BORSKÝ J. (2013): Zeleň na náměstích městských památkových zón – Acta Pruhoniana 103: 17 – 27.
- [16] KUČA K. (2004): Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku. Libri Praha.
- [17] Zpráva o průběhu oslav 150. výročí založení první české realky v Rakovníku, přístupné na http://www.ransdorf.com/sborn%C3%ADky/realka_rako/Sbornik%20150%20let%20od%20zalozeni%20realky%20v%20Rakovniku.pdf
- [18] Pamětní kniha města Český Brod, město Český Brod 1928, rukopis SOkA Kolín

Zdroje:

Mapové podklady:

císařské otisky stabilního katastru 1830 - 1842

Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru

Současné ortofotomapy

Copyright ©Zeměměřický úřad

Historické letecké snímky 1938 – 1949

Copyright ©Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad

Poděkování:

Tento článek vznikl za finanční podpory grantu NAKI Zeleň městských památkových zón jako funkční a prostorová součást struktury sídla - DF11P01OVV035 Ministerstva kultury České republiky.

PROMĚNY ZELENĚ V ULICÍCH CENTRA HRADCE KRÁLOVÉ

GREENERY CHANGES IN STREETS OF CENTRAL PART OF HRADEC KRÁLOVÉ

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.,

Vysoká škola regionálního rozvoje, Praha,
Žalanského 68/54, 163 00 Praha 17 – Řepy
e-mail: vladimira.silhankova@gmail.com

Klíčová slova:

městská zeleň, ulice, Hradec Králové

Key words:

city greenery, street, Hradec Králové

Abstrakt:

Zeleň ve veřejném prostoru je neoddělitelnou součástí obrazu každého města, neboť plní celou řadu funkcí rekreačních, hygienických či ekostabilizačních. Městská uliční neboli urbanizovaná zeleň pak plní zejména funkci estetickou a prostorotvornou, neboť město nejen zkrášluje, ale i zobytnuje. **Článek se zaměřuje na analýzu a proměny zeleně v ulicích centrálního Hradce Králové, které vznikly v průběhu transformace města z pevnosti na moderní město a na jejich význam pro formování Hradce Králové jako „města plného zeleně“.** Důraz je kladen na tři městské prostory – ulici V Lipkách, třídu Karla IV. a nábřeží Labe (zahrnující prostor Tylova, Smetanova a Eliščina nábřeží).

Metodologicky je článek založen na analýze historických údajů, jejich deskripci a komparaci s obecnými metodologickými přístupy v oblasti zkoumání veřejných městských prostorů.

Abstract:

The greenery in public space is inseparable part of city image in each city because it plays important functions as recreation, hygiene or eco-stabilisation. The street greenery or urban greenery then plays the esthetical and spatial function and makes the city beautiful and live liable. **The paper focuses on analysis and changes of greenery in streets in central part of city of Hradec Králové, which was created during the city transformation from baroque fortress into modern city and on its importance for Hradec Králové's forming as a city which is "full of greenery".** The accent is put on three public spaces – streets V Lipkách, Karla IV and Labe's river bank (included Tylovo, Smetanovo and Eliščino river bank).

From the methodological point of view is the paper based on historic data analysis, their description and comparison with common methodological approaches on the field of public spaces research.

Úvod

Zeleň ve městech byla v odborné literatuře komplexně pojednávána již od 60. let 20. století. Kocourková (1982) zeď uvnitř urbanizovaného prostoru považovala za součást kultury a zároveň za podmínku pro „úspěšné“ bytí člověka ve městě, kde podle průzkumu z 80. let 20. století průměrně člověk strávil až 78% času během roku. V současnosti toto procento pokleslo na 53 % času. (Vorel, 2006) Přestože se problematice zeleně ve městech a jejímu významu věnovala celá řada prací, jak upozorňuje Pondělíček (2012), je toto téma v poslední době méně frekventované, než by se s ohledem na jeho důležitost dalo očekávat. Pokud je tedy v teoretických pracích problematika městské zeleně současného města rozpracovávána, je kladem důraz na její ekostabilizační funkci, případně je nástrojem ekologických skupin k prosazení jejich (často se zelení věcně nijak nesusouvisejících) parciálních zájmů. (srov. Sádlo, 2008). Přitom výzkum dokazuje, že se využití městské zeleně v posledních desetiletích výrazně mění. Pro rekreační funkci ji totiž užívají jen děti ve školním věku a senioři vyššího věku, tedy skupiny, pro něž cesta mimo město je z mnoha důvodů obtížná. Na druhou stranu zeď ve městě považují za důležitou všichni respondenti.¹ Tím je ovšem dovršena stále se vyvíjející postmoderní filosofie jdoucí napříč myšlenkovým spektrem, že řada věcí nemusí fungovat tak, jak byla zamýšlena, ale musí je alespoň dokonale představovat. (Pondělíček, 2012)

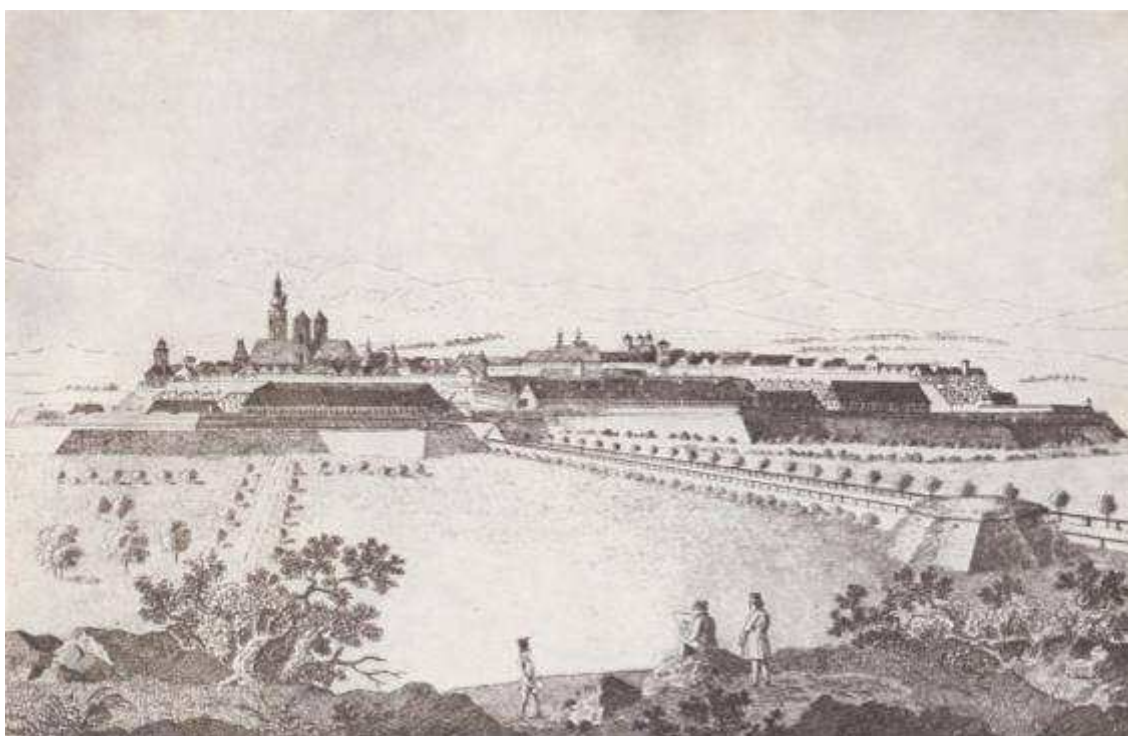
Vraťme se ale k zeleni, jako součásti veřejných prostorů města. Je-li dnes zpochybněna její funkce rekreační, neměla by být zpochybněna její funkce městotvorná. Vždyť právě doba proměny hradecké pevnosti v moderní město je i dobou za zlepšení vzhledu veřejných prostorů prostřednictvím urbanizované zeleně, zejména městských stromořadí (Šilhánková, 2003) Než se ale ponoříme do zkoumání jednotlivých městských bulvárů, podívejme se na systém městské zeleně Hradce Králové retrospektivou územního plánování.

Systém městské zeleně moderního Hradce Králové

Jak již bylo naznačeno výše, začal se moderní Hradec Králové rodit v době, která akcentovala význam kvality veřejných prostorů. Velká prostranství a třídy, ale i ulice a náměstí byly ozeleňovány, byla vytvářena promenádní prostranství – stromovky a zakládány nové parky. Příkladem se staly především pařížské bulváry s jejich alejemi. Toky řek, k nimž se dříve města obracela zády, se proměňují v promenády. (Halík, Kratochvíl, Nový, 1996) Regulační plány nově se rodícího Hradce Králové tuto problematiku proto neberou na lehkou váhu a stabilizují zeď tam, kde se již historicky nacházela, a to zejména v podobě lipových alejí, jejich motiv přinesl do hradeckých kotlin na počátku 19. století svobodný pán Josef von Lauer, inženýr a následně i velitel pevnosti. Motivy kultivované empirické krajiny poznal Lauer v Itálii a Francii za svého vojenského působení. (Domečka, 1910) Aleje sice byly roku 1866 kompletně vykáceny, ale záhy opět obnoveny.

¹ Celkem bylo v patnácti lokalitách namátkově osloveno téměř 1000 lidí, žen i mužů různého věku.

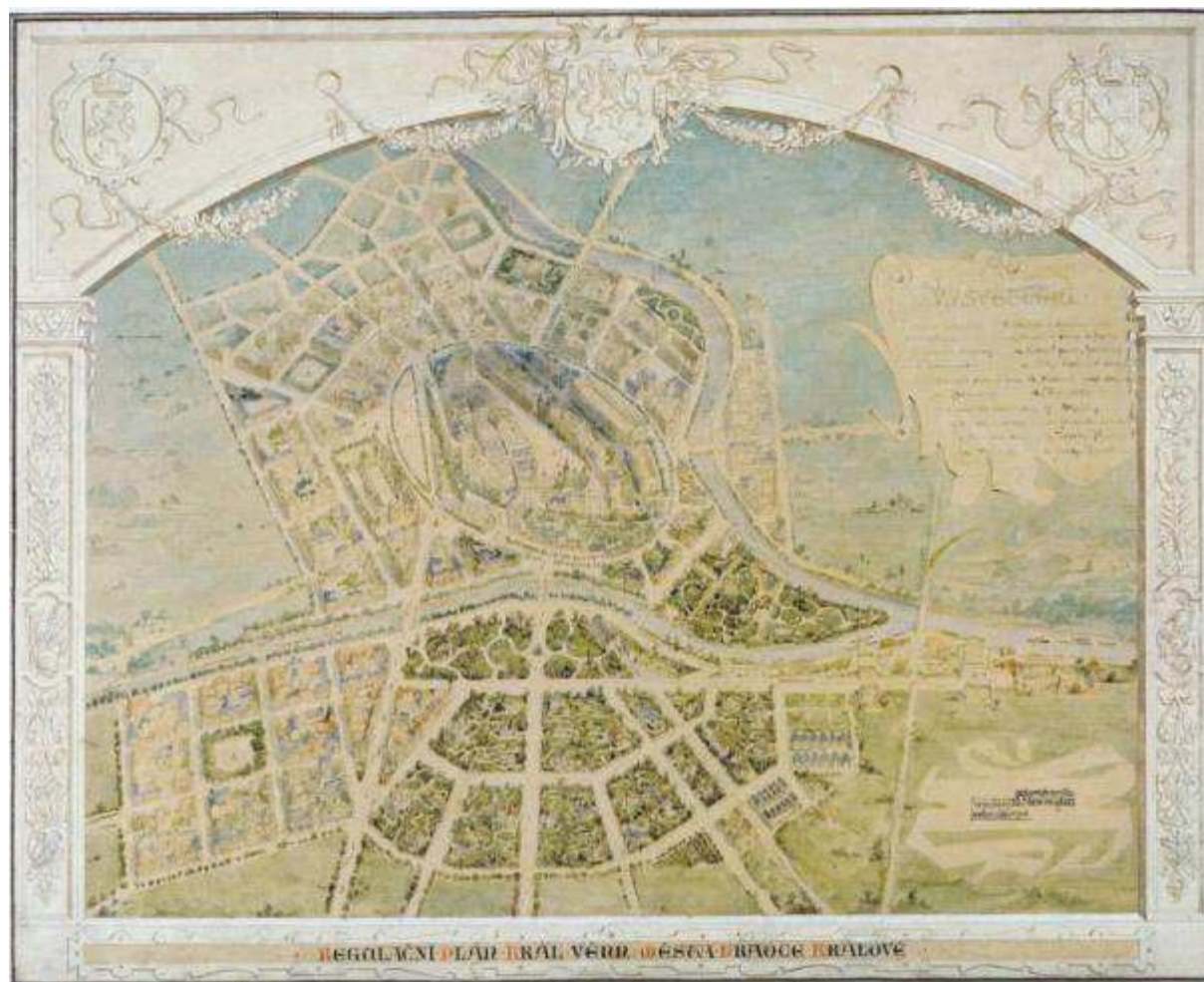
Obrázek 1: Hradecká pevnost od jihu kolem roku 1810

Zdroj: Doubrava, 1971

Různé návrhy regulačních plánů přistupovali již od počátku územně plánovací činnosti různě i k pojetí zeleně ve městě. Za poněkud extrémní by se dal považovat návrh regulačního plánu od Josefa Reitera a Aloise Štěpána z roku 1885, který de facto navrhuje labské pravobřeží jako zahradní město v duchu Howardovy koncepce zahradních měst (srov. Howard, 1924)

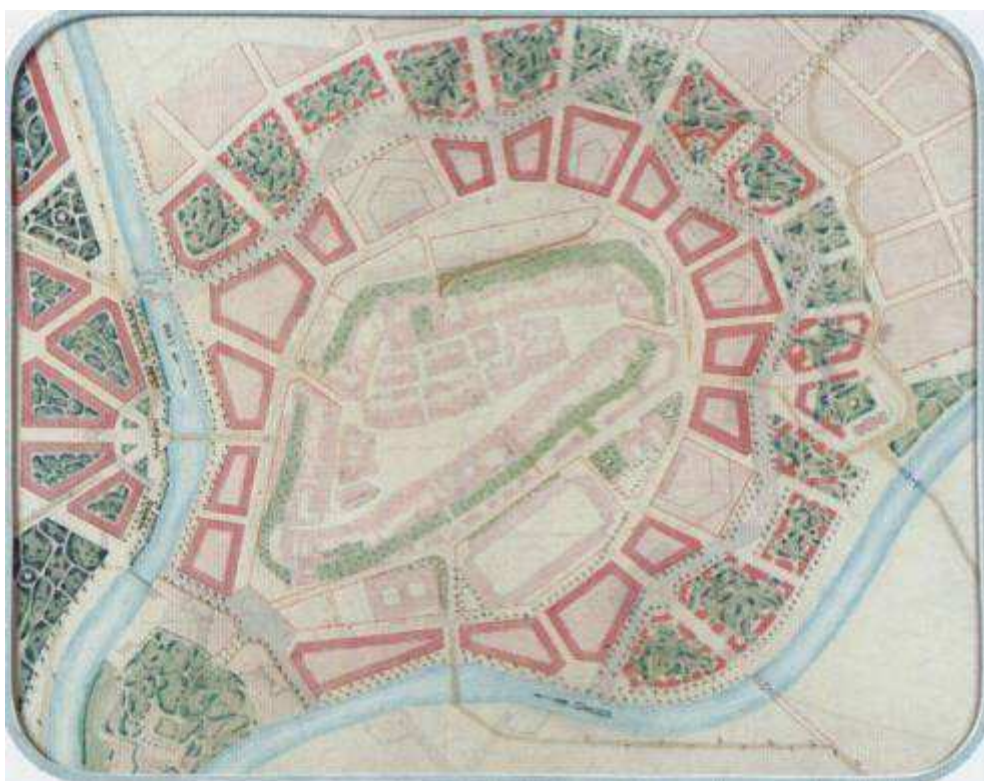
Obrázek 2: Návrh regulačního plánu Hradce Králové od Josefa Reitera a Aloise Štěpána z roku 1885

Zdroj: Potůček, [2009]

Zámečnickův regulační plán z roku 1890 sice mnoho ploch zeleně nezobrazuje, na rozdíl např. od pozměňovacího návrhu Tomáše Suhrady z roku 1904. Ten v podnoží starého města vytváří kompozici víceméně založenou na principu vídeňské Ringstrasse.

Obrázek 3: Pozměňovací návrh regulačního plánu města od Tomáše Suhrady z roku 1904

Zdroj: Potůček, [2009]

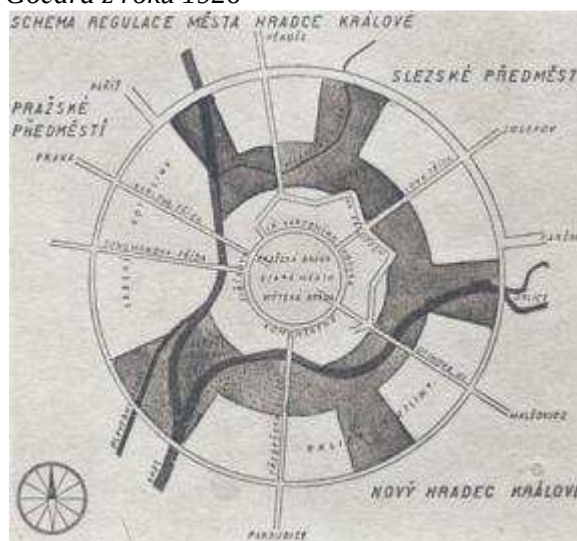
Následný Generální zastavovací plán města z roku 1911 od Oldřicha Lisky a Václava Rejchla ml. respektuje již stávající plochy zeleně jako byl Důstojnický sad (dnes Jiráskovy sady) na soutoku Labe a Orlice, Městský park (dnes část Žižkových sadů) či doprovodnou zeleň kolem řek Labe i Orlice. V severním segmentu města (stejně jako předchozí Zámečnickův regulační plán) navrhuje plochu nového městského parku. Oproti Zámečnickovi posunuje polohu těchto nově projektovaných městských sadů blíže k městskému centru do polohy severně od Piletického potoka. Rozsáhlé zelené plochy ponechává také v Labské kotlině (mezi řekou a dnešní ulicí V Lipkách) a v Orlické kotlině. Když potom porovnáme Liskův a Rejchlův regulační plán se slavným lapidárním schématem, kterým doprovodil svou regulaci Josef Gočár v roce 1926, nezbude nám než konstatovat, že Gočár „jen“ propojil již existující (resp. již dříve navržené) plochy zeleně do jednolitého celku a celou myšlenku velmi přesvědčivě a lapidárně graficky vyjádřil.

Obrázek 4: Generální zastavovací plán města 1911 od Oldřicha Lisky a Václava Rejchla ml.

Zdroj: Potůček,[2009]

Obrázek 5: Schéma regulace města od Josefa Gočára z roku 1926

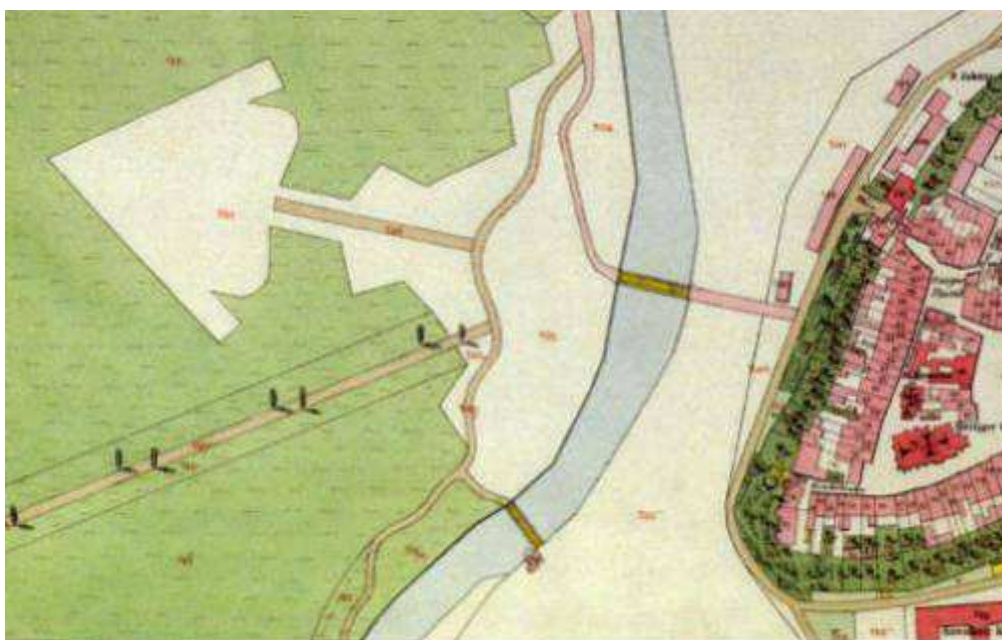
Zdroj: Wirth, [mezi 1930 a 1932]

Gočárova regulace v podstatě završuje tuto etapu plánování a rozvoje města a nám proto nezbývá, než se na vybrané prostory podívat podrobněji.

Ulice V Lipkách

Dnešní ulice V Lipkách (dříve ulice Kolárova) má původ ještě v době pevnostní, přesněji v prvním desetiletí 19. století, kdy svobodný pán Josef von Lauer, inženýr a následně i velitel pevnosti přinesl do hradeckých kotlin motiv lipových alejí. Tato původně empírová alej vycházela z předmostí pevnostního mostu (dnes jako jižní rameno trojzubce z náměstí Svobody) a je dobře patrná již na mapě stabilního katastru z roku 1840. Později tuto trasu respektovaly všechny regulační plány, byť se v průběhu času měnil názor na míru její obestavby. Finální řešení pak přišlo až na základě Gočárovy regulace z roku 1926. Podle vlastní regulace tu Gočár ve vidlici ulic V Lipkách a Nerudova ve tvaru trojúhelníkového bloku postavil v letech 1926 - 27 a 1929 Sbor kněze Ambrože s kolumbáři. (Wirth, mezi 1930 a 1932) Jižně od ulice V Lipkách vznikl rovněž podle Gočárova projektu „blok“ škol reprezentovaný od východu Gymnáziem (roky 1924 – 1926), Základní školou (dříve zvanou V Lipkách z let 1927 – 1927) a základní školou Zálabí (dnes ZŠ a MŠ Josefa Gočára) dostavěnou po Gočárově smrti architektem Václavem Rohlíčkem v letech 1956 – 1959.

Obrázek 6: *Stabilní katastr - výřez*

Zdroj: Richter, Semotanová 1998

Jak již bylo řečeno, ulice V Lipkách vychází jako jižní rameno z trojzubce na náměstí Svobody. Po křížení s Šafaříkovou ulicí je určena pouze pro pěší, dále má z dopravního hlediska smíšený charakter.

Protože nebylo v 1. polovině 20. století zvykem fotit městský parter jako takový, ale pouze jako pozadí či spíše popředí architektury, nejsou fotografie ulice V Lipkách dostupné. Tu a tam lze zahlédnout část stromů, tak jako na fotografiích z dostavby Sboru kněze Ambrože, kde je patrné, že koncem 20. let 20. století byly v aleji poměrně vzrostlé stromy (zjevně se jednalo o stromořadí obnovené po roce 1866 tedy s cca padesátiletými stromy)

Obrázek 7: *Sbor kněze Ambrože na nároží ulic V Lipkách a Nerudova cca v roce 1930*

Obrázek 8: *Pohled přes budovu gymnázia a základní školy na alej ulice V Lipkách před 2. světovou válkou*

Zdroj: Pešek, 2008

Ulice V Lipkách prochází územím Labské kotliny I, která byla při její jižní straně postavena podle projektu Josefa Havlíčka a Františka Bartoše v letech 1946 – 1959 v duchu funkcionalistické urbanistické filosofie s volně stojícími čtyřpodlažními obytnými domy. Dále pak přetíná 2. městský okruh – Střeleckou ulici a směřuje do sídliště Labská kotlina II

postaveného v 70. letech podle projektu architekta Břetislava Petránka, a dále do Farářství, kde se ztrácí ve spleti převážně obytných ulic.

Prostorová úprava ulice V Lipkách je velmi komfortní. Vlastní uliční prostor je těžko přesně definovat, protože ulice nemá pevnou uliční obestavbu (blokova zástavba k ní dosedá pouze v severovýchodní části). Severozápadní část je obestavěna vilovou zástavbou v zahradách. Na jihovýchodě na ni navazuje komplex středních škol a k její jižní části se přimykají dvě obytná sídliště – Labská kotlina I. a Labská kotlina II.

Obrázek 9: *Labská kotlina I na upravovacím plánu od Josefa Havlíčka a Františka Bartoše z let 1945 - 1950*

Zdroj: Potůček,[2009]

Obrázek 10: *Pohled na Labskou kotlinu I (v pozadí alej V Lipkách) v roce 1979*

Zdroj: VČM Pardubice

Charakter ulice je tvořen dvouřadou alejí lip (v soupise z roku 1982 jsou vedle lip ještě uváděny javory), mezi níž vede komfortní chodník pro pěší (a dnes už i pro cyklisty). Ve východní části je pak doprovázen po obou a v západní části po jedné straně komunikací pro motorová vozidla. Při severní straně ještě následuje chodník. Ulice má výrazně klidový až obytný charakter, i když její dopravní funkce (zvláště v západní části) není zanedbatelná. Dostatečná prostorová dimenze vytváří pocit pohody. Bohužel péče resp. nepéče o alej v období socialismu vedla ke značnému přestárnutí lip. Řada stromů dožila a byla nahrazena nikoli koncepčním zásahem a řešením prostoru, ale dílčími, snad až nahodilými dosadbami. Parter ulice, i v její části mezi stromořadími pak už byl z nekvalitního (a místy i dosti poničeného) asfaltu. Projekt rekonstrukce ulice a obnovy aleje vznikl již v roce 1999, ale

obnova aleje neustále narážela na odpor ekologických hnutí a části veřejnosti. K úpravě prostoru bylo přikročeno až po několika nekoordinovaných pádech přestárých stromů (naštěstí bez tragických následků) v letech 2010 a 2011.

Obrázek 11 a 12: *Pády přestárých lip v 1. desetiletí 21. století a jejich následky*

Zdroj: archiv Technických služeb města Hradec Králové

Dožívající stromy představovaly stále větší riziko, některé stromy v aleji již zcela chyběly, protože musely být odstraněny pro velké riziko pádu. Nové stromy přestaly být doplňovány, protože v zastínění dožívajících dřevin špatně rostly a již doplněné stromky byly vlivem zastínění a konkurence deformované a špatně rostlé s mnoha defekty. Došlo tedy k tomu, že většina starých lip byla vyměněna za nové, ale do stromořadí byly zakomponovány některé ze stávajících stromů - mladší stromy s předpokladem zdárného vývoje a některé významné stromy s předpokladem bezpečného ponechání na stanovišti bez výrazných redukcí korun. Chodník pro pěší a cyklisty dostal nový živičný povrch s novými ohrubami a zálivy pro lavičky s mlatovým povrchem a celý prostor byl doplněn novým moderním mobiliářem. (MMHK, 2010)

Obrázek 13: Vizualizace rekonstrukce ulice V Lipkách (východní část)

Zdroj: MMHK, 2010

Třída Karla IV a Dukelská ulice

Na západním předmostí Tyršova mostu začíná důležitá komunikační tepna města – třída Karla IV., která za 2. městským okruhem pokračuje pod názvem Dukelská až do prostoru „U Koruny“, kde navazuje na Pražskou třídu pokračující do Kuklen. To, že se z urbanistického hlediska jedná o ulici jednu (a nikoli dvě nebo tři, jak by se mohlo zdát podle názvu), je možno vysledovat již v dávné minulosti. Tímto koridorem procházela prastará cesta z Hradce Králové na Prahu. Také od prvních regulačních plánů ji lze vysledovat pod názvem Pražská silnice, později (cca od roku 1912) Karlova třída². Ulice má jasný východozápadní směr, ale na rozdíl od Gočárový třídy nemá přímý průběh, ale je vzdutá severním směrem. Naším zájmem ovšem bude její východní část od Tyršova mostu po ústí ulice Hořické, neboť pouze tato část ulice oplývá námi sledovaným fenoménem, tedy uličním stromořadím.

² myšlen byl ovšem Karel I., nikoli Karel IV.

Obrázek 14: *Stabilní katastr - výřez*

Zdroj: Richter, Semotanová 1998

Pražská silnice byla jednou ze starších alejí, které byly obnoveny po roce 1866 a již v roce 1914 je zmiňována jako alej čtyřřadá lipová. (Toman, 1985) K obestavbě původní Pražské silnice začalo docházet při její jižní straně již na základě prvních regulačních plánů (původní bloky C a XV mezi ulicemi Havlíčkovou, Šafaříkovou a Čelakovského). Vlastní profil ulice mezi zástavbou je téměř 40 m. V době vzniku dnešního prostorového řešení tedy v průběhu 30. let 20. století byla ulice rozdělena na hlavní jízdní pruh (uprostřed uličního profilu) a dva obslužné jednosměrné pruhy podél uliční fronty. Hlavní dopravní prostor byl od obslužných pruhů oddělen zvýšenou refýží, na které byly nově vysázeny dvakrát dvě řady lip. Parter pod stromy sloužil jako promenáda.

Obrázek 15: *Karlova třída (dnes třída Karla IV.) v roce 1938*

Zdroj: Pešek, 2008

Karlova, později Bismarkova, Stalinova a Dukelská se v průběhu 40. až 60. let měnila jen nepatrně, což koneckonců dokládá srovnávací fotografie z 60. let. Aleje lip jsou vzrostlejší, po ulici jezdí trolejbusy, tu a tam se objevují prvky názorné agitace.

84

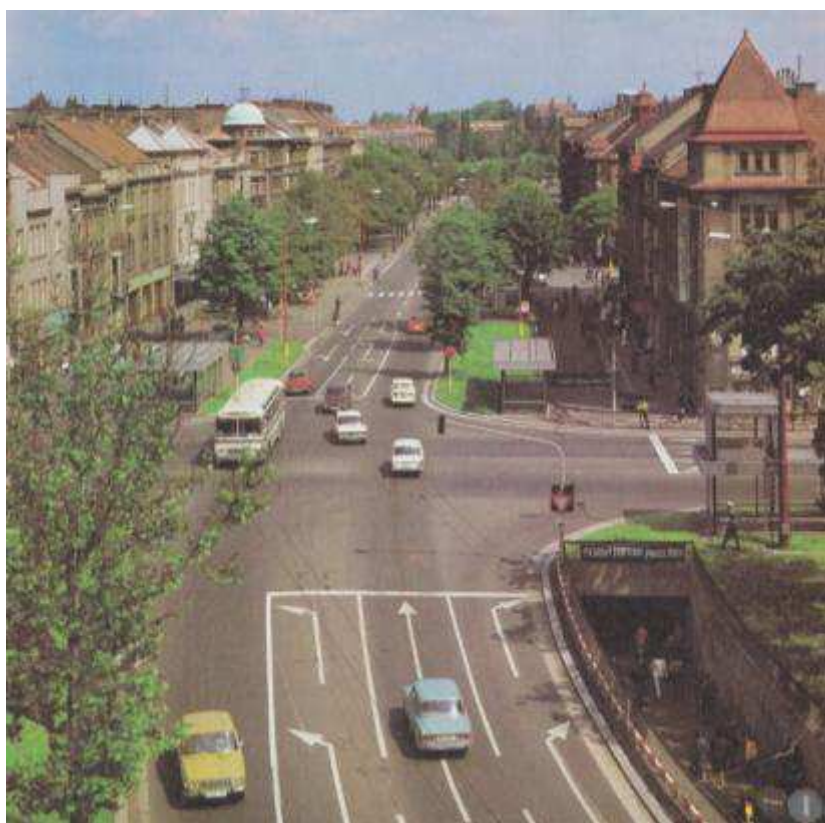
Obrázek 16: *Stalinova třída v 50. letech 20. století*

Zdroj: Pešek, 2008

V letech 1971 – 1973 vzniká podle projektu Karla Schmieda st. na křížení 2. městského okruhu – ulic Střelecké a Resslovy s tehdy Dukelskou třídou podchod pro pěší. Realizace podchodu byl první a na dlouhou dobu jediný počín v budování hradecké pěší zóny. Interiér podchodu – z urbanistického hlediska zdařilý je od Karla Schmieda st. a L. Felgera z roku 1974. (Drnovská, 1989) Vybudování podchodu a změna uspořádání křižovatky narušily jednotu Dukelské třídy. Průběžný je od té doby směr severojižní reprezentovaný Střeleckou resp. ressllovou ulicí, nikoli tak, jak tomu bylo do té doby směr východozápadní reprezentovaný Dukelskou (dnes Dukelskou a Karla IV.).

Obrázek 1: Dukelská třída s podchodem počátkem 80. let

Zdroj: Menec, 1983

V této době se také začíná zhoršovat stav vlastního parteru ulice. Část lipového stromořadí je vykácena a nahrazena jeřáby, případně betonovými květináči s tzv. mobilní zelení. Střední refýž je vlivem vzrůstající dopravy stále více „okupována“ parkujícími vozidly a pěší jsou tedy vytlačováni na chodníky podél domů.

Obrázek 18: Dukelská třída v roce 1982

Zdroj: Menec, 1983

Obrázek 19: Třída Karla IV. v současnosti

Zdroj: foto Petr Šilhánek, 5.5.2014

Dnešní stav ulice se z funkčního hlediska výrazně nezměnil, pouze přibýlo výrazné množství parkujících aut. Původně promenádní refýž dnes slouží výhradně k parkování. Parkuje se kolmo mezi stromy a navíc podélně v obslužných jednosměrných komunikacích i částečně na chodnících. Stromy jsou zasazeny v betonových nádobách se zvýšeným okrajem asi o půl metru oproti úrovni chodníku, aby tak byly chráněny před mechanickým poškozováním automobily. Stav parteru není nijak komfortní. Chodníky jsou převážně asfaltové, pouze v malé části – od Bařkova náměstí k podchodu došlo v roce 1999 k předlažbě na žulovou mozaiku. Vybavení mobiliárem je v podstatě nulové – nachází se zde pouze plastové odpadkové koše a kromě zastávek MHD se není kam posadit. Rozhodně by si ale tato významná městská třída zasloužila větší péči o svůj design.

Rekonstrukce třídy Karla IV. by dnes logicky navazovala na právě dokončenou rekonstrukci Náměstí 28. října a ulic S. K. Neumanna a Dukelská. Uvažována je i přestavba podchodu, která je inspirovaná připomínkami občanů. Bude zpracována studie na variantu rozšíření podchodu o čtvrté rameno, které bude mít napojení do Hořické ulice, čímž se zjednoduší a zkrátí trasa k parkovacímu domu Katschnerka a k autobusovému terminálu. (Svátek, 2012)

Obrázek 20: *Budoucí podoba tř. Karla IV.*

Zdroj: Žárovka architekti 2014

Nábřeží řeky Labe

Celé levostranné nábřeží řeky Labe nese jméno Eliščino nábřeží.³ Dnešní podoba nábřeží byla v základních rysech vytvořena, stejně jako v případě protilehlého nábřeží Tylova a Smetanova při regulaci řeky Labe v letech 1907 – 1912. Navržené regulační úpravy obou řek spočívaly především ve vyrovnaní toků, rozšíření a prohloubení koryta, ve výstavbě pobřežních hrází a zpevnění břehů. V neposlední řadě došlo v rámci říční regulace i k odstranění starých mostů⁴. V roce 1908 došlo ke zbourání starého pevnostního mostu a v letech 1909 - 10 k postavení nového - Pražského mostu. Na nový Pražský most byly při jeho stavbě umístěny koleje, neboť se v té době uvažovalo se zavedením tramvajové dopravy ve městě. Koleje, nikdy nepoužívané, byly odstraněny při rekonstrukci mostu v 70. letech 20. století. (Prokeš, 1992)

Součástí regulace byly i opěrné pískovcové zdi opatřené litinovým zábradlím z let 1897 a 1900.⁵ Výstavba Tyršova mostu byla dokončena v roce 1933 na základě architektonického návrhu Josefa Gočára. Most byl postaven z pohledového, kamenicky opracovaného železobetonu. (Kaňka, Mlynář, 1934)

Obrázek 21: Eliščino nábřeží v roce 1927, pohled od jihu

Zdroj: Pešek, 2008

Zástavba na této straně řeky však započala dříve než na straně protilehlé, neboť Eliščino nábřeží přímo navazuje na historickou část města. Obytné domy zde tedy začaly vznikat v rozmezí let 1893 - 1910. Jejich regulace – třípodlažní výška zástavby, byla velmi vhodně zvolená, neboť vytváří městský ráz zástavby, ale pohledově neruší historické jádro. Je tak vytvořen dojemově klidný a vyrovnaný urbanistický celek, v jehož jižní části vznikla v roce 1910 urbanisticky dominantní stavba, a to hydroelektrárna a vodárna na Labi od Františka Sandera.

³ Původní název byl nábřeží Elišky Pomořanské a v období socialismu bylo přejmenováno na nábřeží Protifašistických bojovníků. Současný název pochází z roku 1990.

⁴ Starý pevnostní most pocházel z let 1767 – 68 (Prokeš, 1992)

⁵ Litinové zábradlí prošlo rekonstrukcí až v roce 2013. (MMHK, 2013)

Nejvýznamnější stavbou, která se na nábreží nachází, je bezesporu budova Muzea od Jana Kotěry z let 1909 - 1912. Jan Kotěra se nikdy nezabýval jen svou stavbou, ale stejně zodpovědně současně řešil i urbanistické detaily jejího okolí. Nejmarkantněji se to projevuje právě u muzea, kdy Kotěra, kromě toho, že upravil oba vstupy na Pražský most s kiosky, zakreslil do náčrtu muzea i návrh řešení jeho okolní zástavby a úpravu labských nábrežních zdí se zábradlím. (Původní náčrt však neodpovídá později realizovanému stavu.) (Herain, 1930) Fontána před budovou muzea, Kotěrou navržená jako součást stavby, byla pro nedostatek finančních prostředků postavena až na přelomu 20. a 30. let 20. století.⁶ Jan Kotěra řešil i úpravy chodníkových dlažeb na Eliščině nábreží.

Obrázek 22: Pohled na muzeum od Pražského (tehdy Wilsonova mostu) v roce 1925

Zdroj: Pešek, 2008

Dlažba realizovaná dle Kotěrova návrhů byla pravděpodobně v 70. nebo 80. letech nahrazena betonovými dlaždicemi. Počátkem 90. let 20. století došlo k rekonstrukci nábreží. Nevhodná betonová dlažba byla nahrazena původní štípanou žulovou mozaikou v kombinaci bílé a šedé, doplněné městským mobiliárem – lavičkami a odpadkovými koši. Takto upravené nábreží se stalo nejen důstojným předprostorem muzea, které bylo vyhlášeno národní kulturní památkou, ale i příjemným místem pro pobyt a krátkodobý odpočinek obyvatel i návštěvníků města.

V životě města se nejvíce uplatňuje právě část náměstí před muzeem tj. mezi Pražským a Tyršovým mostem. V této části nábreží je dodnes dochován fragment hradeb s charakteristickým jehlancem batarda.⁷

Severní část nábreží byla původně Josefem Gočárem uvažována pro situování významných veřejných staveb. Symetrii lze objevit i v Gočárově návrhu Eliščina nábreží mezi muzeem a městskými lázněmi z roku 1926. Plochu dnešního náměstí Osvoboditelů na regulačním plánu zaujímá Galerie umění, která je v proporcích zrcadlovým obrazem protějšího muzea.

⁶ Kovové části fontány provedla Státní odborná škola v Hradci Králové, kamenické práce pro fontánu byly provedeny v Supíkovcích ve Slezsku. (Herain, 1930)

⁷ Batardo bylo součástí opevnění. Stálo na zdi spojující dvě protější hradby. Zeď zabraňovala vlévání vody z řeky do příkopu a naopak. Batardo - kuželovitá vížka zase bránila, aby nepřítel nemohl použít příčných zdí k přechodu přes vodní příkop.

Symetrála půdorysů osou budov je totožná s osou Tyršova mostu. Nábřežní fasáda Galerie je opět obráceným obrazem městských lázní, ležících na nábřeží severněji.

Obrázek 23: Smetanovo a Eliščino nábřeží ve 40. letech

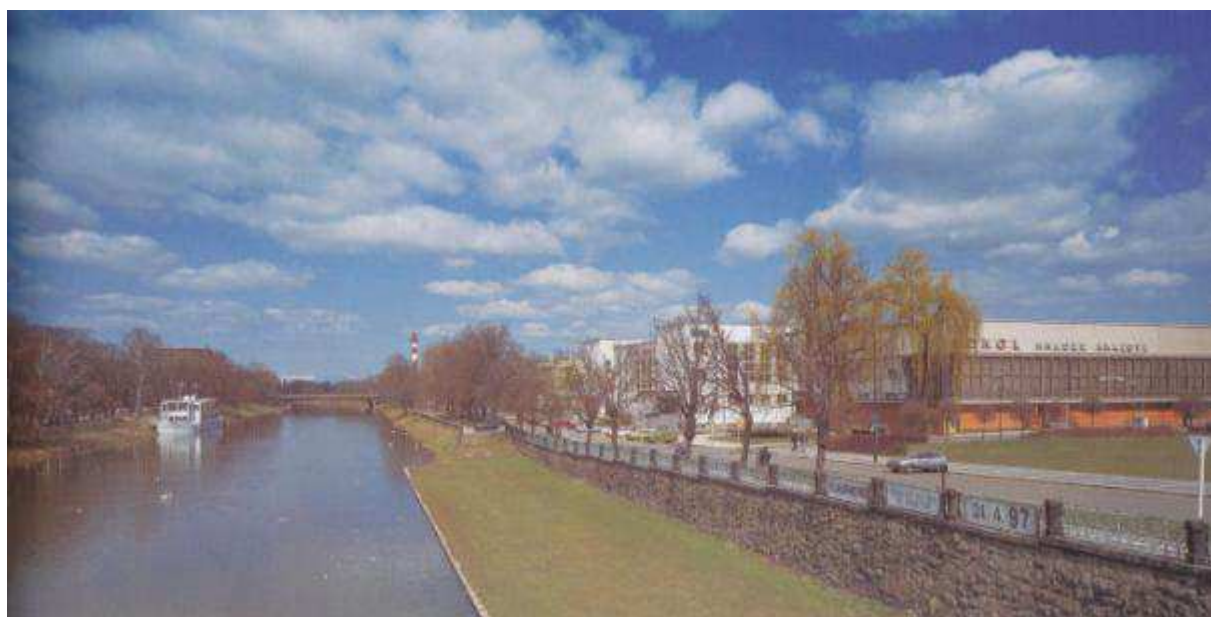
Zdroj: Pešek, 2008

V ose obou budov, v částečném odstupu, je symetrická budova tělocvičny Sokola se stadiónem. Projekt nebyl v této podobě realizován a na nábřeží dnes najdeme řadu budov sice čistých stereometrických forem, avšak nejasné prostorové skladby – lázně, tělocvična, Komerční banka. V této části nábřeží – před lázněmi⁸ se nachází i pozoruhodný mostek přes původní koryto Piletického potoka⁹, který projektoval František Sander. V těchto místech bývala dlouhá léta oblíbená půjčovna loděk. (Prokeš, 1992) V letech 1929 – 1933 byla na nábřeží realizována Sokolovna podle návrhu Milana Babušky a v letech 1924 – 1934 postavilo město z daru Spořitelny městské jubilejní lázně. (Kaňka, Mlynář, 1934) Vlastní úprava nábřeží svým charakterem navazovala na řešení u muzea. V 80. letech 20. století byla k sokolovně přistavěna nová tělocvična (dnes tvoří severní stranu náměstí Osvoboditelů). V rámci této přístavby byl upraven i vstup do Sokolovny a před vstup byla v roce 1989 umístěna plastika „Hráč košíkové“ od Z. Němečka.

⁸ Městské lázně projektoval Oldřich Liska a byly otevřeny v roce 1933.

⁹ Koryto Piletického potoka bylo v 70. letech 20. stol. přeloženo severně, až za budovu telefonické ústředny.

Obrázek 24: *Eliščino nábřeží severně od Tyršova mostu v roce 1997*

Zdroj: Podhrázský, 1997

Levobřeží v úseku mezi náměstím Svobody a Tyršovým mostem nese název Tylovo nábřeží, severně od Tyršova mostu je to pak nábřeží Smetanovo. Aleje na obou březích řeky Labe v těchto místech jsou historickou záležitostí. Literatura se zmiňuje o znovuvysázení alejí podél řeky Labe až k železničnímu mostu, ke které došlo v roce 1868 (tedy po zrušení zákazu výstavby v pevnostním obvodu) a dále o vysazování alejí v letech 1898 – 1903. (Prokeš, 1992) Vlastní prostor Tylova a Smetanova nábřeží je tvořen dvouřadou alejí lip, doplněných travnatými plochami. Nábřeží má odpočinkový promenádní charakter.

Obrázek 25: *Nábřeží mezi Pražským a Tyršovým mostem*

Zdroj: Pešek, 2008

Část nábreží mezi Pražským a Tyršovým mostem byla upravena počátkem 90. let 20. století. Nábreží bylo předlážděno štípanou žulovou mozaikou vytvářející obrazce šedé a bílé (obdobně jako protilehlá strana před muzeem). Prostor byl doplněn prvky městského mobiliáře, zejména lavičkami, které jsou umístěny s výhledem na řeku a protilehlé nábreží, ale i na domy na nábreží. Lavičky jsou umístěny vždy po dvou v každém směru pohledu, po délce nábreží je šest takovýchto skupin, což představuje 24 laviček. V rámci studie na řešení Tylova nábreží byla v roce 1999 navržena i úprava chodníkové části přiléhající k domům mezi Pražským a Tyršovým mostem, kde došlo nejen k předláždění z původní betonové na žulovou mozaikovou dlažbu, ale i doplnění prostoru o drobné zelené nárožní plochy a mezilehlé zelené odpočinkové plochy s několika stromy.

Smetanovo nábreží má volnější kompozici – řeka není spoutána mezi kamenné zdi, jako v jižnější části, ale od nábrežní hráze, po které vede výše zmiňovaná dvouřadá alej, se nábreží volně svažuje k řece. Problémem Smetanova nábreží byla v minulosti absence občanského vybavení, které by tuto část zatraktivňovalo a přivádělo sem obyvatele města. V roce 1996 byla na řeku Labe v této části města umístěna restaurační loď Čechie, která přinesla kýžené oživení jen dočasně a po řadě let chátrání byla v roce 2011 z nábreží zase odstraněna. Loď byla později doplněna půjčovnou pramic a přístavištěm parníčků královna Eliška a Hradec, které baví hlavně dětské obyvatele a návštěvníky města. Bohužel vlastní řešení „přístaviště malých plavidel“ je více než provizorní.

Obrázek 26: *Loď Čechie na Smetanově nábreží v roce 2010*

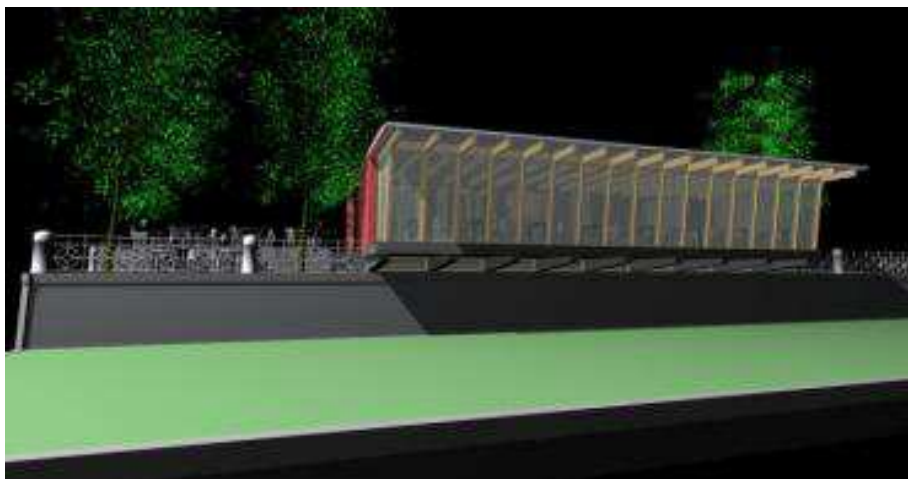
Obrázek 27: *Parníček královna Eliška na Labi*

Zdroj: foto Loren - Kleo

Ve stejné době, kdy na nábreží přibyla loď Čechie, vznikl i návrh na tzv. Kavárnu na Labi, od atelieru Žárovka (architekti Tomáš Vychodil, Vladimír Šolc a Pavel Zadrobílek). Tento projekt řešil nejen umístění vyhlídkové kavárny na předmostí Tyršova mostu, ale i vlastní řešení úprav předmostí. Můžeme jen litovat, že se tuto velmi zdařilou architekturu nepodařilo realizovat, neboť by přinesla do tohoto prostoru zcela novou architektonickou a výtvarnou dimenzi.

Obrázek 28: Studie Kavárny na Labi

Zdroj: Žárovka architekti, 2001

Současný stav parteru a zejména zeleně nábřeží severně od Pražského mostu není uspokojivý – absence laviček a odpadkových košů, rozpraskaný asfaltový povrch, a rozhodně vyžaduje rekonstrukci. Formou nábřežních alejí se přenáší do městského prostředí přirozené spojení zeleně a řeky. V části toku od Labského mostu (Gočárovův okruh) až k soutoku s Orlicí je řeka Labe lemována zelení po obou stranách. Nábřeží plní funkci významného městského prostoru, jednak je městskou ulicí, zároveň slouží jako vycházková trasa podél řeky a přímočará severojižní spojnice pro pěší a cyklisty. Tvoří významnou městskou promenádu, sloužící zejména místním obyvatelům (vycházky, venčení psů, vycházky mateřské školky, krmení ptactva, odpočinek, apod.) a dále projíždějícím nebo procházejícím (zaměstnání, školy, zábava) a také návštěvníkům kulturních či sportovních akcí, buď v přílehlých institucích (filharmonie, městské lázně, kongresové centrum Aldis), nebo při pořádaných venkovních akcích (nábřeží paromilů, Den Labe apod.). Naplnění všech prostorových a komunikačních funkcí, které nábřeží plní, je svázáno s fungující zelení. Stávající stav stromů v aleji se zhoršuje, provozně nebezpečné stromy jsou postupně odstraňovány a zelenou linii aleje tak poškozují rozsáhlé proluky. V druhové skladbě na pravém břehu Labe převažují lípy, od Tyršova mostu na sever jsou přimíchány jasany, javory, kleny a jilmy. Na levém břehu od elektrárny až k Městským lázním dominují platany, v úseku od objektu Městských lázní k Labskému mostu duby červené. V úseku od kulturně společenského centra Aldis směrem k Labskému mostu nábřeží sousedí s dočasně neudržovanou plochou s náletovým porostem, na které se předpokládá výstavba nového polyfunkčního objektu patřícího k městskému obvodovému centru. Nábřeží Labe až k soutoku s Orlicí je součástí biokoridoru regionálního významu. Zájmové území na pravém břehu Labe leží na území městské památkové zóny a celé zájmové území náleží k území ochranného pásma městské památkové rezervace v Hradci Králové. Cílem studie je komplexní řešení rekonstrukce aleje a návrhu úpravy zpevněných ploch v souladu s vedením pěší a cyklistické dopravy, včetně mobiliáře. Studie zajistí potřebnou koordinaci mezi zakládáním obnovených úseků stromořadí a umístěním zpevněných ploch (dopravních a odpočinkových). (MMHK, 2013)

Obrázek 29: *Současný stav zeleně na Smetanově nábřeží*

Zdroj: foto Martin Sládek - Martens

Výše uvedený projekt by měl navázat na rekonstrukci, která proběhla na náplavce pravého břehu Labe v roce 2012. O sto let dříve tedy v roce 1912 došlo při regulaci Labe k vybudování tzv. náplavek, které měly sloužit k zajištění vozů až k řece, protože se v té době uvažovalo se splavněním Labe až do Jaroměře. Od splavnění řeky se nakonec pro její nízký stav vody upustilo a náplavky dosud nenašli své využití v organismu města. Podle projektu Pavla Zadrobílka a Vladimíra Šolce z atelieru Žárovka byla vytvořena nová schodiště po obou stranách Pražského mostu, doplněny lavičky a osvětlení. Základem nového návrhu na kultivaci této atraktivní lokality byla úprava stávajících vstupů a vytvoření nového hlavního vstupu z prostoru předmostí Pražského mostu. Návrh řešil nový vstup v podobě dvou schodišťových těles o půlkruhovém půdorysu, která jsou symetricky umístěna vzhledem k ose Pražského mostu. K celkové kultivaci náplavek přispívá úprava povrchů, mobiliář i osvětlení.

Obrázek 30: *Regulace Labe v roce 1910*

Zdroj: Zikmund, Pospíšilová, 2000

Obrázek 31: *Vizualizace úprav náplavek v roce 2012*

Zdroj: MMHK, 2013

Jižní část Tylova nábřeží navazuje na ulici V Lipkách skrze školský blok. Rozpůlení trojúhelníkové plochy mezi Gočárovou třídou a Tylovým nábřežím zachováním empírové aleje V lipkách navrhli již Oldřich Liska s Václavem Reichlem ve svém regulačním plánu z roku 1909. Jejich řešení se v podstatě přidržel i Josef Gočár v době, kdy realizoval své projekty gymnázia (1923–27), mateřské školky (dnes jídelna základních škol) (1926–28) a základních škol (1925–27). (Kaňka. Mlynář, 1934)

Obrázek 32: Tylovo nábřeží jižně od Pražského mostu ve 40. letech

Zdroj: VČM Pardubice

Současně s výstavbou jednotlivých budov byla Gočárovi, stejně tak jako v předtím Kotěrovi, svěřována řešení urbanistických detailů. Pod jeho vedením bylo v letech 1926–28 upravováno Tylovo nábřeží. Regulace školského bloku na Tylově nábřeží byla myšlenkově předpracována již při návrhu gymnázia (původně Rašínova dnes gymnázia J. K. Tyla). Vstupní průčelí Tylova gymnázia je zkosením zdůrazněno jako plastický článek protáhlého nábřežního náměstí, jehož delší stranu tvoří dva symetrické bloky základních škol s drobnou betonovou architekturou subtilní a vzdušné mateřské školy v ose (dnes jídelny základních škol). (Krátký, 1990) Před vstupem do budovy Gočár situoval cca 10 m vysoký pylon s plastikou Vítěze od Jana Štursy, který byl vytvořený v roce 1924.¹⁰

Nábřeží bylo upraveno v úzkém pásu podél řeky, a to jako promenáda ve dvouřadě lipové aleji. Kolem nových škol v Zálabí byly umístěny nové jednoduché tvary litých těles elektrického osvětlení podle Gočárova návrhu, které pak byly umisťovány po celé nové části městského centra. (Herain, 1930)

¹⁰ U budovy školy byl rovněž umístěn státní znak, a to ze strany Tylovo nábřeží od Otto Gutfreunda, vytvořený v roce 1927.

Obrázek 33: Vstup do gymnázia J. K. Tyla a Tylovo nábřeží v 70. letech

Zdroj: foto Karel Michálek, 1974

Prostor této části nábřeží je ovlivněn i možností pěšího spojení s pravým břehem řeky a vstupem do Jiráskových sadů přes most zvaný Hučák. Vlastní prostor nábřeží byl po dostavbě školského bloku a obytného souboru Labské kotliny I. (tj. na přelomu 50. a 60. let) parkově upraven s maximálním vyloučením motorové dopravy – jedná se o přírodně pojatý odpočinkový prostor doplněný sportovišti pro mládež. Na přelomu 70. a 80. let vznikla v prostoru síť asfaltových cest, které sice poměrně dobře zachycovaly hlavní pěší tahy v území, ale z urbanistického hlediska je lze považovat za nahodilé a nekoncepční.

Obrázek 34: Tylovo nábřeží od předmostí Hučáku

Zdroj: Wikimedia, 2012

Bylo by nanejvýš vhodné, kdyby se k úpravám tohoto prostoru přistoupilo v nejbližší době. Stav zeleně není uspokojivý a městský mobiliář (buď zcela absentuje) nebo je ve velmi zchátralém stavu. V roce 1999 vznikla v atelieru Žárovka (architekt Pavel Zadrobílek) urbanistická studie, která vytváří rámec pro realizaci úprav tohoto prostoru. Nový návrh navazuje velmi citlivě na Gočárovu prostorovou koncepci. Do dnes neorganizované zelené plochy vkládá prodloužení osy školského bloku (spojnici bývalé mateřské školy s předmostím Hučáku) jako centrální parkově upravenou plochu s pergolou a sezením. K předmostí Hučáku jsou nově organizovány i cesty pro pěší, které se odtud rozbíhají ve směru ke gymnáziu J. K. Tyla a k Základní škole Josefa Gočára (dříve Zálabí). Nově je tu navrženo přímé pěší spojení do Labské kotliny I. a organizována cyklistická doprava. Dálková Labská cyklotrasa je v prostoru Hučáku svedena na náplavku a provedena takto bezkolizně městem až za Tyršův most. Městská stezka je vedena po nábřeží až na náměstí Svobody, kde je převedena obloukem po západní straně. Vlastní zelené nábřežní prostory jsou navrženy jako pobytové trávníky před školami. Jižní část Tylova nábřeží, až k mostu na soutoku má rovněž navrženou novou parkovou úpravu. V lokalitě „u prádelny“ je umístěno kvalitativně jiné dětské hřiště oproti dnešnímu stavu. Stávající plácek pro míčové hry a asfaltová plocha by se mohly přeměnit na travnaté hřiště pro míčové hry, zpevněné hřiště pro míčové hry a bruslení a doplnit organizovaným hřištěm dětské krajiny.

Obrázek 35: Studie Tylova nábřeží od Pavla Zadrobílka z roku 1999

Zdroj: Atelier Žárovka Architekti

Závěr

Problematika zeleně ve veřejných prostorech města je věcí nanejvýš dynamickou. Mění se nejen život těchto prostorů a požadavky na ně kladené, ale s ohledem na podstatu zeleně jako takové, mění se i ona. Vzniká tak velmi složitý živý organismus, který ovlivňuje nejen vzhled – estetiku daného místa, ale ovlivňuje i psychický stav svých obyvatel a návštěvníků. Článek se zaměřil jen na analýzu a proměny zeleně v ulicích centrálního Hradce Králové, které vznikly v průběhu transformace města z pevnosti na moderní město a na jejich význam pro formování Hradce Králové jako „města plného zeleně“, a to zejména s důrazem na tři městské prostory – ulici V Lipkách, třídu Karla IV. a nábřeží Labe (zahrnující prostor Tylova, Smetanova a Eliščina nábřeží). Záměrně stranou zůstala problematika parků, příměstské zeleně a řada dalších fenoménů. Tato témata by měla být prozkoumána a rozpracována v dalších samostatných pracích.

Literatura

- [1] DOMEČKA, Ludvík. *Přívodce po Hradci Králové a okolí: výlety z Hradce Králové*. 2. rozmn. vyd. V Hradci Králové: B. E. Tolman, 1910. 60 s.
- [2] DOUBRAVA, Aleš. *Hradec Králové v obrazech tří století*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1971. [20] s., [52] s. fot. příl.
- [3] DRNOVSKÁ, Vladimíra. *Kámen v architektuře Hradce Králové ve XX. století*. Středoškolská odborná činnost. Hradec Králové: Gymnázium J. K. Tyla, 1989 (rukopis)
- [4] HALÍK, Pavel, KRATOCHVÍL, Petr a NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. 204 s. ISBN 80-200-0245-6
- [5] HERAIN, Karel. *Ulrichův Hradec Králové* in Umění III, 1930, str. 289-356
- [6] HOWARD, Ebenezer. (1924) *Zahradní města budoucnosti*. Praha: Vesmír.
- [7] KAŇKA, Josef, ed. a MLYNÁŘ, Karel, ed. *Hradec Králové: přehled desetileté práce 1924-1934*. Hradec Králové: [nákladem města], 1934. 127, [I] s.
- [8] KOCOURKOVÁ J., *Zásady a pravidla územního plánování*, VÚVA Praha, 1982
- [9] KRÁTKÝ, Jiří. *Urbanistická kompozice Hradce Králové: určeno posl. pedag. fakult.* 1. vyd. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1990. 186 s. ISBN 80-7041-204-6.
- [10] MAGISTRÁT MĚSTA HRADCE KRÁLOVÉ [online] 2013 [cit. 2014-01-04] Dostupné z: www.mmhk.cz
- [11] MENEC, Zdeněk. *Hradec Králové: [Fot. prop. publikace]*. Hradec Králové: Měst. NV, 1983. 136 s.
- [12] PEŠEK, Pavel. *Porovnávací album Hradce Králové* [online] 2008 [cit. 2013-12-29] Dostupné z: <http://www.promenahradce.cz/>
- [13] PODHRÁZSKÝ, Miroslav. *Hradec Králové*. 1. vyd. Hradec Králové: Garamond, 1997. 142 s. ISBN 80-900682-3-5.
- [14] PONDĚLÍČEK, Michael. *Zeleň v urbánním prostoru jako indikátor kvality života města*. Ph.D. Thesis. Brno: Vysoké učení technické. Fakulta architektury, 2012. ISSN 1213-4198
- [15] POTŮČEK, Jakub. *Hradec Králové: architektura a urbanismus 1895-2009*. [Hradec Králové]: Muzeum východních Čech ve spolupráci s vydavatelstvím Garamon, [2009]. 152 s. ISBN 978-80-86472-42-3
- [16] PROKEŠ, Jiří. *Hradec Králové: Procházka městem*. Hradec Králové: Pevax, 1992. 77 s.
- [17] RICHTER, Miroslav, SEMOTANOVÁ, Eva. *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 5 – Hradec Králové*. Praha: Historický ústav akademie věd ČR, 1998. ISBN 80-85268-52-3
- [18] SÁDLO, Jiří et al. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Vyd. 3., upravené. Praha: Malá Skála, 2008. ISBN 978-80-86776-06-4
- [19] *Sbírky Východočeského muzea v Pardubicích* [online] Východočeské muzeum v Pardubicích, nedatováno [cit. 2014-01-04] Dostupné z: <http://vcm-sbirky.cz/?level=picture&id=2273>
- [20] SVÁTEK, Jiří. *Rozvoj města Hradce Králové v kontextu principů (trvale) udržitelného rozvoje in Regionální rozvoj mezi teorií a praxí* [online] mimořádné číslo 2012 [cit. 2014-01-04] Dostupné z: <http://www.regionalnirozvoj.eu/2012mimoradne-cislo/rozvoj-mesta-hradce-kralove-v-kontextu-principu-trvale-udrzitelneho-rozvoje>
- [21] ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. *Veřejné prostory v územně plánovacím procesu*. Vyd. 1. Brno: Vysoké učení technické, Fakulta architektury, Ústav teorie urbanismu, 2003. 144 s. ISBN 80-214-2505-9

- [22] ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra a ŠILHÁNEK, Petr. *Ulice, náměstí a nábřeží Hradce Králové*. 1. vyd. [Hradec Králové]: Civitas per populi, 2009. 185 s. ISBN 978-80-903813-8-4
- [23] TOMAN, František. *Sto let výstavby a územního plánování města Hradce Králové*. 1. vyd. Hradec Králové: Krajské muzeum východních Čech, 1985. 74 s.
- [24] VLČKOVÁ, Magdalena. *Lipky dostanou nový kabát*. [online] Magistrát města Hradce Králové [cit. 2014-01-04] Dostupné z: <http://www.hradeckralove.org/hradec-kralove/lipky-dostanou-novy-kabat>
- [25] VOREL Ivan (aktualizace BALABÁNOVÁ, Pavla, KYSELKA, Igor), *Pravidla územního plánování - C.5 Zeleň, ÚÚR Brno 2006 (aktualizace 2009)*, [cit. 2012-10-08] dostupné na: www.uur.cz
- [26] WIRTH, Zdeněk. *Josef Gočár, Praha: Hradec Králové*. Praha: F. Topič, [mezi 1930 a 1932]. 15 s., 32 l. obr. příl.
- [27] ZIKMUND, Jiří a POSPÍŠILOVÁ, Jaroslava. *Fotoalbum města Hradce Králové 1866-1918*. 1. vyd. Hradec Králové: Garamon, 2000. 223 s. ISBN 80-902593-6-7

HODNOTÍCÍ INDIKÁTORY KVALITY SÍDELNÍ ZELENĚ

ASSESSMENT INDICATORS OF URBAN GREENERY QUALITY

Ing. Lukáš Štefl, doc. Ing. Pavel Šimek, Ph.D.

Mendelova univerzita v Brně
Zahradnická fakulta Lednice, Ústav biotechniky zeleně
Valtická 337, 691 44, Lednice, Česká republika
e-mail: lukas.stefl@mendelu.cz, pavel.simek@mendelu.cz

Klíčová slova:

Sídelní zeleň, systém zeleně, indikátory, hodnocení, prostorová struktura

Keywords:

Urban greenery, urban greenery system, indicators, assessment, spatial structure

Abstrakt:

Současný vývoj v problematice udržitelného rozvoje a v péči o urbánní prostředí směřuje ke stále sofistikovanějšímu monitoringu a vyhodnocování stavu jednotlivých složek prostředí pomocí různých indikátorů. Indikátory jsou využívány nejen k hodnocení stávajícího stavu, ale stávají se i podkladem pro další plánovací a rozhodovací procesy. Významné uplatnění nalézají ve sledování změn v čase a dále pak v možnosti vzájemného porovnání objektů, měst, apod. Pro systémový management sídelní zeleně roste potřeba hodnotících indikátorů stavu a kvality zeleně. Každá hierarchická úroveň systému zeleně vyžaduje ke svému posouzení jinou skladbu hodnotících indikátorů a sledovaných parametrů. Příspěvek navrhuje, popisuje a demonstruje možnosti využití jednotlivých indikátorů hodnotících systém sídelní zeleně na příkladu vybraných městských obvodů města Ostravy. Pozornost je věnována především hodnocení prostorových parametrů systému zeleně a jeho skladebných částí.

Abstract:

Current development in sustainable development issues and in the field of care for urban environment heads towards more sophisticated monitoring and assessment of the state of environment components using various indicators. These indicators are used not only to assess the current state, but also become the basis for further planning and decision-making processes. Indicators are greatly applied in monitoring changes over time and also in the possibility of mutual comparisons of objects, cities, etc. System management of urban greenery increasingly requires assessment indicators of urban greenery state and quality. Each hierarchical level of urban greenery requires a different composition of assessment indicators and monitored parameters for its assessment. This paper proposes, describes and demonstrates the use of individual indicators that assess the system of urban greenery on example of selected urban districts of the City of Ostrava. Attention is paid to the assessment of spatial parameters of the urban greenery system and its structural parts.

1. Úvod

1.1. Důvody a význam hodnocení sídelní zeleně

V důsledku urbanizace se světová populace stále více koncentruje ve městech (KONG, NAKAGOSHI, 2006). Více než 50 % světové populace žije ve městech (ROY et al. 2012; KABISCH, HAASE, 2013). ROBERTS (2011) odhaduje, že do roku 2050 bude tento podíl blíže k 75 %. Materiály Evropské Unie (EUROPEAN COMMISSION, 2006) uvádí, že čtyři z pěti evropských občanů žijí v městských oblastech a kvalita jejich života je přímo ovlivněna stavem městského životního prostředí. Urbanizace má negativní dopad na zeleň ve městech (KONG, NAKAGOSHI, 2006). Dopady urbanizace na životní prostředí jsou většinou také spojeny s prostorovou redukcí zeleně. Ztráta nebo snížení zelených ploch může vést ke snížení biodiverzity a narušit strukturu i procesy městského ekosystému (ZHOU, WANG, 2011; KIM, PAULEIT, 2011). KABISCH, HAASE (2013) uvádí, že snaha o zajištění blahobytu a kvalitního prostředí pro obyvatel měst bude v globálním měřítku stále důležitější.

Četné studie (např. JOHNSON, 2001; GRIMM et al., 2008) upozorňují, že substituce vegetačního pokryvu, zejména za nepropustné povrchy, má negativní dopad na životní prostředí i kvalitu života obyvatel. Důležitost a význam městské zeleně v konceptu udržitelného rozvoje měst zdůrazňují např. THORÉN (2000); GUSTAVSSON et al. (2005); JABAREEN (2006). CHIESURA (2003) uvádí, že městské parky a otevřené zelené plochy mají strategický význam pro kvalitu života stále více urbanizované společnosti. Kromě významných environmentálních služeb poskytují sociální a psychologické služby, které mají zásadní význam pro obyvatelnost moderních měst a blahobyt jejich obyvatel. Tyto služby jsou nezbytné pro kvalitu lidského života a jedná se o jeden z klíčových prvků trvale udržitelného rozvoje (CHIESURA, 2003).

1.2 Současný stav řešené problematiky

Aktuální studie se zaměřují na hodnocení dynamiky změn v množství ploch zeleně na území měst a na změny v jejich podílu na celkové výměře měst (viz např. SMALL, LU (2006); YUAN et al. (2005); KABISCH, HAASE (2013)). Část studií je zaměřena na hodnocení prostorové struktury ploch zeleně a na hodnocení dynamiky jejich změn: např. KONG et al. (2005); KONG, NAKAGOSHI (2006); ZHOU, WANG (2011); LI et al. (2010). Výsledky výše uvedených studií prokazují negativní dopad probíhajících urbanizačních procesů na prostorovou strukturu ploch sídelní zeleně i na její množství (snižující se výměra ploch zeleně). Další studie jsou zaměřeny na hodnocení kvality jednotlivých ploch zeleně nebo jejich skladebných prvků. Jako příklad je možno uvést především indikátory vypovídající o stavu městských populací stromů, např. NOWAK et al. (2004); CUMMING et al. (2008).

2. Cíl práce

Cílem práce je představit možné indikátory k hodnocení prostorové struktury sídelní zeleně, tedy jeden z faktorů, který ovlivňuje kvalitu systému zeleně jako celku. Následně na modelovém území demonstrovat vypovídající schopnosti a možnosti použití jednotlivých indikátorů.

3. Materiály a metodika

3.1 Modelové území

Jako modelové území byly vybrány dva městské obvody města Ostrava: Poruba a Michálkovice. Ostrava je statutární město v Moravskoslezském kraji ležící na severovýchodním okraji České republiky. Celková rozloha města je 214,21 km² a je členěno do 23 městských obvodů. Celkový počet obyvatel je 306 128 (stav k 1. 1. 2012, převzato: KOLEKTIV, 2012). Ostrava je z hlediska rozlohy i počtu obyvatel třetí největší město České republiky. Městský obvod Poruba se nachází v severozápadní části města Ostrava. Rozloha je 13,18 km², počet obyvatel: 68 478 (stav k 1.1. 2012, převzato: KOLEKTIV, 2012). Původně malá obec byla v 50. letech dvacátého století vybrána k vystavění moderního urbanistického celku. V roce 1948 započala výstavba hornického sídliště a v roce 1952 budování tzv. Nové Ostravy, zamyšlené jako socialistické město, které mělo nahradit dosavadní centrum Ostravy (STRAKOŠ, 2009). Poruba je velmi hustě zastavěný městský obvod, typické jsou bloky obytných zástaveb (bytové domy, sídliště) a navazující občanská vybavenost. Centrum Poruby tvoří Alšovo náměstí a její protínající, více než 1,5 km dlouhá, parkově upravená Hlavní třída. Poruba je od roku 2003 vyhlášena městskou památkovou zónou. Městský obvod Michálkovice je situován na severovýchodním okraji města Ostrava. Rozloha je 2,89 km², počet obyvatel: 3 194 (stav k 1.1. 2012, převzato: KOLEKTIV (2012)). Jedná se o zastavěnou příměstskou část města Ostravy s významným zastoupením hornických kolonií se spíše rozvolněnou zástavbou rodinných domů (STRAKOŠ, 2009). Byl vybrán jako kontrastní obvod městskému obvodu Poruba.

3.2. Kategorizace ploch zeleně

Jednotlivé základní plochy zeleně byly terénním průzkumem kategorizovány do jednotlivých funkčních typů zeleně. Základní plocha zeleně (též objekt zeleně) „je část prostoru, v němž převládá některá z hlavních funkcí zeleně a její projevy jsou v základní ploše homogenní“ (ŠIMEK, 2001). Funkční typ zeleně „je oborový termín používaný pro upřesnění hlavní funkce základní plochy zeleně. Hlavní funkce je označení převládajících procesů a jevů, které souvisí s využíváním základní plochy zeleně“ (ŠIMEK, 2010). Funkční typy zeleně jsou děleny do dvou základních skupin (ŠIMEK, 2001). Plochy, na nichž zezeň plní hlavní funkci, tj. plochy, u kterých je většina rozhodujících funkcí vázána na vlastní zezeň. Druhou skupinou jsou plochy, na nichž zezeň plní funkci doplňkovou (doprovodnou), tj. takové plochy, na nichž dominuje funkce zastavitelných území (bydlení, vybavenost, doprava) a zezeň tuto funkci doprovází nebo doplňuje.

3.3 Hodnocené indikátory

Informace o jednotlivých základních plochách zeleně a jejich plošné parametry a hranice byly zaneseny do prostředí geografických informačních systémů (GIS). Následně byly vyhodnoceny jednotlivé indikátory. Přehled jednotlivých hodnocených indikátorů ukazuje Tab. 1. a dále blíže specifikuje její doplňující komentář.

Tabulka 1: Přehled hodnocených indikátorů						
Název tématické skupiny indikátorů Název jednotlivých indikátorů	Hodnota indikátoru					
	Četnost (ks)	Četnost (%)	Výměra (m ² ,ha)	Výměra (%)	Délka (m)	Hustota (ks*km ⁻²)
Celková rozloha městského obvodu			X			
Množství ploch zeleně tvořících systém zeleně						
Množství veškerých ploch zeleně	X	X	X	X		
Množství ploch zeleně v hlavní funkci	X	X	X	X		
Množství ploch zeleně v doplňkové funkci	X	X	X	X		
Podíl ploch zeleně na celkové rozloze městského obvodu	X	X	X	X		
Typová rozmanitost funkčních typů zeleně						
Zastoupení jednotlivých funkčních typů zeleně ¹	X	X	X	X		
Velikost ploch zeleně						
Velikost nejmenší plochy zeleně			X			
Velikost největší plochy zeleně			X			
Průměrná velikost plochy zeleně ²			X			
Hustota ploch zeleně						
Hustota veškerých ploch systému zeleně ³						X
Hustota ploch jednotlivých funkčních typů zeleně ³						X
Prostorové vztahy ploch zeleně (spojitost systému)						
Průměrná vzdálenost k nejbližší sousední ploše zeleně ^{4,5}					X	
Nejkratší vzdálenost sousedních ploch zeleně ⁵					X	
Nejdelší vzdálenost sousedních ploch zeleně ⁵					X	
(Dále vztaženo k významným funkčním typům zeleně)					X	
Prostorové rozložení významných funkčních typů ⁶	X					

Tab. 1. – doplňující komentář:

¹ Indikátor umožní definovat dominantní či převládající funkční typy zeleně, které často určují charakter systému zeleně i jeho funkčního využití.

² Vypočteno jako aritmetický průměr z výměr jednotlivých ploch zeleně.

³ Celkový počet daných ploch zeleně dělen celkovou rozlohou městského obvodu.

⁴ Vypočteno jako aritmetický průměr z jednotlivých vzdáleností mezi sousedními plochami zeleně.

⁵ Indikátory uvádějí, jaké jsou vzdálenosti mezi dvěma sousedními (tedy nejbližšími) plochami zeleně. Uváděny jsou průměrné, nejbližší a nejdelší vzdálenosti mezi dvěma sousedními plochami zeleně. Následně jsou indikátory vztaženy k různým funkčním typům zeleně.

⁶ Tato skupina indikátorů vyjadřuje změnu prostorové struktury systému zeleně v závislosti na vzdálenosti od centra městského obvodu. V centru městského obvodu byl umístěn střed kružnice a z něho vymezeny 4 kružnice (okruhy) s různým poloměrem. Poloměr první kružnice byl 500 m, poloměr dalších se navyšoval pokaždé o 500 m. Následně byl hodnocen počet ploch zeleně nacházejících se v jednotlivých okruzích. Jako střed kružnice bylo zvoleno kulturní a historické centrum. V případě Poruby se jednalo o Alšovo náměstí (GPS: 49°49'46.9"N 18°10'07.7"E), v případě Michálkovic se jednalo o Michálkovické náměstí (GPS: 49°50'30.9"N 18°20'40.9"E). Principiální základ tohoto metodického kroku byl inspirován prací ZHOU, WANG (2011).

3.4 Zpracování dat

Ke zpracování dat získaných dálkovým i terénním hodnocením byl použit software Microsoft Office Excel verze 2010. Ke zpracování geografických dat byl použit software ArcGIS Desktop verze 10.1. licencován v rámci ESRI Site Licence pro Mendelovu univerzitu.

4. Výsledky

Výsledné hodnoty jednotlivých indikátorů ukazují *Tab. 2* a *Tab. 3*.

Tabulka 2: Výsledné hodnoty jednotlivých indikátorů, část 1.									
Hodnocený indikátor		PORUBA				MICHÁLKOVICE			
Celková rozloha městského obvodu (ha)		1317,92				289,15			
Množství ploch tvořících systém zeleně		Četnost (ks)	Četnost (%)	Výměra (m ²)	Výměra (%)	Četnost (ks)	Četnost (%)	Výměra (m ²)	Výměra (%)
	Množství veškerých ploch zeleně	290	100	659,55	100	67	100	36,29	100
	Množství ploch zeleně v hlavní funkci	92	31,72	146,32	22,19	25	37,31	14,28	39,34
	Množství ploch zeleně v doplňkové funkci	198	68,28	513,23	77,81	42	62,69	22,01	60,66
Podíl ploch zeleně na celkové rozloze (%)		50,05				12,55			
Typová rozmanitost funkčních typů zeleně		Četnost (ks)	Četnost (%)	Výměra (m ²)	Výměra (%)	Četnost (ks)	Četnost (%)	Výměra (m ²)	Výměra (%)
P	Parky	9	3,10	19,61	2,97	2	2,99	3,49	9,62
U	Parkově upravené plochy	50	17,24	68,81	10,43	6	8,96	2,30	6,33
R	Rekreační zeleň	5	1,72	25,60	3,88	1	1,49	1,95	5,38
H	Hřbitovy	0	0,00	0,00	0,00	1	1,49	1,28	3,53
S	Stabilizační vegetace svahů	1	0,34	0,26	0,04	0	0,00	0,00	0,00
T	Ochranná zeleň	15	5,17	12,76	1,93	2	2,99	0,30	0,81
O	Ostatní	12	4,14	19,28	2,92	13	19,40	4,96	13,67
ZB	Zeleň obytných souborů	39	13,45	298,50	45,26	7	10,45	6,23	17,17
ZC	Zeleň občanské vybavenosti	35	12,07	32,52	4,93	7	10,45	2,64	7,28
ZD	Zeleň dopravních staveb	40	13,79	67,68	10,26	17	25,37	7,22	19,90
ZK	Zeleň školních a kulturních zařízení	65	22,41	59,99	9,10	4	5,97	3,23	8,91
ZS	Zeleň sportovních areálů	11	3,79	19,82	3,01	5	7,46	2,48	6,83
ZV	Zeleň vodotečí	5	1,72	6,26	0,95	2	2,99	0,21	0,57
ZZ	Zeleň zdravotnických zařízení	3	1,03	28,45	4,31	0	0,00	0,00	0,00

Komentář a interpretace výsledků (*Tab. 2.*):

- V městském obvodu Poruba (dále jen Poruba) bylo celkem 290 ploch zeleně, přičemž plochy zeleně v hlavní funkci tvořily 31,72 % z hlediska četnosti a 22,19 % z hlediska výměry.
- V městském obvodu Michálkovice (dále jen Michálkovice) bylo méně ploch zeleně (67) a plochy zeleně v hlavní funkci byly výrazněji zastoupeny než v případě Poruby (37,31 % četnost a 39,34 % výměra).
- Plochy zeleně se podílejí více než polovinou (50,05 %) na celkové výměře Poruby (na celkové výměře městské části).
- V případě Michálkovic činil tento podíl pouze 12,55 %.

- V obou městských částech je zastoupena většina funkčních typů.
 - V Porubě je dominantním typem ploch zeleně v hlavní funkci parkově upravená plocha (17,24 % četnost, 10,43 % výměra).
 - V Michálkovicích je dominantním typem z hlediska četnosti parkově upravená plocha (8,96 %) z hlediska výměry poté o funkční typ park (9,62 %).
 - Dominantní funkční typ ploch zeleně s doplňkovou funkcí tvoří v Porubě zeleň školních a kulturních zařízení (22,41 % četnost), z hlediska podílu na celkové výměře ploch zeleně se však jedná o funkční typ zeleň obytných souborů (45,26 % - tvoří tedy téměř polovinu výměry veškerých ploch zeleně).
 - V Michálkovicích je dominantním typem ploch zeleně v doplňkové funkci funkční typ zeleň dopravních staveb (25,37 % četnost, 19,90 % výměra).

Tabulka 3: Výsledné hodnoty jednotlivých indikátorů, část 2.

Hodnocený indikátor	PORUBA				MICHÁLKOVICE			
Velikost ploch zeleně								
Velikost nejmenší plochy zeleně (m ²)	440				282			
Velikost největší plochy zeleně (m ²)	321501				19788			
Průměrná velikost plochy zeleně (m ²)	22743				5416			
Hustota ploch zeleně	veškeré plochy	park	parkově uprav. plocha	rekreační zeleň	veškeré plochy	park	parkově uprav. plocha	rekreační zeleň
Hustota veškerých ploch zeleně (ks*km ⁻²)	22,00	0,68	3,79	0,38	23,17	0,69	2,08	0,35
Hustota ploch zeleně v hlavní funkci (ks*km ⁻²)	6,98				8,65			
Hustota ploch zeleně v doplňk. funkci (ks*km ⁻²)	15,02				14,53			
Prostorové vztahy ploch zeleně (spojitost systému)	veškeré plochy	plochy v hlavní funkci	plochy v doplňk. funkci		veškeré plochy	plochy v hlavní funkci	plochy v doplňk. funkci	
Průměrná nejkratší vzdálenost ploch zeleně (m)	0,45	24	2		16	83	20	
Nejkratší vzdálenost ploch zeleně (m)	0	0	0		0	0	0	
Nejdelší vzdálenost ploch zeleně (m)	121	150	224		345	300	426	
Významné funkční typy (P, U, R)	park	parkově uprav. plocha	rekreační zeleň		park	parkově uprav. plocha	rekreační zeleň	
Průměrná vzdálenost k nejbližší sousední ploše zeleně (m)	300	91	901		13	160		
Nejkratší vzdálenost sousedních ploch zeleně (m)	133	0	351		13	13		
Nejdelší vzdálenost sousedních ploch zeleně (m)	561	410	2207		13	347		
Prostorové rozložení významných funkčních typů	park	parkově uprav. plocha	rekreační zeleň		park	parkově uprav. plocha	rekreační zeleň	
Počet ploch v okruhu do 500 m od centra	3	9	0		2	5	0	
Počet ploch v okruhu od 500 do 1000 m od centra	2	20	2		0	1	1	
Počet ploch v okruhu od 1000 do 1500 m od centra	4	14	1		0	0	0	
Počet ploch v okruhu od 1500 do 2000 m od centra	0	7	2		0	0	0	

Komentář a interpretace výsledků (Tab. 3.):

Plochy zeleně v Porubě je možné označit jako velikostně větší (výměra).

- Velikost nejmenší plochy zeleně: Poruba 440 m² (282 m² Michálkovice).
- Největší plocha zeleně: Poruba 321 501 m² (19 788 m² Michálkovice).
- Průměrná velikost plochy zeleně: Poruba 22 743 m² (5 416 m² Michálkovice).

Indikátor hustota ploch zeleně vykazoval v obou hodnocených městských částech obdobné údaje:

- Hustota veškerých ploch systému zeleně (Poruba: 22,00 ks*km⁻², Michálkovice: 23,17 ks*km⁻²).
- Hustota funkčního typu park (Poruba: 0,68 ks*km⁻², Michálkovice: 0,69 ks*km⁻²).
- Hustota funkčního typu parkově upravená plocha (Poruba: 3,79 ks*km⁻², Michálkovice: 2,08 ks*km⁻²).
 - Tyto tři výše zmíněné indikátory nesouvisí s výměrou ploch zeleně, ale pouze s jejich počtem.
 - Výsledná obdobná hodnota tohoto indikátoru v obou městských částech je zapříčiněna skutečností, že v obdobném poměru v jaké je menší rozloha Michálkovic oproti Porubě (cca 4,7 krát), je i nižší celkový počet ploch zeleně (cca 4,3 krát).

Rozdílnost obou systémů zeleně velmi vystihuje skupina indikátorů s názvem prostorové vztahy ploch zeleně (spojitost systému).

- Průměrná vzdálenost k nejbližší ploše zeleně byla v Porubě 0,45 m, v Michálkovicích 16 m.
- Nejdelší vzdálenost k nejbližší sousední ploše zeleně byla v Porubě 121 m, v Michálkovicích 345 m.

Vztažením těchto indikátorů k jednotlivým skupinám funkčních typů a následně pak k významným funkčním typům dokládá větší spojitost, blízkost a propojenost systému zeleně Poruby, oproti systému zeleně Michálkovic. Např.:

- Průměrná vzdálenost sousedních ploch v hlavní funkci (Poruba: 24 m, Michálkovice: 83 m).
- Průměrná vzdálenost sousedních ploch v doplňkové funkci (Poruba: 2 m, Michálkovice: 20 m).
- Nejdelší vzdálenost sousedních ploch v hlavní funkci (Poruba: 150 m, Michálkovice: 300 m).
- Průměrná vzdálenost sousedních ploch funkčního typu parkově upravená plocha (Poruba: 91 m, Michálkovice: 160 m).
- Výjimku tvoří pouze průměrná vzdálenost sousedních ploch u funkčního typu park (tato skutečnost je dána počtem pouze 2 parků lokalizovaných blízko sebe v případě Michálkovic).

Prostorové rozložení systému zeleně a jeho významných funkčních typů dokládá, že v případě Poruby jsou plochy zeleně poměrně rovnoměrně rozloženy v různých okruzích od centra sídla s největším přesahem severním směrem a s nejnižším přesahem jižním směrem. V případě Michálkovic jsou naopak významné funkční typy zeleně koncentrovány převážně přímo v centru sídla, dvě parkově upravené plochy a jedna plocha zeleně rekreační jsou situovány v okrajových částech systému.

Zjištěné indikátory je možné obecně a zjednodušeně interpretovat následovně (ukázka praktického využití předložených indikátorů):

Poruba

- Systém zeleně Poruby tvoří téměř polovinu výměry této městské části.
- V systému plošně zcela dominuje zelen obytných souborů, významně jsou zastoupeny i parkově upravené plochy a parky.
- Plošná hustota jednotlivých ploch zeleně je vysoká. Jednotlivé plochy zeleně na sebe přímo navazují, systém je spojitý a celistvý.
 - Popsaná spojitost systému je dána vysokým podílem ploch zeleně v doplňkové funkci, především pak zeleně obytných souborů. Plochy zeleně v doplňkové funkci celým územím prostupují a dotváří jej.
 - Spojitost a propojenost ploch zeleně v hlavní funkci je již nižší (stále však vysoká).
- Významné funkční typy park, parkově upravená plocha a rekreační zeleň jsou rovnoměrně rozmístěny v celém systému zeleně a jejich průměrné vzdálenosti se pohybují od 300 m (v případě parku), 91 m (v případě parkově upravených ploch) a 901 m (v případě rekreační zeleně).

Michálkovice

- Systém zeleně Michálkovic tvoří cca 12 % z výměry této městské části.
- V systému plošně zcela dominuje zeleně dopravních staveb a zeleně obytných souborů.
- Z funkčních typů zeleně v hlavní funkci dominuje parkově upravená plocha a park.
- Plošná hustota jednotlivých ploch zeleně je vysoká (dáno především celkovou velikostí sídla).
- Ne všechny plochy zeleně na sebe však přímo navazují, v systému je několik ne zcela spojitých a spíše oddělených ploch, současně je několik segmentů sídla zcela bez ploch zeleně.
- Významné funkční typy park, parkově upravená plocha a rekreační zeleň od sebe nejsou příliš vzdáleny, avšak jsou lokalizovány především ve středu sídla.
 - S rostoucí vzdáleností od centra sídla klesá i podíl těchto ploch.
 - V území je několik segmentů zcela bez těchto významných funkčních typů.

5. Diskuse

5.1. Konfrontace zjištěných skutečností s dosavadními poznatky

Výsledky práce je možné částečně konfrontovat s dosavadními publikovanými výsledky zahraničních studií. Studie ZHOU, WANG (2011) provedená ve městě Kunming (Čína) využila k posouzení změny prostorové struktury sídelní zeleně soustřednou analýzu, kdy byla hodnocena struktura ploch zeleně v několika kruzích vycházejících z centra města. Výsledky studie ZHOU, WANG (2011) prokázaly, že nejméně ploch zeleně bylo v centru města a nejvíce ploch zeleně bylo na vnějším okruhu města. Výsledky této práce (Ostrava) prokázaly, že největší podíl ploch zeleně je koncentrován ve středu jednotlivých městských obvodů. Toto zjištění je tedy zcela opačné než v případě studie ZHOU, WANG (2011), kde autoři zdůvodňují nižší podíl ploch zeleně v centru moderního a rychle se rozrůstajícího velkoměsta jako následek této rychlé urbanizace. Obdobné zjištění přinesla i studie KONG et al. (2005) hodnotící prostorovou strukturu systému zeleně ve městě Jinan (Čína). Podíl ploch zeleně v okruhu centra města byl výrazně nižší než v jeho dalších částech. Hodnota indikátoru hustota ploch zeleně (konstruován autory identicky jako v této práci) činila 13,11 ks ploch zeleně na 1km². Hodnota tohoto indikátoru v obou hodnocených městských obvodech této práce byla téměř dvojnásobná (Poruba: 22,00 ks*km⁻², Michálkovice: 23,17 ks*km⁻²). Plošná hustota

veřejných parků byla v případě města Jinan $0,3 \text{ ks} \cdot \text{km}^{-2}$. Plošná hustota funkčního typu park byla této práci opět zhruba dvojnásobná (Poruba: $0,68 \text{ ks} \cdot \text{km}^{-2}$, Michálkovice: $0,69 \text{ ks} \cdot \text{km}^{-2}$). Podíl veřejných parků tvořil v případě města Jinan 2,84 % z výměry ploch zeleně (konfrontace: Poruba: 2,97 %, Michálkovice: 9,62 %). Takto významný rozdíl ve všech porovnávaných indikátorech ve prospěch hodnocených městských obvodů města Ostravy je možný opět přisoudit rychlé urbanizaci a souvisejícímu úbytku ploch zeleně v rychle se rozrůstajícím velkoměstě Jinan (negativní následky probíhající urbanizace popisují i citovaní autoři). Úbytek ploch zeleně v centrálních částech čínské metropoli Šanghaj vlivem urbanizace dokládají i výsledky práce LI et al. (2010).

V případě hodnocených městských obvodů Ostravy tvoří centrální plochy zeleně převážně městské parky a parkově upravené plochy spojené především s historickým vývojem města či jeho jednotlivých částí, které mají své (dosud) stabilní místo v již dané urbanistické struktuře sídla. Aktuální stavební rozvoj města probíhá především na jeho periferii (nikoliv zahušťováním jeho centra na úkor ploch zeleně).

5.2. Využití indikátorů prostorové struktury a skladby systému zeleně

Prostorová struktura a skladba systému zeleně jsou faktory ovlivňující kvalitu systému zeleně, nejsou však faktory jedinými. Kvalitu systému zeleně jako celku ovlivní i způsob jeho propojení s okolní krajinou (návaznost na krajinu a její strukturu, vzájemná propojenost), existence rozvojových os, přítomnost prostorových bariér či limitů. V kvalitě městského prostoru jako takového hraje klíčovou roli urbanistická struktura města a kvalita „hmoty“ architektury stavební. V tomto širším kontextu je kvalita systému zeleně pouze jednou ze složek, která kvalitu městského prostoru jako celku větší či menší mírou spoludotváří.

Výsledky práce ukázaly, že předložené indikátory prostorové struktury a skladby systému zeleně poskytují o kvalitě systému zeleně pouze doplňující informaci. Výsledky však jednoznačně ukázaly, že navržené indikátory dokáží velmi přesně **informovat o prostorových a skladebných vlastnostech** systému zeleně a dále dokáží **exaktně definovat odlišnosti** jednotlivých systémů zeleně (viz vzájemné porovnání městských obvodů). Předložené indikátory tedy podávají exaktní informace o skutečnostech, které kvalitu systému zeleně větší či menší mírou spoludotváří. Jsou-li známy vlastnosti a odlišnosti jednotlivých systémů zeleně, je možné tyto základní vstupní informace využít při dalším rozvoji systémů zeleně (řešení otázek typu: co je příčinou odlišností? Je možné vlastnosti systémů ovlivnit či změnit? Jak je zjištěné informace využít při ochraně či rozvoji systémů zeleně?).

6. Závěr

Předložený příspěvek navrhl jednotlivé hodnotící indikátory systému sídelní zeleně a prezentoval možnosti jejich využití na příkladu vybraných městských obvodů města Ostravy. Vzájemně byly konfrontovány dva městské obvody: Poruba a Michálkovice. **Jednotlivé indikátory jednoznačně prokázaly rozdílnost systémů zeleně hodnocených městských obvodů**, rozdíly v jejich skladbě, zastoupení jednotlivých typů ploch i v prostorových vztazích a struktuře. Navržené metodické principy mohou nalézt své uplatnění v oblasti managementu sídelní zeleně, a to především ve vzájemném porovnání systémů zeleně různých měst či jejich částí, nebo ve sledování dynamiky změn vlastností systému zeleně konkrétního města (hodnocení udržitelnosti sídelní zeleně, zdůvodnění potřeby její ochrany a plánování jejího dalšího rozvoje).

Další výzkum by se měl zabývat možnostmi kvalitativního hodnocení vztahu systému zeleně s urbanistickou strukturou sídla, jeho propojením s okolní krajinou a možnostmi jeho dalšího rozvoje.

Použité zdroje:

- [1] CUMMING, A. B., TWARDUS, D. B., NOWAK, D. J. Urban Forest Health Monitoring: Large-Scale Assessments. *Arboriculture & Urban Forestry*, 2008, vol. 34, no. 6, p. 341-346.
- [2] EUROPEAN COMMISSION. Thematic Strategy on the Urban Environment, COM (2005) 718 final.2006. http://ec.europa.eu/environment/urban/thematic_strategy.htm
- [3] GRIM, N.B. et al. The changing landscape: Ecosystem responses to urbanization and pollution across climatic and societal gradients. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 2008, vol. 6, no. 5, p. 264-272.
- [4] GUSTAVSSON, R. et al. Management of Urban Woodland and Parks – Searching for Creative and Sustainable Concepts. In KONIJNENDIJK, C. (ed). *Urban Forests and Trees A Reference Book*. 2005 Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2005, ISBN 978-3-540-25126-2. p. 369-397
- [5] CHIESURA, A. The role of urban parks for the sustainable city. *Landscape and Urban Planning*, 2004, vol. 68, no. 1, p. 129-138.
- [6] JABAREEN, Y. R. Sustainable Urban Forms: Their Typologies, Models, and Concepts. *Journal of Planning Education and Research*. 2006. vol. 26 no. 1, p. 38-52.
- [7] JOHNSON, M. P.Environmental impacts of urban sprawl: A survey of the literature and proposed research agenda. *Environment and Planning*, 2001, vol. 33, no. 4, p. 717-735.
- [8] KABISCH, N., HAASE, D. Green spaces of European cities revisited for 1990–2006, *Landscape and Urban Planning*,2013, vol.110, p.113-122.
- [9] KIM, H. K., PAULEIT, S. Landscape character, biodiversity and land use planning: The case of Kwangju City Region, South Korea. *Land Use Policy*, 2007, vol. 24, no. 1, p. 264-274.
- [10] KOLEKTIV. Územně analytické podklady pro správní obvod statutárního města Ostravy-aktualizace 2012, 2012. Dostupné z. http://gisova.ostrava.cz/dokumenty/pruvodni_zprava_uap_2012.pdf
- [11] KONG, F. et al. Spatial gradient analysis of urban green spaces combined with landscape metrics in Jinan City of China. *Chinese Geographical Science*. 2005, vol. 15, no. 3, p. 254-261.
- [12] KONG, F., NAKAGOSHI, N. Spatial-temporal gradient analysis of urban green spaces in Jinan, China. *Landscape and Urban Planning*, 2006, vol.78, no. 3, p. 147-164.
- [13] LI, X. et al. A GIS-based buffer gradient analysis on spatiotemporal dynamics of urban expansion in Shanghai and its major satellite cities. *Procedia Environmental Sciences*, 2010, vol. 2, p. 1139-1156.
- [14] NOWAK, D. J. et al. Tree mortality rates and tree population projections in Baltimore, Maryland, USA. *Urban Forestry & Urban Greening*, 2004. Vol. 2, no. 3, p. 139-147.
- [15] ROBERTS, L. 9 Billion? *Science*, 2011 vol. 333, p. 540-543.
- [16] SMALL, CH. J., LU, W.T. Estimation and vicarious validation of urban vegetation abundance by spectral mixture analysis. *Remote Sensing of Environment*, 2006, vol. 100, no. 4,p. 441-456.

- [17] STRAKOŠ, M.. *Průvodce architekturou Ostravy: Ostrava architecture guide*. Vyd. 1. V Ostravě: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, 2009, 451 s. ISBN 978-80-85034-54-7.
- [18] ŠIMEK, P. Městská zeleň. In: ŠRYTR, P. *Městské inženýrství*: 2. 1. vyd. Praha: Academia, 2001, s. 183--225. ISBN 80-200-0440-82
- [19] ŠIMEK, P. Východiska pro posuzování úrovně údržby zeleně v systémech zeleně sídel. *Acta horticulturae et regiotecturae*, 2010 , vol. 13, no. Mimoriadne - Special, p. 42-46.
- [20] YUAN, F. et al. Land cover classification and change analysis of the Twin Cities (Minnesota) Metropolitan Area by multitemporal Landsat remote sensing. *Remote Sensing of Environment*, 2005, vol. 98, no. 2–3, p. 317-328.
- [21] ZHOU, X., WANG, Y.Ch.. Spatial–temporal dynamics of urban green space in response to rapid urbanization and greening policies. *Landscape and Urban Planning*. 2011, vol. 100, no. 3, p. 268-277.

Poděkování:

Výsledek vznikl na základě podpory při řešení projektu DF11P01OVV019; Metody a nástroje krajinářské architektury pro rozvoj území, který naplňuje tematickou prioritu TP 1.4. Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

VÝZNAM MĚSTSKÝCH LESŮ PRO ŽIVOT OBYVATEL V HRADCI KRÁLOVÉ

THE IMPORTANCE OF FORESTS TO URBAN POPULATION LIVES IN HRADEC KRÁLOVÉ

Ing. arch. Lenka Zídková

K Biřičce 1657
Hradec Králové
e-mail: zidkova@atelierzidka.cz

Klíčová slova:

Rekreační lesy = přírodní hodnoty+ volnočasové aktivity

Keywords:

Recreational forests = natural values + leisure activities

Abstrakt:

Masiv městských lesů v Hradci Králové bezprostředně navazuje na zastavěnou část města a na jihovýchodě ohraničuje město z celé jedné čtvrtiny. O městský majetek o rozloze 3 776 ha se stará společnost Městské lesy Hradec Králové, a.s. Tato společnost nebyla založena primárně za účelem vytváření zisku, ale aby vytvářela rekreační zázemí pro obyvatele města. V posledních letech se daří stále zvyšovat počet návštěvníků městských lesů. Dochází k postupné revitalizaci lesních cest pro pěší, cyklisty, in-line bruslaře a nově i pro vozíčkáře. Značené jsou trasy pro běžkaře i jezdce na koních. Na území městských lesů jsou krytá ohniště pro veřejnost, naučná i pohádková stezka, občerstvení, buduje se "Rytířské hradiště". Ani hospodářská funkce lesa není opomíjena, společnost ML HK, a.s. hospodaří přírodě blízkým způsobem, tj. po těžbě se na místě nechá několik nejkvalitnějších stromů, které zajistí po dopadu semen v následujícím roce nové semenáčky. V Novohradeckých lesích se vyskytuje i několik chráněných území.

Abstract:

Massive urban forests in Hradec Králové are immediately adjacent to urban area and are bordering the city of one entire quarter on the south-east end. The company Městské lesy Hradec Králové, a.s. takes care about an area of 3,776 hectares of city property. This company has not been established to make the biggest profit, but to create recreational facilities for residents of the city. In recent years, they still manage to increase the number of visitors to urban forests. There is a gradual restoration of forest roads for pedestrians, cyclists, in-line skaters and a newly also for wheelchair users. Marked routes are available for skiers and horse riders. In the area of urban forests there are covered fireplaces for the public, educational and fairy-tale paths, refreshment stands, and the new "Knightly settlement" is under construction. Neither the economic functions of forest is not neglected, the company ML HK, a.s. manages area in a natural way, i.e. Few finest trees are left on place after harvesting to ensure that year after the new seedlings. In Novohradecké forests there are several protected areas.

Úvod

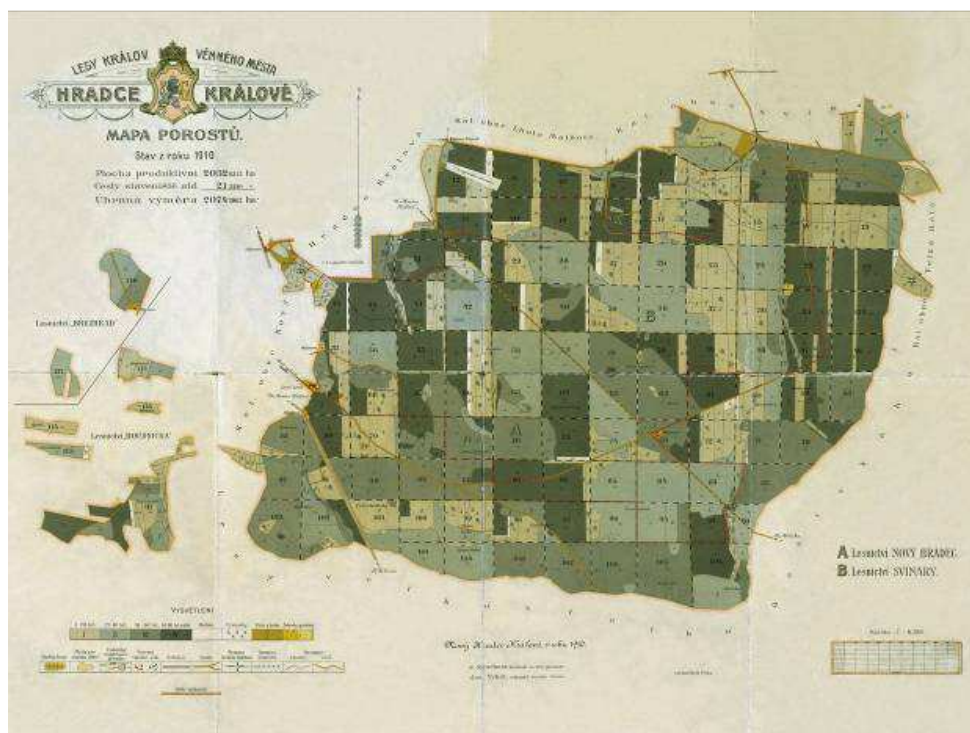
Stále více lidí vyhledává zdravé prostředí lesa, aby se zde zotavili a jedním z důsledků tohoto jevu je, že se zejména příměstské lesy mění z lesů hospodářských na lesy zvláštního určení se zvýšenou rekreační funkcí. Tato výhradně společenská hodnota lesa není dosud exaktně ohodnocena. Společenský efekt proto nesouvisí s ekosystémovou kvantifikací, ani s hodnocením ostatních funkcí lesa. Ve své přednášce si nekladu za cíl ohodnotit společenskou hodnotu rekreačních lesů, ale ukázat na příkladu městských lesů v Hradci Králové, jak les může dobře sloužit všem svým funkcím. Podle zákona o lesích existuje u nás tzv. obecné užívání lesů, což znamená právo každého občana vstupovat do každého lesa bez ohledu na to, kdo je jeho vlastníkem, a sbírat v lese lesní plody a klest. Ovšem rekreační lesy nabízí daleko víc všem svým návštěvníkům.

1. Historie městských lesů v Hradci Králové

Město získalo první část lesů již v roce 1307 darem od římského krále Alberta a hradeckým občanům poskytoval dříví nejen jako palivo, ale hlavně ke stavbě a opravám domů. Od té doby lesy patřily městu jen s několika krátkými přestávkami. Roku 1547 byly lesy městu zkonfiskovány císařem Ferdinandem I. za účast v odboji na dva roky, po bitvě bělohorské v roce 1623 mu byly zkonfiskovány na pět let. Protože lesy náležely občanům, nazývaly se "Obcí".

V roce 1785 došlo k rozdělení lesů cestami na jednotlivá oddělení neboli leče čtvercového nebo obdélníkového tvaru a tato struktura se udržela dodnes. Roku 1860 byla přikoupena od panství smiřického svinarská část lesů a rok poté provedeno systemizování lesů. Na přelomu 19. a 20. století se hradecké lesy začínají využívat k rekreaci obyvatel města.

Obrázek 1: *Mapa městských lesů z roku 1910*

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

K podstatnému rozšíření lesního majetku došlo v roce 1931, kdy město získalo lesy markraběte Pallaviciniho (velkostatek Vysoké Chvojno) o rozloze 1 600 ha. V období po 2. světové válce tak Hradec Králové vlastnil již více než 3 700 ha lesní půdy. V roce 1951 byly lesy městu odebrány na dlouhých 40 let. Od roku 1991 jsou lesy opět vlastnictvím města.

Společnost Městské lesy Hradec Králové byla zřízena městem Hradec Králové k 1. 7. 1991, jako příspěvková organizace. Ta byla určena ke správě a obhospodařování historického lesního a rybníčního majetku o rozloze cca 3 850 ha. Poslední změnou byla v roce 2002 přeměna příspěvkové organizace na akciovou společnost Městské lesy Hradec Králové a.s.

Město Hradec Králové převzalo lesy v značně zdevastovaném stavu, především v rozsáhlých částech zničených větrnými kalamitami. Ze stavu po převzetí majetku vyplynula základní funkce Městský lesů Hradec Králové, určená Radou města Hradec Králové již v roce 1992, a to: „Zlepšení ekologických a rekreačních možností lesa“. Za dobu fungování společnosti byl majetek uveden do stabilního stavu. Velkým přínosem pro městské lesy je dlouhodobá strategie města a to, že finanční prostředky vytvořené v lese se vrací zpět do lesa formou investic, zejména právě na zlepšování ekologických i rekreačních funkcí lesa.

2. Přírodní podmínky městských lesů v Hradci Králové

Městské lesy Hradec Králové jsou součástí rozsáhlého lesního komplexu Holické vyvýšeniny, která se táhne od jihovýchodního okraje města až po Choceň. Lesní komplex Novohradeckých lesů na jižním a jihovýchodním okraji města Hradec Králové se nachází převážně na štěrkopískových pleistocéních terasách navrstvených s různou mocností na křídových slínech, které často vystupují k povrchu. Dochází tak k obnažení podloží slínů od štěrkopísků vlivem holocéního odplavování vodou a právě podloží zde předurčuje charakter vegetace. Zatímco na slínu se přirozeně vyskytují druhově velmi bohaté jedlové a bukové dubohabřiny, na mocném štěrkopísku a vátých píscích převažují chudé borové doubravy v mozaice s borůvkovými bory. Vodou ovlivněná stanoviště osídluje bezkolencové březové a jedlové doubravy, na podmáčených stanovištích bažinné olšiny. Na převažujících štěrkopískových nánosech, kde se pohybuje výška nánosů od hladiny spodní vody okolo 8 až 15 metrů a navíc v kraji s nízkými dešťovými srážkami se daří borovici lesní. Tato vysoce kvalitní borovice tvoří genovou základnu východočeské borovice vyznačující se rovným kmenem s jemným větvením a je zastoupena na 57 % porostů.

Obrázek 2: Podzim v městských lesích

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Na území městských lesů se nachází několik chráněných přírodních památek a jedna přírodní rezervace:

Přírodní památka U Císařské studánky vyhlášena v roce 1960 má rozlohu 1,27 ha. Předmětem ochrany je cca 170 let staré torzo smíšeného porostu buků, borovic a smrků s přimíšenými duby a břízami na písčité půdě.

Přírodní památka Černá stráň byla vyhlášena v roce 1988 a má výměru 11,5 ha. Ochráněný je přírodě blízký lesní ekosystém daného stanoviště se starými, usychajícími i padlými stromy s přirozenou obnovou, dřevinou skladbou a strukturou.

Přírodní památka Sítovka a U Sítovky byly vyhlášeny v letech 1960 a 1983. Celková rozloha sousedících památek je 14,5 ha. Předmětem ochrany je smíšený skupinový a patrovitý lesní porost s místním ekotypem borovice lesní a dubu letního.

Přírodní rezervace Mazurovy chalupy byla vyhlášena v roce 2002. Jde o unikátní komplex bezkolencových, slatinných a mezofilních luk o rozloze 11,6 ha.

Na území městských lesů se nachází 12 rybníků, jejichž celková plocha je cca 40 ha. Pět z nich leží na potoku Biřička, dva na Stříbrném potoku, jeden na Bělečském potoku a poslední rybníční soustava leží na nepojmenovaném potoku a tvoří jí další čtyři rybníky. Na konci minulého století byl otevřen písník Marokánka v dobývacím prostoru Běleč nad Orlicí, který je součástí městských lesů. Vytěžené plochy jsou pak navraceny původnímu poslání, to je "plnění funkcí lesa" v souladu s lesním zákonem.

3. Hospodaření městských lesů v Hradci Králové

Společnost Městské lesy Hradec Králové byla zřízena Statutárním městem Hradec Králové se záměrem odborného lesního hospodaření a zvyšování estetické a rekreační hodnoty lesů a zpříjemňování pobytu návštěvníkům lesů při zachování přírodního lesního bohatství. Dnes hospodaří společnost na ploše cca 3 776 ha pozemků, z toho 3 620 ha lesních porostů, 156 ha tvoří rybníky, orná půda a ostatní plochy. Dobývací prostor pro těžbu šterkopísku má plochu 332 ha.

Společnost snižuje počet zaměstnanců v souladu se schválenou strategií, v současnosti má 30 zaměstnanců, z toho 15 THP a stále více využívá služeb soukromých podnikatelů zejména na sezónní práce.

Obrázek 3: Budova ředitelství ML s ubytovnou

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Hlavním směrem hospodaření na stanovištích se šterkopískovými nánosy je v co největší míře využít přirozené obnovy vysoce kvalitního ekotypu východočeské borovice při kopírování přírodního procesu obnovy lesa. Obnovu lesních porostů provádí společnost kácením v zimě borovic ve stáří 110-150 roků a na ploše ponechává 10-15 nejkvalitnějších stromů na 1 ha pro zajištění kvalitního genetického materiálu při následné přirozené obnově lesních porostů. Traktory s adaptéry drtiče klestu a diskových bran podrtí klest a odstraní z lesní půdy v pruzích vrstvu humusu až na písčité podloží. Plocha musí být připravena do doby, kdy se začnou na jaře otvírat teplem první šišky. Po opadu semene a jeho vzklíčení se objeví až 150 tisíc semenáčků borovice lesní na 1 ha. V pěti letech, po přirozeném samozředování vlivem sypavky borové, zůstane v porostu kolem 25 tisíc mladých stromků. Až tehdy začínají lesníci s výchovou první prořezávkou.

Výhody přirozené obnovy jsou nesporné. Jedná se o nejlevnější zalesnění ověřeným genetickým materiálem, je zaručen příznivý vývoj kořenové soustavy a příroda má možnost selekcí vývoje nevhodných jedinců z desetinásobného množství než při umělé výsadbě.

Obrázek 5,6: *Přírodě blízká obnova lesa (borovice lesní)*

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Do hospodaření městských lesů zasáhla tzv. "Kalamita století", kdy dne 5. 7. 2012 došlo ke střetu dvou lokálních bouří a síla větru dosáhla 220 km/h. Při takové rychlosti větru se vyvracely porosty jehličnaté i listnaté. Navíc směr větru byl neobvyklý a to z jihu na sever. Lesní porosty nacházející se na tomto území jsou kvůli převládajícímu směru proudění větru

připraveny na zátěž od západu. Za obět' ničivému živlu padlo cca 74 000 m³ dříví na zhruba 200 ha, což je dle lesního hospodářského plánu těžba za 4 roky. Kalamitou poškozené stromy se podařilo vytěžit v rekordně krátkém čase půl roku. Nově zakládané porosty budou mít dřevitou skladbu výrazně bližší té přírodní, s vyšším podílem listnáčů a jedle. Byla získána dotace od EU ve výši 13 mil. Kč, což je 97 % předpokládané částky na sanaci škod. Na jaře roku 2014 byla realizována výsadby 1,6 mil sazenic. V létě budou oplocenky dosázeny listnáči, kterých bude cca 150 tisíc.

Společnost ML se rovněž zabývá těžbou písku. Na písničku Marokánka byl zahájen provoz 4. května 1998. Je součástí dobývacího prostoru Běleč na Orlicí I o rozloze 332 ha, který je jeden z největších v republice. Těžební stěna má maximální výšku 6 metrů a těžba a zpracování probíhá na dvou třídičkách. Od roku 2004 se pro zvýšení kvality suroviny provádí praní štěrkopísku (získává se vysoce kvalitní betonářský písek). Výše těžby je stanovena rozhodnutím Báňského úřadu v Trutnově na 200 000 m³ za rok. Výhodou, kterou skýtá vlastní rozsáhlá těžebna štěrkopísku je, že se daří opravovat veškeré lesní cesty a budovat i mnoho nových za minimálních finančních nákladů.

Nedílnou součástí hospodaření v písničku Marokánka jsou technické a biologické rekultivace.

Obrázek 7: *Písnička Marokánka*

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Po roce 2002 se společnost zaměřila na opravu a rozšíření historické rybníční soustavy v lesích. Pro odchov tržních ryb slouží každoročně rybník Datlík a Výskyt. Ostatní rybníky se střídají v dvouletých cyklech. Ve zdejších vodách se chovají především kapři, jako doplňkové ryby candát, štika a sumec. Hradecký kapr, který se stává velmi oblíbenou rybou má i své logo.

Společnost nabízí rovněž ubytovací služby. Ubytovna s 45 lůžky se nachází v objektu sídla firmy v klidné části města na Novém Hradci Králové v bezprostřední blízkosti městských lesů.

Společnost rovněž průběžně opravuje a udržuje veškeré budovy, cesty, mostky a další lesní vybavení.

Obrázek 8: Informační tabule

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

4. Rekreační funkce městských lesů v Hradci Králové

Společnost Městské lesy Hradec Králové a.s. se zaměřila také na zvýšení aktivit pro návštěvníky příměstských lesů. Historické využívání lesů pro obyvatele města bylo hlavně v těžbě dřeva, sběru chrástí a lesních plodin. V dnešní době tyto funkce ustupují do pozadí a do popředí se dostává rekreační funkce.

Obrázek 9: Rybník Výskyt s posledním zastavením pohádkové stezky

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Pro hradeckou veřejnost představují lesy v okolí města možnost odpočinku a rekreace v dosahu městské dopravy s využitím veškeré pohostinnosti lesa. Masiv městských lesů navazuje bezprostředně na městskou zástavbu na jihovýchodě. Pro Malšovice, Moravské Předměstí, Nový Hradec Králové a Roudničku, tj. pro skoro polovinu obyvatel města, jsou lesy v docházkové vzdálenosti. Masiv Novohradeckých lesů je svým rovinatým terénem s převážně borovicovými prosvětlenými lesy velmi dobře prostupný pro všechny typy návštěvníků. V městských lesích bylo provedeno mapování návštěvnosti jednotlivých částí lesů a stanoveny tzv. rekreační uzly na páteřních komunikacích. Podél těchto komunikací dochází k rozvolňování porostů s ohledem na porostní detail a návštěvníkům se tak otevírají pohledy do lesa (zhruba do 50 m od okraje cesty). Tato místa jsou osazena odpočinkovými zařízeními. Dalším aspektem se zvyšujícím se počtem návštěvníků lesů je otázka bezpečnosti. Aby nedocházelo na cestách k úrazům, tj. přednostně a pravidelně se vyvětřují porosty okolo hlavních cest (omezení pádů větví). Frekventované cyklotrasy se opravují šterkem mimo hlavní turistickou sezónu. Dále od města je stanovena tzv. zóna klidu, ve které se nebudují turistická odpočívadla, ani se zde neupozorňuje na zajímavá místa. Tato lokalita začíná za Mazurovými chalupami a tvoří cca 1/3 plochy městských lesů.

S přibývajícím počtem návštěvníků, ale zejména s přibývajícím počtem pořádaných akcí různými soukromými subjekty, začalo docházet ke střetům mezi jednotlivými skupinami využívajícími stejných tras. Na základě těchto střetů bylo v roce 2005 přistoupeno k povolování hromadných akcí v lesích se souhlasem majitele za předem stanovených podmínek a dle stanoveného smluvního ceníku hromadných akcí v lesích Statutárního města Hradec Králové.

Prvním krokem ke zpřístupnění lesů co nejširší veřejnosti je kvalitní síť zpevněných cest. Postupně dochází k vybudování asfaltových cest pro kola, in-line bruslaře, kočárky a invalidy. V lesích jsou značené kromě cest pro turisty cyklotrasy, cesty pro vozíčkáře, běžkaře i jezdecké trasy. V letošním roce bude dokončen okruh s asfaltovým povrchem, který svojí délkou cca 20 km a tím, že vede lesem bude ojedinělý v celé ČR. Unikátní je pohádková stezka otevřená v roce 2012, která vede od Mazurovy chalupy k rybníku Výskyt. Její trasu lemují panely s pohádkovými příběhy a úkoly pro děti, které doplňují vyřezávané dřevěné pohádkové postavy. V letošním roce bude otevřená druhá tzv. vodnická stezka opět doplněná panely s pohádkovými příběhy. Tato stezka povede od rybníka Biřička k rybníku Datlík. Nedaleko sídla společnosti začíná naučná stezka, která spojuje hlavní páteřní komunikace Písečnici a Hradečnici.

Systém cest je doplněn dalšími aktivitami. Vznikly zde tři krytá ohniště pro veřejnost s grilem a přísunem dříví, altány a další odpočinková místa vybavená stoly s lavicemi. Vstupy do lesů jsou označeny informačními tabulemi s možností získání orientačních map místních lesů uložených v samoobslužných truhlících. Na podzim roku 2010 bylo slavnostně odhaleno poutní místo se sochou Svatého Huberta. Již několik let se také společnost může pochlubit nově zrekonstruovaným rekreačním objektem Mazurovy chalupy, který slouží jako informační zázemí, jsou zde pořádány semináře a další akce pro veřejnost, např. "Den lesní techniky" apod. U této chalupy je možné si zakoupit občerstvení, druhé takové zařízení je u nejnavštěvovanější lesní cesty Hradečnice tzv. občerstvení U vlka.

Obrázek 10: *Občerstvení U vlka na Hradečnici*

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Obrázek 11: *Mazurova chalupa*

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

V letošním roce bude dokončena stavba "Rytířského hradiště" mezi rybníky Kříž a Češík. Tato celodřevěné hradiště o rozměrech cca 50x50 metrů vzniklo na bezlesé vyvýšenině, má 4 vstupní brány, uprostřed kruhový patrový "hrad", malý amfiteátr s jevištěm a překážkovou dráhu. Stěny jsou ozdobeny malbami rytířů, zvířátek a pod., které vytvořily děti.

Obrázek 11,12: *Rytířské hradiště*

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Rybníky na území lesů mají kromě ekonomického a vodohospodářského přínosu jistě i význam rekreační. Jsou oblíbeným cílem výletů, některé jsou využívány ke koupání či k sportovnímu rybolovu. Společnost ML rozšiřuje počet rybníků o nové nádrže, v roce 2004 byl dokončen rybník Cesta myslivců na potoce Biřička k regulaci vody v soustavě, v roce 2009 o rybník Češík a nově do správy převzala i Stříbrný rybník, který slouží jako městské koupaliště.

Společnost má i do budoucna v plánu rozšiřovat možnosti rekreace v městských lesích. V současné době je vybrán na základě výběrového řízení projekt na dřevěnou rozhlednu, která bude stát na nejvyšším místě městských lesů u přírodní památky Černá stráň. Bude vysoká 33 metrů a kromě rekreační funkce bude nápomocná při lokalizaci požárů. Připravuje se výběrové řízení na projekt na "Environmentální centrum" na místo hájovny U dvou šraňků. Cílem je vytvořit kvalitní zázemí pro environmentální vzdělávání dětí, ale i široké veřejnosti na úrovni poznávání přírody a lesa v bezprostředním prostředí lesní přírody. V přímé návaznosti na toto centrum budou ještě v letošním roce vybudovány ohrady s lesní zvěří, kterou tak bude možné pozorovat v jejich přirozeném prostředí. Zahájena byla obnova tzv. Císařské studánky, na kraji lesa u Hradečnice vznikne lanové centrum, v plánech je i "lesní tělocvična".

Obrázek 13: Štěrková lesní cesta

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Do budoucna bude docházet k dalším opravám lesních komunikací a k výstavbě nových odpočinkových míst v zajímavých lokalitách lesů. Společnost Městské lesy HK si uvědomuje stále rostoucí význam rekreačních lesů jako nástroje k udržení určité kvality života a do budoucna se bude za přispění vlastníka Statutárního města Hradec Králové snažit formou rekreační ekoturistiky usměrňovat návštěvníky lesů tak, aby nedocházelo nadměrnému využívání ekologicky zajímavých míst a k jejich ničení. Je předpoklad, že s přispěním společnosti ML HK dojde ke zvyšování vzdělanosti a zájmu o lesy ze strany návštěvníků a ti tento přístup ocení.

Obrázek 14: Turistický vláček Dopravního podniku HK

Zdroj: Městské lesy Hradec Králové

Použité zdroje

- [1] Astapenková A., Duzbaba L., Hrazdírová P., Chmelová J., Višínský J., *Přírodovědně významné lokality Královéhradeckých lesů*, Pro pedagogickou fakultu UHK vydala v roce 2007 Olga Čermáková, nakladatelství Hradec Králové, ISBN : 978-80-86703-26-8
- [2] Výroční zpráva 2011, 2012, 2013 Městské lesy Hradec Králové a.s.

Poděkování:

Ing. Milan Zerzán, ředitel společnosti Městské lesy Hradec Králové a.s.

STRUKTURA ZELENĚ: FRANTIŠEK THOMAYER A HRADEC KRÁLOVÉ

THE GREENERY STRUCTURE: FRANTIŠEK THOMAYER AND HRADEC KRÁLOVÉ

Ladislav Zikmund-Lender

Národní památkový ústav, generální ředitelství; Vysoká škola uměleckoprůmyslová

Katedra estetiky a dějin umění

Pod Plískavou 371/4, Praha 15 – Hostivař, 102 00

e-mail: ladislav.zikmundlender@gmail.com

Klíčová slova:

František Thomayer, zahradní umění, secese, moderní architektura, Jan Kotěra

Key words:

František Thomayer, garden arts, art nouveau, modern architecture, Jan Kotěra

Abstrakt:

Významný zahradní architekt František Thomayer zanechal v Hradci Králové několik realizací, které udaly tón charakteru a navrhování zeleně ve městě po celou první polovinu 20. století. Jedná se především o úpravu Důstojnických sadů, v níž využil inscenační prvky krajinného parku, které nalezneme v jeho koncepci Průhonického parku nebo třeba protáhlého veřejného parku v Hranicích na Moravě. V roce 1904 realizoval František Thomayer v Hradci Králové park Ústavu hluchoněmých, k němuž se dochoval návrh přísně formální úpravy a naopak návrh v podobě sentimentálního parku. Hned o rok později František Thomayer realizoval úpravu tehdejšího Žižkova náměstí, k níž má tento prostor navrátit plánovaná obnova ateliéru Projektil architekti. Tyto práce pro Hradec vyvrcholily spoluprací s Janem Kotěrou na realizaci parkové úpravy v okolí budovy muzea v letech 1907–1912. Thomayerův citelný zásah do městské zeleně měl po první světové válce řadu ohlasů u dalších úprav zelených veřejných prostranství v Hradci Králové. Tyto projekty v kontextu Thomayerova díla příspěvek představuje hodnotí a začlení je do meziválečného charakteru Hradce Králové jako města v zeleni.

Abstract:

A significant garden architect František Thomayer left several works in Hradec Králové that characterized the design of public greenery in the city for the first half of the 20th century. Namely, it is his design of the Officer's orchards, where he used the theatrical components of a scenic park we can find in his conceptions of a park in Průhonice in Prague or a longitudinal public park in Hranice na Moravě. In 1904 František Thomayer designed a park for the Institute for deaf-mutes. There are two designs for this place, one in a strict formal style of a promenade, the second one as a sentimental park. One year later, František Thomayer designed a conversion of a park at Žižkovo náměstí, which is supposed to be renovated according to Thomayer's concept by the contemporary project by Projektil architekti. These works culminated in cooperation with Jan Kotěra on his project of a Museum house. Thomayer designed modification of a public greenery in an immediate vicinity of the

Museum house. Thomayer's intervention in the shape of public greenery in Hradec Králové was followed by several other architects in the first half of the 20th century. These works are presented with this contribution and sets them in the context of pre-war character of Hradec Králové as a “city in the green”.

1. Město s krajinou

Na sklonku svého života v roce 1970 publikoval historik umění, strukturalista a dědic vídeňské školy dějin umění Hans Sedlmayr útlý, ale velmi radikální spis *Město bez krajiny*.¹ Sedlmayer se v této životní etapě soustředil na záchranu historického centra Salzburgu před necitlivými zásahy developerských projektů tak, jak jsme u nás měli možnost tyto změny pocítit až po roce 1989. Ve smyslu svého strukturalistického světového názoru se snažil obhájit urbanistické, historické a městotvorné hodnoty Salzburgu jako celku, který je více, než součet jeho jednotlivostí.² Sedlmayer na základě tzv. tvarové psychologie, která vídeňské myslitele ovlivnila z Německa, dovozoval, že „nejprve přesně zaměřeným pohledem odhalíme základní koncepci struktury (a hierarchicky přístupujících koncepcí druhého a dalšího řádu); poté postupným nazíráním sledujeme umělecké dílo do detailů; a nakonec naším nazíráním povstane konkrétní tvar uměleckého díla.“³ Tvarovou psychologii, tzv. gestaltismus, nastínil ve své rané práci už Heinrich Wölfflin, když psal, že „neprožíváme architektonické kreace v geometrických vztazích, ale spíše masivní (hmotové) formy“.⁴ Jak Sedlmayer naznačil v pozdních spisech *Město bez krajiny* a *Demolovaná krása*, tento přístup lze aplikovat nejen v rozkrývání vnitřní významové soustavy tradičního uměleckého díla – obrazu, sochy, ale právě i hodnot celého urbánního celku.

Tento přístup, kdy vnímáme hodnoty celku nad hodnotami jednotlivostí, které ho tvoří, je zvláště inspirativní i dnes. Jak už naznačil Sedlmayer, existuje jakási přirozená hierarchie měřítek, jejímuž podrobnějšímu zkoumání se věnuje současný teoretik architektury, matematik a fyzik Nikos Salingaros. Salingaros přichází s pojmem *řád měřítek*, který obsahuje tři zákony: řád malého měřítka, řád velkého měřítka a přirozenou hierarchii měřítek. Salingaros dodává, že „architekti v minulosti, včetně prvních modernistů, patrně vnímali popsané tři zákony intuitivně.“⁵

Čemu však Sedlmayer věnoval obzvláštní pozornost, je uchování krajinné struktury města a její zeleně. Salzburg a jeho okolí označuje Sedlmayer za světovou krajinu a to především díky její členitosti a mnohostrannosti. Nešlo však pouze o vnější přírodu, obklopující město, ale i o krásu vnitřních zelených ploch, parků a zahrad. Sedlmayer cituje rakouského osvícenského diplomata a orientalistu: „Zahrada v Aigen je tak jednoduchá, tak nevyumělkovaná a věrná přírodě, že její zakladatel příliš nemyslel na nějaký zvláštní plán, nežli na to, stáhnout kousek

¹ Česky SEDLMAYR, Hans. *Město bez krajiny*. In IDEM. *Demolovaná krása*. Praha : Státní ústav památkové péče, 1992. ISBN 80-85467-19-4. S. 39–106.

² K tomu srov. KROUPA, Jiří. *Metody dějin umění*. Brno : MUNI Press, 2010. ISBN 978-80-210-5615-1. S. 172 et al.

³ Cit. Ibidem, s. 174

⁴ WÖLFLIN, Heinrich. Prolegomena to a psychology of architecture. In WOOD, Paul; GAIGER, Jason (eds.). *Art in theory, 1815–1900: An Anthology of Changing Ideas*. Malden : Blackwell, 1998. Vol. II, 1097 s., s. 711–717. ISBN 0-631-20066-5. S. 713

⁵ Cit. in HORÁČEK, Martin. *Za krásnější svět: mTradionalismus v architektuře 20. a 21. století*. Brno : VUTIUM; Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-7485-002-8. S. 51; Srov. též SALINGAROS, Nikos. *A Theory of Architecture*. Solingen : UMBAU VERLAG, 2006. ISBN 3-937954-07-4.

z velké rajske zahrady na tuto krajinu.“⁶ V tomto citátu vidíme, že zeleň uvnitř města měla stejným způsobem tvořit řád měřítek, měla být menším měřítkem jak okolní, velmi malebné, „světové“ salzburské krajiny, tak menším měřítkem mystické zahrady rajske. Zmiňovanou přirozenost a nevyumělkovanost, tvoření „podle přírody“, můžeme vztáhnout i k Salingarosovu citátu, že architekti minulosti vnímali řády měřítek intuitivně.

Sedlmayr ve svém spise *Město bez krajiny* položil provokativní otázku: „Kdy, jak a proč se v posledních 150 letech ztratila schopnost stavět tak, aby žádná stavba nenarušila skutečnou krajinu, tedy schopnost, kterou měl dříve v předcházejících staletích ten nejskromější stavebník, nejmenší zednický mistr nebo občan či sedlák, kteří stavěli sami?“⁷

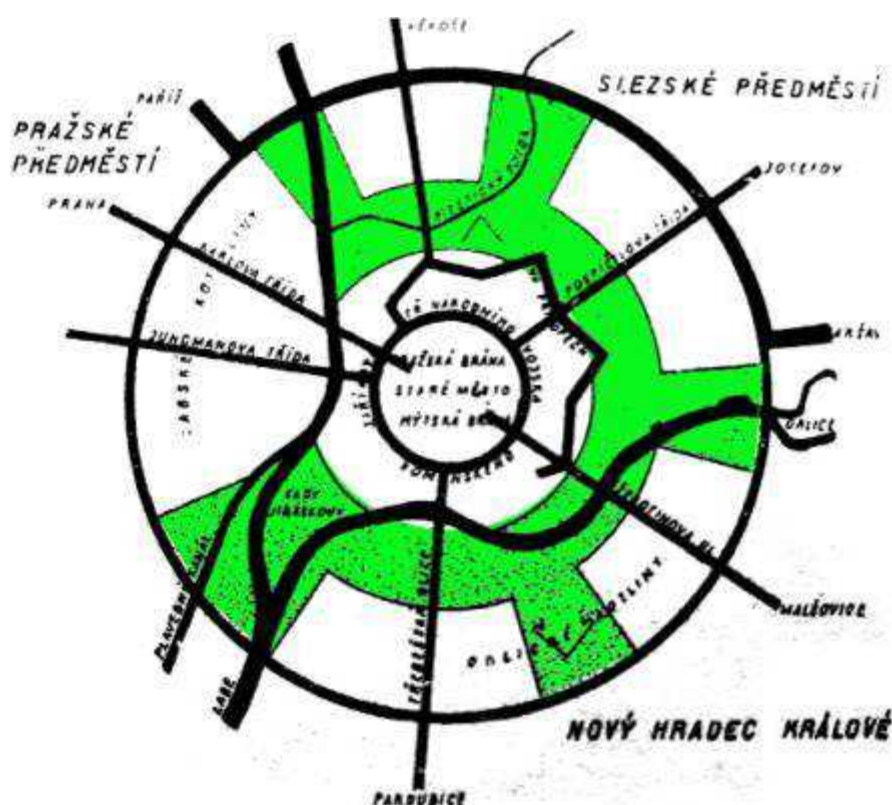
Čeho se totiž nepodařilo uchránit Salzburg, toho byl uchráněn Hradec Králové. Díky existenci pevnosti a jejího ochranného pásma po velkou většinu 19. století zůstal zachován reliéf i členitost krajiny podél dvou řek, stékajících se ve městě, až do bezprostřední blízkosti centra města ještě na přelomu 19. a 20. století. Stavební boom jako důsledek pŕmyslové revoluce, který Sedlmayr nazývá *vlnou ošlivosti*, se Hradci Králové do velké míry vyhnul. Dle Sedlmayrova výroku tak zde žádná stavba nemohla narušit skutečnou krajinu města. A díky osvíceným tvůrcům, starostovi Františku Ulrichovi a architektům utvářejícím regulační plány, Václavu Rejchlovi, Oldřichu Liskovi a především Josefu Gočárovi, zůstala skutečná krajina města i přes masivní stavební rozvoj v prvních třech desetiletích 20. stoltí uchráněna. Byl to právě Gočárův plán z roku 1925, který nejen, že rozvinul vizi Václava Rejchla ml. a Oldřicha Lisky z roku 1909–1911⁸, ale především přišel s uchováním radiálních pásů zeleně a jednoho okružního.

⁶ Cit. in SEDLMAYR, Hans. *Město bez krajiny*. In IDEM. *Demolovaná krása*. Praha : Státní ústav památkové péče, 1992. ISBN 80-85467-19-4. S. 44

⁷ Ibidem, s. 46

⁸ K tomu srov. POTŮČEK, Jakub. *Hradec Králové: Architektura a urbanismus 1895–2009*. Hradec Králové : Garamon, 2010. ISBN 978-80-86472-42-3. S. 15–16; ZIKMUND-LENDER, Ladislav. *Tři generace architektů: Václav st., Václav ml., Jan a Milan Rejchlovi*. Hradec Králové : Zikmund, 2012. ISBN 978-80-905271-1-9. S. 45–49; nejnověji srov. ZIKMUND-LENDER, Ladislav. *Měřítko města: Hradec Králové v architektonické teorii a praxi Václava ml. a Jana Rejchlových. Východočeské listy historické*. 2014, č. 1. ISSN 1211-8184. V redakci.

Obrázek 1

Nejsou to však pouze samostatné zelené plochy a zelené pruhy, jak ostatně psal i Hans Sedlmayr, je to jejich zmiňovaná mnohostrannost a členitost a různé charaktery, které utvářejí celek, městskou krajinu. A jak již bylo zmíněno, strukturalistické čtení nám ukazuje, že v celku tkví více hodnot, než v součtu jednotlivostí, které jej tvoří. V Hradci Králové se tak nestalo to, co popisuje Sedlmayr v případě Salzburgu, kde „příroda je viděna pouze v její abstraktní městské stavební funkci – oddělené oblasti – nejčastěji v její funkci hygienické, nikoli až v její funkci biologické, [...] jako 'životní prostředí', a už vůbec ne v jejích funkcích antropologických, hluboce lidských hodnotách a jejím samozřejmém působení, které pochopitelně není uchopitelné pomocí čísel v computeru.“⁹

V době objevu konceptu městského veřejného parku, tedy na konci 19. století, dokázal Hradec Králové tento prvek organicky včlenit do svého velkorysého plánování, udržet komplexnost zelené městské krajiny a předně dokázal k jeho realizaci získat nejpovolanejšího tvůrce – zahradního architekta Františka Thomayera.

2. Osobnost a dílo Františka Thomayera (1856–1938)

František J. Thomayer se narodil do rodiny zámeckého zahradníka Josefa Thomayera v Trhovanech u Domažlic. Mladší bratr Antonín se později stal katolickým knězem, starší Josef věhlasným lékařem, po němž je pojmenovaná Thomayerova nemocnice.¹⁰ Jeho otec nasměroval Františka na studium Pomologického ústavu v Troji, kde absolvoval v roce 1874.

⁹ SEDLMAYR, Hans. Město bez krajiny. In IDEM. *Demolovaná krása*. Praha : Státní ústav památkové péče, 1992. ISBN 80-85467-19-4. S. 55

¹⁰ Srov. STEINOVÁ, Šárka. František Thomayer - život a dílo zahradního architekta. Praha: Národní zemědělské muzeum, [2008]. 103 s. ISBN 978-80-86874-09-8. S. 14

V následujících letech se vydal František na cestu po Evropě, pobyl ve Stuttgartu, ve Vídni, určující se ale pro jeho pozdější dílo stalo angažmá u Éduarda Andrého (1840–1911) v Paříži. André byl autorem řady významných sadových úprav. Vytvářel přírodní parky s intimními zákoutími, inscenovanými scénériemi, ale také několika formálně utvářenými promenádami, které byly jakýmsi orientačními i slavnostními body celého komplexu. V tomto ohledu získal Thomayer formotvorný základ své pozdější bohaté tvorby v českých zemích.¹¹

Po návratu do Čech získal Thomayer záhy v roce 1884 místo městského zahradníka královského hlavního města Prahy. Pro upevnění své pozice vypracoval v rychlém sledu projekty pro: Vrchlického sady, úpravu Karlova náměstí, Žofína, dnešních Švermových sadů a Letenských sadů. O deset let později si Thomayer zřídil vedle veřejné funkce ještě vlastní soukromou praxi, která mu umožňovala přijímat zakázky dalších měst i jednotlivců. Jeho věhlas se roznesl po celém království, když navrhl v roce 1891 sadovou úpravu Jubilejní výstavy a v roce 1895 Národopisné výstavy. Právě při posledně jmenované příležitosti se s jeho tvorbou asi poprvé seznámil také Jan Kotěra, který se výstavy zúčastnil spolu s Dušanem Jurkovičem.¹² Následovaly projekty pro Mariánské lázně, Lázně Bohdaneč, Mšené, Přerov, Kyjov, Hrabice na Moravě; soukromé zahrady pro Františka Melichara v Brandýse nad Labem, zahrada průmyslníka Machalického ve Světcích u Bíliny, rozsáhlý parkový projekt pro Karla Kramáře na Krymu, návrh zahrady pro Josefa Šímu ve Vysokém Mýtě, zahrady pro vlastní vilu Antonína Wiehla ad. Později kolem roku 1910 přišly spolupráce na soukromých zahradách s modernisty Friedrichem Ohmannem, Janem Kotěrou nebo Otakarem Novotným. Thomayer byl schopen dodávat návrh, osazovací plán i samotné sazenice, protože v první polovině 90. let založil rozsáhlé školky, rozária, skleníky a pařeniště v Říčanech u Prahy. Kariérní vzlet přerušil rok 1915, kdy se degenerativní onemocnění pohybového aparátu Františka Thomayera zhoršilo a v roce 1918 byl již zcela neschopen práce. Přesto zemřel až o dvacet let později, zcela upoután na lůžko.¹³

Bez sporu nejrozsáhlejším, nejcharakterističtějším a nejrozvinutějším dílem Františka Thomayera je úprava Průhonického parku, který byl Thomayerovi zadán Arnoštem Sylva Taroucou v roce 1891. Veronika Pincová charakterizovala Thomayerovu práci v Průhonicích jako „důvtipné řešení, které vyžadovalo rozptýlení pozornosti na několik pohledových dominant.“¹⁴ Thomayer v parku vytvářel velmi různorodá zákoutí inscenováním shluků dřevin, pitoreskních vodních prvků, důmyslných průhledů a pozoruhodných barevných skladeb květin na řadě alpiníí. Jiří Kroupa zmiňuje pravidlo Antoine Joseph Dezallier d'Argenville, že „zahrada by neměla návštěvníkovi ukazovat všechny své krásy najednou“,¹⁵ což můžeme vztáhnout i jako jednu z hlavních charakteristik parků i zahrad Františka Thomayera. V Průhonicích vytvořený bohatý rejstřík prvků se opakoval téměř ve všech parkových i zahradních realizacích Františka Thomayera až do doby mezi lety 1908–1915, kdy můžeme vystopovat zpřehlednění a minimalistické gradování inscenačních prvků. Právě principy exploatované v návrhu Průhonického parku můžeme vysledovat v návrhu

¹¹ Srov. ANDRE, Edouard; LEMAIRE, Charles. *The Gardeners' Chronicle*. London : [b. n.], 1871. Bez ISBN. S. 870.

¹² Srov. LEHMANNOVÁ, Martina et al. Dušan Jurkovič: Architekt a jeho dům. Brno : Moravská galerie, 2010. ISBN 978-80-7027-217-6. S. 13

¹³ Životopisné údaje srov. katalog STEINOVÁ, Šárka. František Thomayer - život a dílo zahradního architekta. Praha: Národní zemědělské muzeum, [2008]. 103 s. ISBN 978-80-86874-09-8.

¹⁴ PINCOVÁ, Veronika. František Josef Thomayer a Průhonice. In DUFEK, Vladimír et al. *Odkaz zahradního architekta Františka Thomayera*. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2009. 154 s. Edice Prameny a studie, sv. 42. S. 123–130. ISBN 978-80-86874-14-2. S. 128

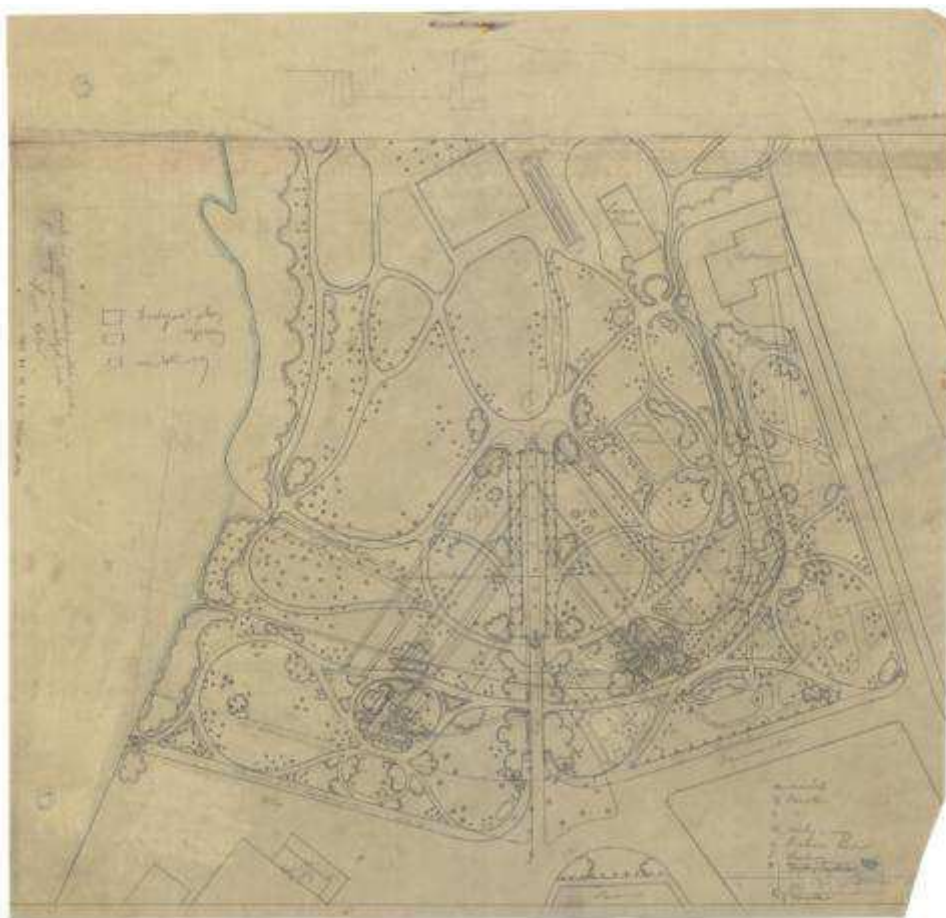
¹⁵ KROUPA, Jiří. *Dějiny a teorie zahradního umění*. Brno : Masarykova univerzita Brno, Filozofická fakulta, 2004. Bez ISBN. S. 8

hradeckých Důstojnických sadů (dnes Jiráskovy sady) a v menší míře i v návrzích parku Ústavu hluchoněmých, Žižkova náměstí (dnes Žižkových sadů) a racionálnější úpravě parku za muzeem.

3. Stopy Františka Thomayera v Hradci

Prvním datovaným návrhem Františka Thomayera pro Hradec Králové je projekt přebudování **Důstojnických sadů** z roku 1897. V Národním zemědělském muzeu se dochovaly dva návrhy.¹⁶ O okolnostech prvního kontaktu hradeckých zastupitelů s Thomayerem nemáme žádné zprávy, pravděpodobně jej však po vzoru dalších měst vyhledali jako zkušeného prosazovatele a tvůrce veřejných parků u nás.

Obrázek 2

Omezený prostor cípu soutoku Labe a Orlice se František Thomayer rozhodl pojednat jako sled několika celků různého charakteru, odlišných a často protikladných scénérií. Svou koncepcí můžeme návrh přirovnat k parku v Hranicích na Moravě, zbudovanému v prvních letech 20. století díky péči tamějšího Okrašlovacího spolku.¹⁷

Obrázek 3

¹⁶ Národní zemědělské muzeum, inv. č. 29/V/Z 25 a mladší (ale nedatovaný) inv. č. 110/V/Z.

¹⁷ Srov. NEBESKÝ, Jiří, K. Sady čsl. legií: Za krásami městské památkové zóny Hranice. Propagační leták. Hranice : Město Hranice, [b. d.]. Nepag. Plán uložen v Národním zemědělském muzeu, inv. č. 221/V/Z 130. Thomayerův návrh upravil na konci 20. let Josef Kumpán.

V Hradci Králové Thomayer navrhl vstupní piazzetu v podobě promenády s centrálním záhonem, od níž se svažoval obytný, společenský prostor parku. Stejně jako v Hranicích i v Hradci tato část nepostrádala společenský (hudební) altán a ještě z dřívějších dob zde stál menší objekt restaurace. Na přelomu 20. a 30. let zastaralou stavbu nahradil nový pavilon, navržený architektem Janem Rejchlem.¹⁸ Následoval umělý val s tunelem, před nímž, jak svědčí dobové fotografie, stál starý objekt domu zahradníka.¹⁹

¹⁸ ZIKMUND-LENDER, Ladislav. *Tři generace architektů: Václav st., Václav ml., Jan a Milan Rejchlovi*. Hradec Králové : Zikmund, 2012. ISBN 978-80-905271-1-9. S. 93–94.

¹⁹ Muzeum východních Čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01657

Obrázek 4

Ten se pozděj přesunul s novým rozáriem a skleníkem na západní hranu parku. Z jižní strany valu Thomayer navrhl rozsáhlá alpinia. Následovala pravidelně členěná růžová zahrada a jižní cíp parku ukončovala část v s volně rostoucími keři a stromky v anglickém duchu.

Obrázek 5

Val umožňoval vyvýšené výhledy a charakteristické průhledy na skupiny stromů a keřů s výrazným vertikálním prvkem, podobně jako v Průhonickém parku. Rozptýlení pozornosti na několik pohledových dominant,

Obrázek 6

stejně jako posloupnost odkrývání různých fazet a prostor parku Thomayer využil jako výhodu jinak rozlohou omezeného pozemku, semknutého mezi dvě řeky.

Obrázek 7

V roce 1905 se Thomayer do Hradce vrátil, patrně již v součinnosti s Janem Kotěrou, se kterým už v této době spolupracoval. Vznikl návrh pro **Žižkovy sady**, tehdy označované jako Žižkovo náměstí.²⁰ Protáhlý ledvinovitý prostor mezi pozůstatky hradeb a první okružní třídou měl být přeměněn v přehledný, promenádní park.

²⁰ K dokončení parku srov. *Ratibor*. 1905, roč. 12, č. 39, 30. 9. 1905

Obrázek 8

Reprezentativní charakter byl dán představou, že hradecký první okruh bude budován po vzoru vídeňské Ringstrasse, na jejíž výsledné podobě se podíleli Ludwig Foerster, Theophil Hansen a Heinrich von Ferstel, kteří pracovali i na obdobném záměru v Brně, tzv. vídeňském předměstí.²¹ Thomayer tedy do centra prostoru umístil obdélné prostranství se zahluobenou travnatou plochou, což můžeme rovněž označit za jeho charakteristický rys.

Obrázek 9

²¹ Srov. více v KORYČÁNEK, Rostislav. Česká architektura v německém Brně: město jako ideální krajina nacionalismu. Brno: ERA, 2003.

Tato promenáda s bazénkem uprostřed byla obklopena prostory s nepravidelným, anglickým osázením a rozvolněnými, „secesně“ tvarovanými cestičkami. Záhony a tzv. krupny byly osázeny velmi bohatě nejen letničkami a nízkými kordony, ale také tvarovanými stromky (snad vavříků) a růžových keřů.

Obrázek 10

Každý záhon tak měl několik úrovní. Členitá koncepce různě velkých záhonů kruhových nebo ledvinovitých tvarů zasahovala i dnes obdélný prostor, kde byla v 70. letech osazena socha Jana Žižky.²²

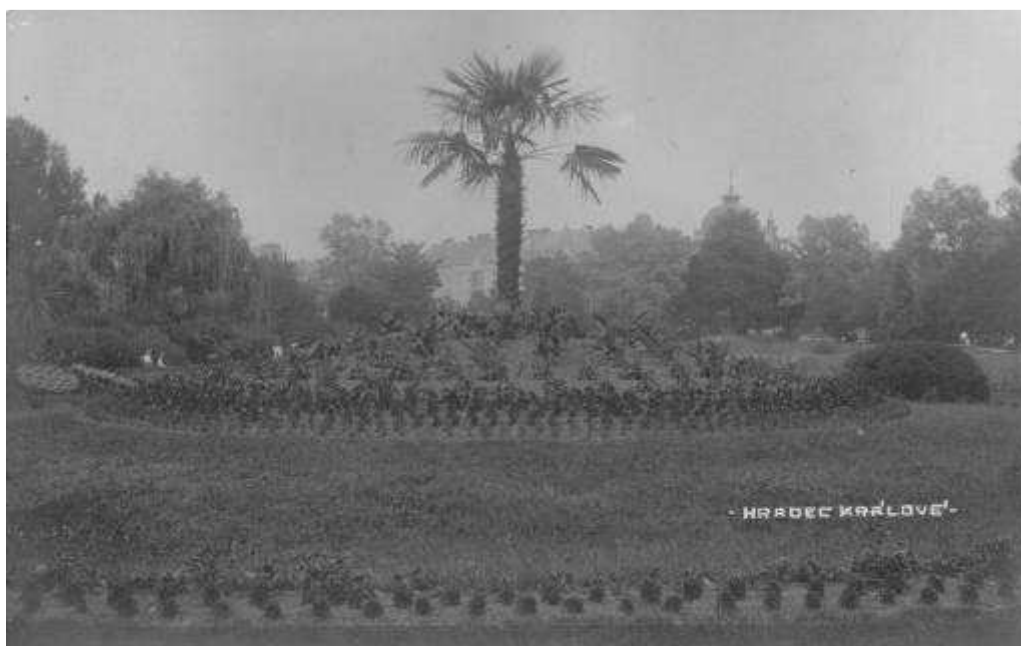
²² K osazení sochy srov. VÍTKOVÁ, Martina. Šest nejdůležitějších realizací města Hradec Králové z meziválečné doby a Jan Žižka. In *Monumenta Vivent*. Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Josefově. 2012, sv. 2, s. 47–63. ISBN 978-80-905253-0-6.

Obrázek 11

Jak zachycují historické fotografie, krupny na začátku a v závěru parku byly osazeny vzrostlými palmami.

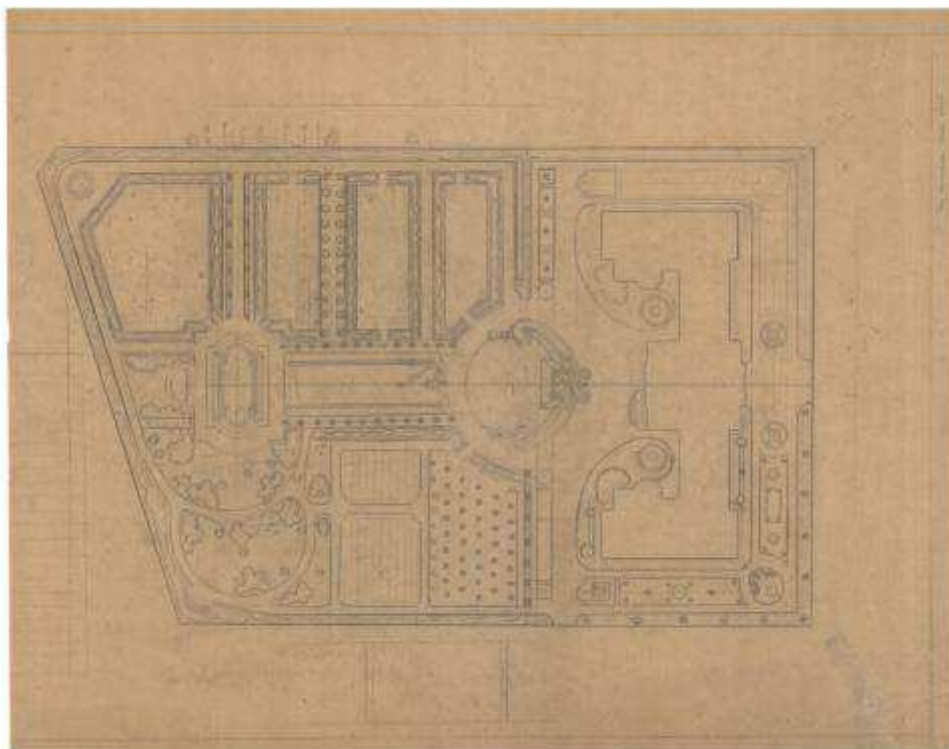
Obrázek 12

Tuto výstřednost, exotismus, ale i nákladnost jejich údržby můžeme interpretovat nejen jako svého druhu módní záležitost, ale jako jako potvrzení předního významu a reprezentativního statutu parku.

V Národním zemědělském muzeu se dochovaly tři návrhy Františka Thomayera na úpravu **parku Ústavu hluchoněmých**.²³ Ústav hluchoněmých byl postaven architektem Arnoštem Jenčovským v letech 1901–1902²⁴ a patrně ze stejné doby jsou i Thomayerovy návrhy parku. Jednotlivé návrhy na úpravu pozemku ve tvaru pravúhlého lichoběžníku se od sebe značně odlišují. Návrh s inv. č. 77

Obrázek 13

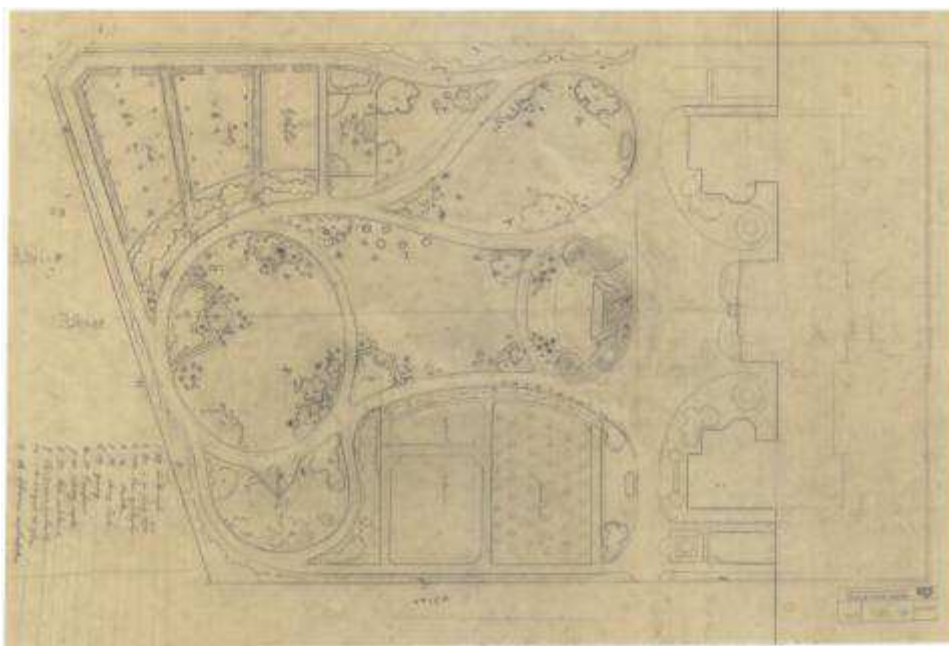

představuje pravidlené členění na středovou promenádu s bazénkem a pravidlenými postranními poli, jen v severozápadním cípu bylo navrženo pitoreskní zákoutí v anglické úpravě, velmi podobné návrhu zahrady Trmalovy vily v Praze, který pro Kotěru vypracoval buď sám Thomayer nebo někdo z jeho spolupracovníků. V severovýchodním, ostrém cípu navrhoval Thomayer kruhovou krupnu obkrouženou mlatovou cestičkou. Návrh s inv. č. 78

²³ Národní zemědělské muzeum, inv. č. 77/V/Z 64; 78/V/Z 64; 79/V/Z 64.

²⁴ FALTA, Jan. *Procházka po historických školách EHD 2013*. Popularizační leták. Hradec Králové : Magistrát města Hradec Králové, dostupné z WWW <http://www.hradeckralove.org/file/6863>, [cit. 23. 6. 2014]

Obrázek 14

je koncepčně opačný. Centrální prostor je tvořen anglickým parkem uzavřeným do rozvolněných cestiček a po stranách jsou drobnější části řazené pravidelně. Tato koncepce je bližší Thomayerovým návrhům veřejných parků, obsahuje náznaky inscenačních prvků různých zákoutí, průhledů apod.

Zadavatelé se nakonec rozhodli pro variantu první, tedy středovou promenádu a přilehlé pravidleně řazené plochy, obklopené pásy keřů. Svěfčí o tom dobové fotografie.²⁵

Obrázek 15

²⁵ Např. Muzeum východních Čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01389

Park byl zrušen, když byl v 70. letech přistavěn pavilon kliniky gastroenterologie, která v objektu sídlila mezi lety 1955–2004.

Práce pro Hradec Králové i celá Thomayerova předčasně ukončená kariéra vyvrcholila spoluprací s Janem Kotěrou. O generaci mladší architekt totiž Thomayerovi poskytl inspirační zázemí pro příklonu k modernímu racionalismu.

4. František Thomayer a Jan Kotěra

Jan Kotěra se setkal s Františkem Thomayerem patrně někdy kolem roku 1902, kdy se měli poprvé účastnit společné zakázky. Seznámit je mohl ředitel Uměleckoprůmyslové školy Jiří Stibral. Společnou zakázkou měla být vila s přilehlým rozsáhlým parkem pro manžele Kramářovy na Krymu,²⁶ z návrhu Jana Kotěry ale nakonec patrně sešlo. Thomayer ale navrhl rozsáhlý lesopark s podobnými prvky a koncepcí, jako Průhonický park. Ve stejné době navrhl Jan Kotěra několik variant parkového pavilonu snad pro Letnou,²⁷ který měl být zasazen v dřívější koncepci Františka Thomayera, jenž v této době pracoval na dalších úpravách Letné a Chotkových sadů.

Spolupráce vyvrcholila právě v Hradci Králové. Park za budovou muzea v Hradci Králové, který navrhl pro Kotěru už v roce 1907 František Thomayer, protože Kotěra dle svých slov „dostatečných znalostí neměl“,²⁸ v sobě nese charakteristiky nejvyzrálejší Thomayerovy i Kotěrovy zahradní kreace.

²⁶ Archiv Národního muzea, fond č. 11 Karel Kramář, karton č. 131, Fotodokumentace Barbo Christo, Krym, *fotografická dokumentace V. E. Šaffa*; Archiv Národního muzea, fond č. 11 Karel Kramář, karton č. 387, Korespondence Jan Kotěra – Karel Kramář, 1899–1918

²⁷ Národní technické muzeum, Archiv architektury, fond č. 21: Jan Kotěra, *Návrhy letohrádku*, 1902–1903

²⁸ Archiv Muzea východních Čech, fond Stavba muzea, Dopis Jan Kotěra – František Ulrich, *Malířské práce, řešení ředitelny, zahradnická úprava*, 11. 4. 1912

Obrázek 16

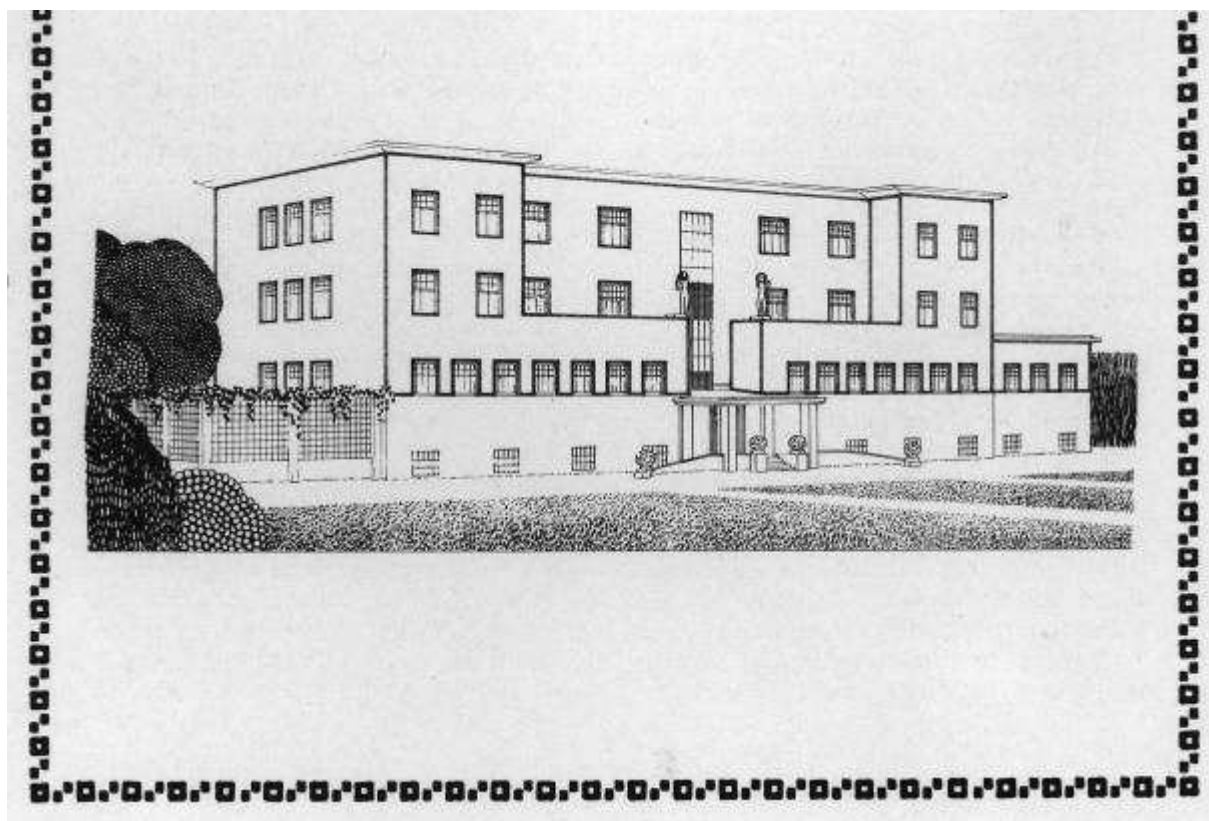

Přestože jsem v dřívějších textech usuzoval, že racionalizaci zahradního návrhu vnesl do společných realizací spíše Thomayer,²⁹ dnes se ukazuje, že vliv byl patrně oboustranný. Thomayrovu a Kotěrovu zahradu racionální koncepce, jejímž centrem byl obdélný čestný dvůr se zahloubenou plochou, podtržený vertikálním prvkem a kruhovou krupnou, najdeme například v koncepci Josefa Hoffmanna pro sanatorium Purkersdorf, které Kotěra prokazatelně znal a v architektuře budovy muzea v Hradci Králové i citoval.³⁰

²⁹ ZIKMUND-LENDER, Ladislav. Mezi čestným dvorem, parkem a zahradou: Úprava okolí Kotěrovu budovy muzea v Hradci Králové a její kontext. *Zprávy památkové péče*. 2013, roč. 73, č. 4. ISSN 1210-5538. S. 296–300.

³⁰ Srov. BRECKNER, Gunter. *Josef Hoffmann: Sanatorium Purkersdorf*. New York: Galerie Metropol ND, [b. d.]. 164 s. Bez ISBN.

Obrázek 17

Společný projekt pro budovu muzea je možné označit jako koncentrovanou koncepci, která splňovala charakteristiku modernosti formulované německým zahradním architektem Gustavem Meyerem: „aby lidem poskytovalo potravu pro ryzí hnutí jejich duše, aby cit a krása souzněly s pravdou a dobrem, a tím mu připravilo ten nejvyšší požitek ze života.“³¹ Zároveň je ale nutno podotknout, že Thomayerem a Kotěrou navržená koncepce parku muzea v Hradci nebyla nikdy zcela naplněna a dokončena. O proměnách podoby zeleně v prostoru za budovou muzea si můžeme učinit obrázek z dochovaných skic a návrhů z let 1907 a 1908,³² z korespondence mezi Kotěrovou kanceláří Kuratoriem pro výstavbu Městského průmyslového musea a z fotografické dokumentace pořizované těsně po dokončení stavby v letech 1913–1914 a v průběhu 20. a 30. let.³³ Podrobnější popis a proměny prostoru první poloviny 20. století, jakož i přání navrácení se k Thomayerově koncepci, přinesl už loni příspěvek v časopisu *Zprávy památkové péče*.³⁴ Společnými projekty s Janem Kotěrou a modernisty jeho generace a jeho školení se kolem roku 1910 Thomayerova tvorba bohužel předčasně uzavřela.

³¹ MEYER, Gustave. *Lehrbuch der Schöner Gartenkunst. Mit besodnerer Rücksicht auf fie praktische Ausführung*. Berlin : Riegels Verlagsbuchhandlung, 1860. s. 84. Bez ISBN. (Za překlad děkuji Jaroslavu Horáčkovi)

³² Srov. ZIKMUND-LENDER, Ladislav; ZIKMUND, Jiří (eds). *Budova muzea v Hradci Králové: Jan Kotěra: 1909–1913*. Hradec Králové : Garamon, 2013. ISBN 978-80-86472-55-3. s. 71 (obr. 104) a s. 48 (obr. 55).

³³ Národní technické muzeum, Archiv architektury, fond č. 21: Jan Kotěra, položka 61: Městské muzeum, fotografická dokumentace; Muzeum východních Čech, fotoarchiv, fond N 18x24, inv. č. N-12448-3; fond HK 07, inv. č. HK 07-00122, HK 07-00129, HK 07-01170 ad.

³⁴ ZIKMUND-LENDER, Ladislav. Mezi čestným dvorem, parkem a zahradou: Úprava okolí Kotěrovy budovy muzea v Hradci Králové a její kontext. *Zprávy památkové péče*. 2013, roč. 73, č. 4. ISSN 1210-5538. S. 296–300.

5. Ohlasy

Thomayer se v Hradci Králové dotkl skoro všech významných veřejných parkových koncepcí a nepochybně udal charakter jejich formální úpravy. Svědčí o tom citace jeho moderní, racionalistické polohy i poválečnými architekty, kteří realizovali úpravu veřejných zelených prostranství. Především to byl po roce 1928 architekt Jan Rejchl, který patrně navrhoval úpravu před svými projekty Národní banky československé a Okresní hospodářské záložny, dnešní **nám. Osvoboditelů**.³⁵

Obrázek 18

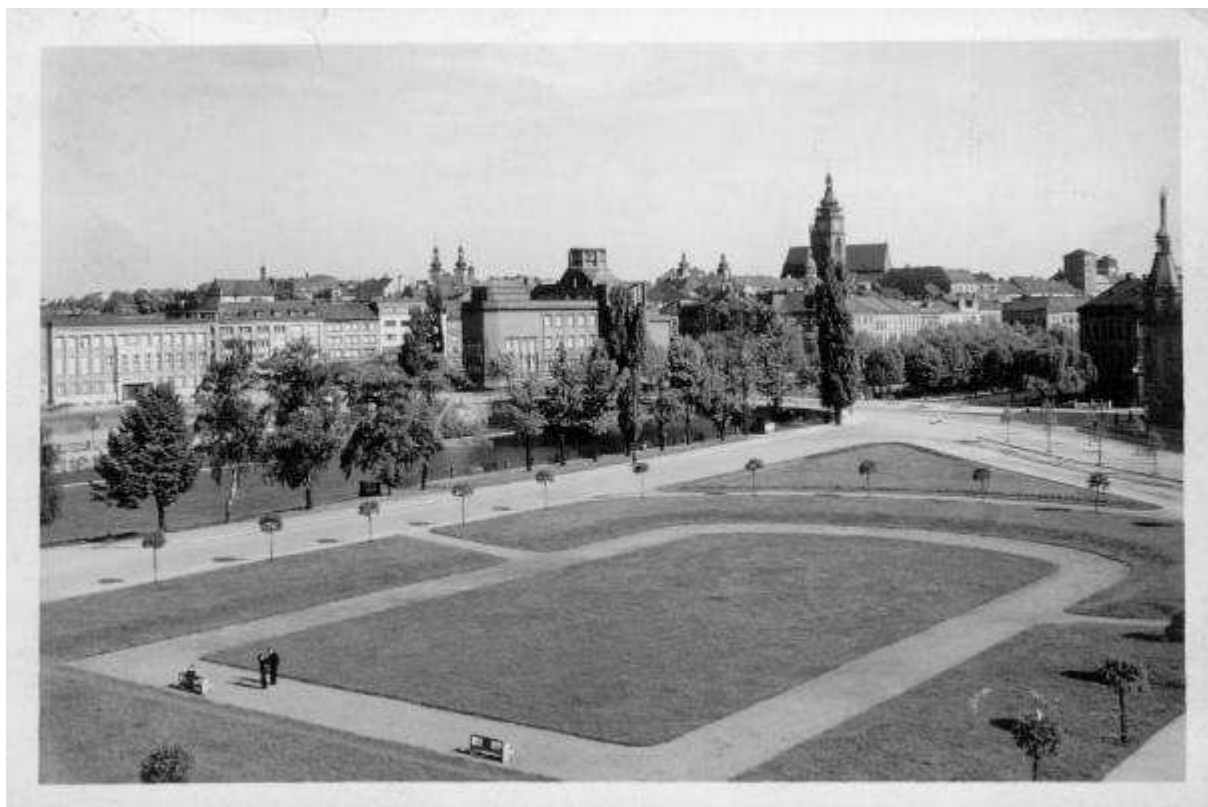

Centrální prostranství zahlobil po vzoru sousedícího čestného dvora muzea a osázel pomobvodu letničkovými lemy. Na protějším břehu ve stejné době (asi 1931) upravil podobným způsobem prostranství před novými etážovými garážemi patrně architekt a stavitel Josef Fňouk, který navrhl samotné funkcionalistické garáže. Centrální prostranství dnešního **parku 5. května**, která má v současnosti zcela odlišný charakter, rovněž zahoubil a vně rytmičky osázel názkými stromky, možná zakrslými lískami.³⁶

Obrázek 19

³⁵ Srov. ZIKMUND-LENDER, Ladislav. *Tři generace architektů: Václav st., Václav ml., Jan a Milan Rejchlovi*. Hradec Králové : Zikmund, 2012. ISBN 978-80-905271-1-9. S. 91–92; srov. též Muzem východních čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01069

³⁶ Srov. Muzem východních čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01724

Stopy geniálního zahradního architekta Františka Thomayera Hradci Králové sice nevybočují z jeho běžné tvorby, která navíc často kopírovala a kombinovala již osvědčené prvky a koncepce, udaly ale charakter městské zeleně, jenž je dodržován dodnes. Díky vizím městských představitelů, kteří dokázali i ve 20. století ochránit přirozenou krajinu města propojeno strukturou zeleně, ale i díky Thomayerovi, který tuto strukturu dokázal naplnit konkrétními formami, semůže Hradec Králové dodnes pyšnit označením „město v zeleni“. Je tak jediným velkým městem u nás, které dokázalo celistvou a promyšlenou strukturu veřejné zeleně organicky včlenit a do svého urbanismu 20. století a udržet ji v něm prostřednictvím osvědčených komunálních politiků.

Seznam literatury:

- [1] [b. a.]. *Ratibor*. 1905, roč. 12, č. 39, 30. 9. 1905
- [2] ANDRE, Edouard; LEMAIRE, Charles. *The Gardeners' Chronicle*. London : [b. n.], 1871. Bez ISBN. S. 870.
- [3] BRECKNER, Gunter. *Josef Hoffmann: Sanatorium Purkersdorf*. New York: Galerie Metropol ND, [b. d.]. 164 s. Bez ISBN.
- [4] HORÁČEK, Martin. *Za krásnější svět: mTradicionismus v architektuře 20. a 21. století*. Brno : VUTIUM; Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-7485-002-8.
- [5] KORYČÁNEK, Rostislav. *Česká architektura v německém Brně: město jako ideální krajina nacionalismu*. Brno: ERA, 2003.
- [6] KROUPA, Jiří. *Dějiny a teorie zahradního umění*. Brno : Masarykova univerzita Brno, Filozofická fakulta, 2004. Bez ISBN
- [7] KROUPA, Jiří. *Metody dějin umění*. Brno : MUNI Press, 2010. ISBN 978-80-210-5615-1.

- [8] LEHMANNOVÁ, Martina et al. *Dušan Jurkovič: Architekt a jeho dům*. Brno : Moravská galerie, 2010. ISBN 978-80-7027-217-6. S. 13
- [9] NEBESKÝ, Jiří, K. *Sady čsl. legií: Za krásami městské památkové zóny Hranice*. Propagační leták. Hranice : Město Hranice, [b. d.]. Nepag.
- [10] PINCOVÁ, Veronika. František Josef Thomayer a Průhonice. In DUFEK, Vladimír et al. *Odkaz zahradního architekta Františka Thomayera*. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2009. 154 s. Edice Prameny a studie, sv. 42. S. 123–130. ISBN 978-80-86874-14-2.
- [11] POTŮČEK, Jakub. *Hradec Králové: Architektura a urbanismus 1895–2009*. Hradec Králové : Garamon, 2010. ISBN 978-80-86472-42-3.
- [12] SALINGAROS, Nikos. *A Theory of Architecture*. Solingen : UMBAU VERLAG, 2006. ISBN 3-937954-07-4.
- [13] SEDLMAYR, Hans. Město bez krajiny. In IDEM. *Demolovaná krása*. Praha : Státní ústav památkové péče, 1992. ISBN 80-85467-19-4.
- [14] STEINOVÁ, Šárka. *František Thomayer - život a dílo zahradního architekta*. Praha: Národní zemědělské muzeum, [2008]. 103 s. ISBN 978-80-86874-09-8.
- [15] VÍTKOVÁ, Martina. Šest nejdůležitějších realizací města Hradec Králové z meziválečné doby a Jan Žižka. In *Monumenta Vivent. Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Josefově*. 2012, sv. 2, s. 47–63. ISBN 978-80-905253-0-6.
- [16] WÖLFFLIN, Heinrich. Prolegomena to a psychology of architecture. In WOOD, Paul; GAIGER, Jason (eds.). *Art in theory, 1815–1900: An Anthology of Changing Ideas*. Malden : Blackwell, 1998. Vol. II, 1097 s., s. 711–717. ISBN 0-631-20066-5
- [17] ZIKMUND-LENDER, Ladislav. Měřítko města: Hradec Králové v architektonické teorii a praxi Václava ml. a Jana Rejchlových. *Východočeské listy historické*. 2014, č. 1. ISSN 1211-8184. V redakci.
- [18] ZIKMUND-LENDER, Ladislav. Mezi čestným dvorem, parkem a zahradou: Úprava okolí Kotěrovy budovy muzea v Hradci Králové a její kontext. *Zprávy památkové péče*. 2013, roč. 73, č. 4. ISSN 1210-5538. S. 296–300.
- [19] ZIKMUND-LENDER, Ladislav. *Tři generace architektů: Václav st., Václav ml., Jan a Milan Rejchlovi*. Hradec Králové : Zikmund, 2012. ISBN 978-80-905271-1-9.
- [20] ZIKMUND-LENDER, Ladislav; ZIKMUND, Jiří (eds). *Budova muzea v Hradci Králové: Jan Kotěra: 1909–1913*. Hradec Králové : Garamon, 2013. ISBN 978-80-86472-55-3.

Seznam pramenů:

- [21] Archiv Muzea východních Čech, fond Stavba muzea, Dopis Jan Kotěra – František Ulrich, Malířské práce, řešení ředitelny, zahradnická úprava, 11. 4. 1912
- [22] Archiv Národního muzea, fond č. 11 Karel Kramář, karton č. 131, Fotodokumentace Barbo Christo, Krym, fotografická dokumentace V. E. Šaffa; Archiv Národního muzea, fond č. 11 Karel Kramář, karton č. 387, Korespondence Jan Kotěra – Karel Kramář, 1899–1918
- [23] Muzeum východních čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01069
- [24] Muzeum východních čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01724
- [25] Muzeum východních Čech, fotoarchiv, fond N 18x24, inv. č. N-12448-3; fond HK 07, inv. č. HK 07-00122, HK 07-00129, HK 07-01170 ad.
- [26] Muzeum východních Čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01389

- [27] Muzeum východních Čech, fotoarchiv, inv. č. HK 07-01657
- [28] Národní technické muzeum, Archiv architektury, fond č. 21: Jan Kotěra, Návrhy letohrádku, 1902–1903
- [29] Národní technické muzeum, Archiv architektury, fond č. 21: Jan Kotěra, položka 61: Městské muzeum, fotografická dokumentace
- [30] Národní zemědělské muzeum, inv. č. 29/V/Z 25; 110/V/Z.
- [31] Národní zemědělské muzeum, inv. č. 77/V/Z 64; 78/V/Z 64; 79/V/Z 64.

Internetové zdroje:

- [32] FALTA, Jan. *Procházka po historických školách EHD 2013*. Popularizační leták. Hradec Králové : Magistrát města Hradec Králové, dostupné z WWW <http://www.hradeckralove.org/file/6863>, [cit. 23. 6. 2014]

Název: Proměny městské zeleně – minulost, současnost, vize
Editoři sborníku: doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.
Mgr. Michael Pondělíček, Ph.D.
Počet stran: 151
Vydavatel: Civitas per Populi (www.civitas-group.cz) a
Vysoká škola regionálního rozvoje (www.vsrr.cz)
Vydání: první

Sborník vychází jako součást elektronického časopisu
Regionální rozvoj mezi teorií a praxí 2/2014 - www.regionálnírozvoj.eu

ISSN 1805-3246
ISBN 978-80-87756-06-5

Hradec Králové 2014